

DIPLOMARBEIT / DIPLOMA THESIS

Titel der Diplomarbeit / Title of the Diploma Thesis

Die Aspekte der Reisen des Ármin Vámbéry

verfasst von / submitted by

Bálint Zombori

angestrebter akademischer Grad / in partial fulfilment of the requirements for the degree of
Magister der Philosophie (Mag.phil.)

Wien, 2021 / Vienna, 2021

Studienkennzahl lt. Studienblatt /
degree programme code as it
appears on
the student record sheet:

UA 190 445 382

Studienrichtung lt. Studienblatt /
degree programme as it appears on
the student record sheet:

Lehramtsstudium Unterrichtsfach Biologie
und Umweltkunde, Unterrichtsfach
Ungarisch

Betreut von / Supervisor:

Ao. Univ.-Prof. Dr. Andrea Seidler

Inhalt

1.	Plagiatserklärung.....	3
2.	Köszönetnyilvánítás.....	4
3.	Absztrakt.....	4
4.	Bevezetés.....	5
5.	Edward W. Said – Az Orientalizmusról.....	5
6.	Vámbéry Ármin küzdelmei, keleti utazásai és kritikái.....	14
6.1.	Gyerekkora.....	15
6.2.	A független férfi.....	18
6.3.	Első keleti utazása.....	19
6.4.	Második keleti utazása.....	22
6.5.	Rasszizmus, antiszemitizmus.....	23
6.6.	Kitalált utazások.....	26
6.7.	Vámbéry Ármin karakterkritikája.....	27
6.8.	Kém.....	32
7.	Kelet és Nyugat konstellációja.....	34
7.1.	Iszlám és kereszténység.....	34
7.1.1.	Min alapszanak a megfigyelések.....	34
7.1.2.	Problémák.....	36
7.1.3.	Kritikák mind a két oldalnak címezve.....	39
7.1.4.	A megvilágosodás.....	42
7.2.	Európa és Kelet viszonya Vámbéry szerint.....	44
7.2.1.	A Nyugatról.....	44
7.2.2.	A Keletről.....	46
7.2.3.	Nyugat és Kelet összehasonlítása.....	49
7.2.4.	Felsőbbrendűség és faji rangsorolás.....	53
8.	Vámbéry Ármin keleti megfigyelései.....	54
8.1.	Hétköznapi élet Keleten.....	55
8.2.	Az oktatás.....	65
9.	Népi megfigyelések – néptáblázat.....	71
9.1.	A török népről:.....	72
9.2.	Az azeri népről, tehát az iráni törökről:.....	73
9.3.	Üzbégek.....	75
9.4.	Az iráni mohamedán.....	76
10.	Konklúzió.....	80
11.	Zusammenfassung der Diplomarbeit.....	82
12.	Források.....	85

1. Plagiatserklärung

Hiermit erkläre ich, die vorgelegte Arbeit selbständig verfasst und ausschließlich die angegebenen Quellen und Hilfsmittel benutzt zu haben. Alle wörtlich oder dem Sinn nach aus anderen Werken entnommenen Textpassagen und Gedankengänge sind durch genaue Angabe der Quelle in Form von Anmerkungen bzw. In-Text-Zitationen ausgewiesen. Mir ist bekannt, dass jeder Fall von Plagiat zur Nicht-Bewertung der gesamten Lehrveranstaltung führt und der Studienprogrammleitung gemeldet werden muss. Ferner versichere ich, diese Arbeit nicht bereits andernorts zur Beurteilung vorgelegt zu haben.

2021, Wien

Zombori Bálint

Unterschrift

2. Köszönetnyilvánítás

Köszönetemet szeretném kifejezni mindenképp először a családomnak azért a végtelen támogatásért, amit elsősorban a Bécsben töltött hét év alatt biztosítottak mindenféle ellenérték elvárása nélkül. Másodsorban pedig az elmúlt időszakban a belém fektetett bizalomért és motiválásért, mely a néha beláthatatlan dokumentumhalmazok közepette reménytelennek tűnő diplomamunka megírásához szükségesnek bizonyult.

Köszönöttem tartozom professzoromnak és konzulensemnek, Dr. Seidler Andreának, aki útmutatásával és segítőkészségével vezetett a leghatékonyabb útvonalon a munka írásának érdekében.

Külön köszönetet szeretnék még Paluska Zsuzsannának és Horváth Petrának is nyilvánítani, akik segédkeztek a munka létrejöttében, és elláttak tanácsaikkal a stílus, helyesírás és nyelvtan területein.

3. Absztrakt

Munkám célja kritikus álláspontot foglalni Vámbéry Ármin népi megfigyeléseivel és feljegyzéseivel kapcsolatban és visszatekinteni az orientalizmus nézőpontjára a 19. század derekától egészen a 20. század elejéig. Szakdolgozatom foglalkozik az orientalizmus kritikájával, röviden Vámbéry Ármin életével és keleti utazásaival a 1800-as évek második feléből. Az orientalista felvetései és megfigyelései különösképp nagy port kavartak ebben az időszakban, mikor is jónéhányan vádolták antiszemitizmussal, vitatták utazásának valóságát, vagy bélyegezték angol kémnek. Dolgozatomban a fent említett orientalizmus általános fogalma és annak kritikája mellett szeretnék továbbá a Vámbéry által feljegyzett néprajzi kutatásokra reflektálni és egy stájer néptáblázathoz hasonló népi útmutatót összeállítani néhány kiválasztott népcsoportra koncentrálni.

Das Ziel meiner Arbeit ist eine kritische Stellungnahme zu verfassen bezüglich Beobachtungen und Aufzeichnungen des Ármin Vámbéry und zurückblicken auf die Aspekte des Orientalismus in der Mitte des 19. und der Anfang des 20. Jahrhunderts. Meine Diplomarbeit beschäftigt sich mit der Kritik des Orientalismus, dem Leben des ungarischen Reisenden und seinen Reisen aus der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Vámbéry's Beobachtungen wurden aus unterschiedlichen Perspektiven kritisiert, manche meinten, er sei ein Antisemit, die Reisen seien nur Erfindungen seiner Phantasie, oder er sei ein englischer

Spion. Neben den oben genannten Themen möchte ich noch eine Völkertafel anhand Vámbéry's Aufzeichnungen aufstellen basierend auf der Steirischen Völkertafel.

4. Bevezetés

„Hogy oroszgyűlölő, törökbarát, hogy az angol konzervatív párt támogatója, azt megbocsájtják neki az igazi liberálisok, akik tudják, honnan jött, és nem felejtik, hogy végtére is az volt a célja, hogy megtanítsa Európának: Anglia az egyetlen ország a világon, amely – érdekei és politikája folytán – alkalmas arra, hogy civilizálja az idegen fajokat.”¹

Vámbéry Ármin munkássága megosztó fogadtatásra lelt a világban, mely lényegében azt eredményezte, hogy három fő kategóriába sorolhatjuk a kialakult véleményeket:

Egyrészt sokan tisztelik és elismerik nyelvi tehetségét, emiatt nem vitatják sem a néprajz sem a magyar nyelv területén tett felfedezéseit. Néhányan ugyan elismerik tudását és az utazásaiba fektetett energiát, ám kutatásait már kevésbé helyezik a tudományos kategóriába. Mások viszont teljességgel kétségbe vonják tetteit, sőt, azt is vitatják, hogy a magyar utazó valaha is Keleten járt volna. Munkásságnak felvirágzása és pályájának indulása az első Boszporuszon tett látogatása alatt kezdődött, ám ennek készülétei már jóval korábban, gyerekkorban, kezdetét vették, mely elkísérte a kutatót egy életen át. Sajátos tanulási módszere és elért eredményei Nyugaton a „Self-made Man”, Keleten pedig az „Efendi” titulushoz juttatták, ami jó kiindulópontot biztosított számára a későbbi céljai eléréséhez.

5. Edward W. Said – Az Orientalizmusról

A diplomamunkát az orientalizmussal kezdeném, és annak egyik bírálójával, Edward W. Said publicistával és irodalmi professzorral. Edward W. Said 1935-ben született Jeruzsálemben, majd később, az arab-izraeli háború miatt, családjával Kairóba költözött. Angol nyelvű oktatásban volt része, majd 1951-től már az Egyesült Államokban folytatta a tanulmányait. Az iskolás éveit lezárva a Princeton egyetemre jelentkezett, ahol angol irodalommal foglalkozott. Az alapképzését után tanulmányait a Columbia egyetemen folytatta, ahol 1964-ben sikeresen elvégezte a mesterszakot. Ezután csatlakozott az egyetem professzorai közé, ahol kezdetben mint óraadó volt jelen. Később professzori asszisztens majd végül teljes állású professzor lett belőle 1969-ben.

1978-ban került kiadásra az Orientalizmus című könyve, melyről a jelen fejezetben részletesebben is szó fog esni, illetve a diplomamunka további részében is visszatérő elemként lesz jelen Vámbéry nézeteinek vizsgálata során.²

¹ Mandler Dávid – Kelet és Nyugat mezsgyéjén, Múlt és Jövő Kiadó, 2014, 29. oldal

² The Editors of Encyclopedia Britannica, 2020.09.21., <https://www.britannica.com/biography/Edward-Said>

Said éles kritikával illeti a nyugati hatalmakat amiért kollektíven próbálják összegyűjteni és egy kalap alá venni a keleti népeket. Az orientalizmus az a tudományág, mely a „mással” foglalkozik, és lényegében egy gondolkodásformát jelent, melynek alapja az ontológiai és episztemológiai megkülönböztetés kelet és nyugat között.

„Said központi gondolata a kelet-tudomány homogenitása volt.”³

E gondolatmenetnek ellentétét igazolják az Osztrák-Magyar Monarchia orientalista kutatók terén végzett tudósok úttörő munkái. Gondolhatunk itt Vámbéry Árminra vagy tanítványára Goldziher Ignácra, akik, nézeteltéréseikkel ellentétben, kiálltak a keleti életvitel és egyenlőség mellett.

Az orientalisták a „más” fogalmával jelölik mindazt, ami az Európában megszokott életviteltől eltérő, gondolhatunk itt kultúrára, öltözködésre, viselkedésre vagy különböző szokásokra. Ezeket pedig aztán sztereotipizálják, hogy a különböző népekről egy sablonos leírást kapjanak. Said szerint ezek a széles körben elterjedt hazugságok a keletiekéről azt a célt szolgálják, hogy a térség – akárcsak egy adag tészta a sütőformában – felvegye a rá szabott szerepet, és végeredményben azonosuljon a kitalált tulajdonságokkal:

„Yet what gave the Oriental's world its intelligibility and identity was not the result of his own efforts but rather the whole complex of series of knowledgeable manipulation by which the Orient was identified by the West.”⁴

Said részben jó úton halad, és ténylegesen megannyi sztereotípiát kapott lánggra az orientalizmus által, melyek negatív képen tüntették fel a térség népességét. Mindezek mellett viszont nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy Európa hasonló teret adott a nyugati nációk közötti közhelyek elterjedésének is, melynek egyik példaként megemlíthető a stájer néptáblázat, melyről a későbbiekben még szó fog esni. Said továbbá, habár bírálta az általánosítást, ő maga is sztereotipizált, hiszen egy kalap alá vette a nyugatról származó keleti tudományokkal foglalkozó tudósokat. Said nyilatkozik a ténylegesen uralkodó vággyal keletre utazó kolonizációs hatalmakról is, melyek szisztematikus népi degradálás segítségével igyekeznek népcsoportokat kialakítani. A kutató véleménye szerint eme tettek egyetlen célja, hogy a társadalom egy olyan közegről értesüljön, melynek szüksége van a nyugati „iránymutatásra”, helyesebben fogalmazva, a nyugati uralkodásra felettük. Az orientalista tudósításai próbálják azt a hatást keltetni, hogy ezen hatalmak végeredményben jót akarnak tenni az ottani népekkel, próbálja redukálni tetteik súlyosságát. Ezzel kapcsolatban szeretném Vámbéry gondolatait is kifejteni:

³ Mandler Dávid – Kelet és Nyugat mezsgyéjén, 14. oldal

⁴ Edward W.Said – Orientalism, Penguin books/Penguin Group, 1978, 41. oldal

„Orient is reborn as European right-to-power over it: This sort of suzerainty thus defined, and consecrated as a European right, will consist principally in the right occupy one or another territory, as well as the coasts, in order to found there either free cities or European colonies or commercial ports of call... [...] Lamartine [...] climbs still higher to the point where the Orient, what he has just seen and where he has just been, is reduced to „nations without territory, patrie, rights, laws, or security . . . waiting anxiously for the shelter” of European occupation”⁵

Találó választás az „újjászületés” szó az idézetben, mivel ténylegesen egy új „népet” alkotnak, melyről olyan hírnév terjed, ami inkább meseszerű, mintsem valós tények alapjaira épített. Különböző gondolkodásmódú embereket egyesíteni kifejezetten nehéz dolog, ám a történelem során többször is bebizonyosodott, hogy egy közös cél érdekében a lakosság többsége hajlandó a kooperációra. Mi sem mutatja ezt jobban, mint az utóbbi évtizedben Magyarországot kormányzó Fidesz – Magyar Polgári Szövetség párt, akik mondhatni egy közös ellenséget generáltak Soros György nevében, akinek nevét szorosán összekötötték a keletről érkező migrációs hullámmal, mint ezt előidéző személyt, majd választás elé állították a népet a népvándorlás kérdésével kapcsolatban. Láthatjuk, hogy eredményesnek mondható a kampány stratégiája, hiszen a választásokat kétharmados többséggel zárták, és a szavazó polgárok nagy részét egyesítették egy közös cél érdekében. A kormányzás átvétele Arthur James Belfour szerint a kolonizáló nép feladata, és ez a hatalomátvétel nem kizárólag csak azért jön létre, hogy a kizsákmányoló népcsoport javára váljon, hanem mert a nyugati ügy gondolja, hogy az elnyomottak is profitálnak:

„We are in Egypt not merely for the sake of the Egyptians, though we are there for their sake; we are there also for the sake of Europe at large.”⁶

Láthatjuk tehát, hogy a nyugati hatalom két illúziót is felállít a kolonializmussal kapcsán: az első ilyen illúzió a szabad akaratot érinti, mellyel állításuk szerint a kizsákmányolt náció rendelkezik, de nyilvánvaló, hogy ez egy hamis realitás, hisz az afrikai kontinenst tekintve látható, hogy nem igazán volt döntésük a rabszolgaság kapcsán/kérdésében. A második illúzió pedig az egyenoldalú profitálás szempontja, mely Indiát figyelembe véve egyfelől helytálló, ha arra gondolunk, hogy iskolákat alapították az angol kolonizációs hatalmak a képzésre való tekintettel, másfelől viszont a háttérben meghúzódó szándék már kevésbé nemes cselekedet szüleménye. ⁷

⁵ Edward W.Said – Orientalism, 179. oldal

⁶ Edward W.Said – Orientalism, 33. oldal

⁷ 5 Ways the British Empire Ruthlessly Exploited India – Mameet Sahní, The Guardian-The Telegraph-BBC, 2017.04.25. <https://www.telesurenglish.net/news/5-Ways-the-British-Empire-Ruthlessly-Exploited-India-20170425-0033.html>

A helyi lakosság igényei, vágyai vagy véleménye háttérbe szorulnak és elnyomásra kerülnek, mivel minden a nyugatitól különböző felvetés olyan javaslat, ami az előre meghatározott ideáltól eltér. Hűen tükrözi eme jelenséget a 19.században modernizációnak induló Törökország, ahol a nyugatosodásnak köszönhetően az igényeket teljességgel kielégítő bútorokat leváltották mindenféle Európából importált számukra szükségtelen darabokkal:

„Beim Privatmann und der Familie [...] z.B.: hat man seine Wohnung mit kostbaren, vom fernen Westen importieren Möbelstücken geziert, ohne im Gebrauche derselben irgendeinen Genuss zu finden [...]”⁸

Látható tehát, hogy a nyugati befolyás olyan méreteket ölt, hogy a helyi lakos feladja az identitását és háttérbe szorítja saját jóllétét a „modern életvitel” érdekében. Az ilyesfajta elnyomás máshogy nem jöhet létre, csak ha az anyaföld az igényeknek megfelelő erőforrásokat biztosítja, és ellátja a kolonizációs csapatokat a szükséges alapanyagokkal. Elengedhetetlen a kolónia területén egy kihelyezett a nyugati országból származó „nagykövet”, kinek feladata, hogy megvalósítsa a kizsákmányolók követeléseit.

„The central authority is in a position to obviate any danger arising from this cause” Why? Because this authority can „ensure the harmonious working of the different parts of the machine” and „should endeavour, so far as is possible, to realise the circumstances attendant on the government of the dependency”⁹

A döntő argumentum a nagykövetek kiválasztásánál a helyi nyelv megfelelő elsajátítása, a szokások ismeretsége, melyek segítségével elfogadást érhet el a lokális népeknél. Ez azonban nem más, csak megtévesztés, hiszen nem helyieket reprezentálja :

„[...] they are the subject race, dominated by a race that knows them and what is good for them better than they could possibly know themselves.”¹⁰

Lényegében célszerű egy olyan ember idegen környezetbe való küldése, aki azonosulni képes a mással, olyannak kell lennie, mint egy kaméleon, akinek alkalmazkodóképessége megtévesztően tud hatni a helyiekre, akárcsak Vámbéry perszónája, melyről későbbi fejezetekben részletesebben értekezek.

⁸ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert, F. A. Brockhaus, 1875, Leipzig, 158. oldal

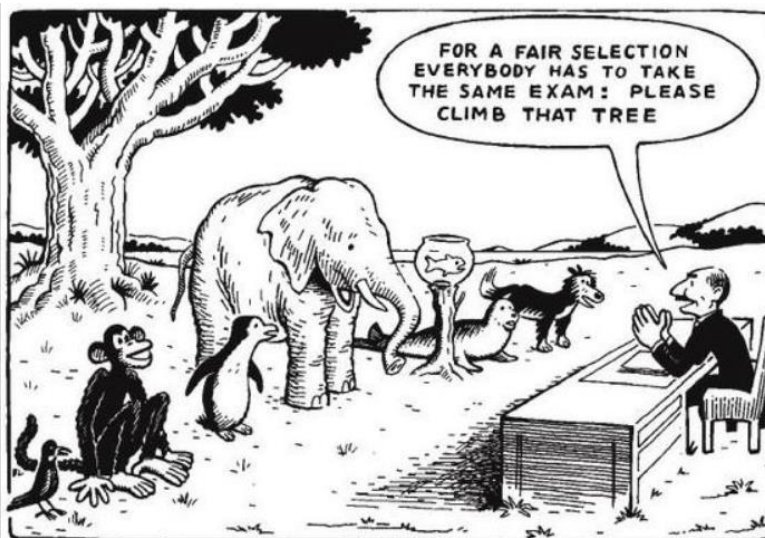
⁹ Edward W.Said – Orientalism, 45. oldal

¹⁰ Edward W.Said – Orientalism, 35. oldal

Vajon honnan ered eme felsőbbrendűségérzet a nyugati értelmiségben? Ha görcső alá vesszük a 19. századot, akkor megállapíthatjuk, hogy ebben az időszakban kerültek be a köztudatba olyan tematikák, mint az eugenika Francis Dalton-tól, melyek hozzájárultak ahhoz, hogy jónéhány emberben kialakuljon a felsőbbrendűségérzet. Fenyegető faktorként tekintettek a keleti népekre, az ő „mélyebb gyökerű” kultúrájukra és életfelfogásukra, ami miatt a tolerancia és kölcsönös eszmecsere helyett az elnyomást választották. Szignifikáns részét képezi továbbá a felvilágosodás, melynek köszönhetően a tudományok előtérbe kerültek, és átfurmálódott a képzett emberről vélt vélemény a köztudatban. Mivel Keleten ez a folyamat erősen behatárolódott a vallásnak köszönhetően, emiatt a képzettség is más prioritást élvezett.

Ennek köszönhetően a nyugati népeesség tetemes része gyakran abban a hitben élt, hogy kevésbé értékesek a más kultúrából származó emberek. Alapvető felfogási hiba ez, mivel különböző térségek különböző követelményekkel bírnak, melyet egy egyszerű képpel alábbiképp lehetne szemléltetni¹¹.

ábra 1: <https://marquetteeducator.wordpress.com/2012/07/12/climbthattree/>

Ezen kívül a nyugati tudósok által generált tudós is táptalajt képzett a zsarnokságnak. Said úgy véli, hogy ebben is fellelhető a kolonizáció és az orientalizmus, hiszen a kutató két személyként van jelen a kutatásnál: elsőként mint előítéletekkel rendelkező nyugati, amely befolyásolja a megfigyeléseit. Ezután következik a második személyiség, ami maga a tudós identitás, de ez háttérbe szorul az „orientalista jellem” miatt. Ezt a tézist követve a kutató a modern ember előítéletekkel teli elmével nem cselekedhet más módon, csak mint kelet-ellenes személyiség, aminek köszönhetően Said által olyan fiókba kerül, amelyből sehogy vagy csak nehezen tud kitörni. Vámbéry bármennyire is próbálja bizonyítani az olvasónak, a fent említett elmélet ellentétét, ugyanebbe a csapdába esik, hiszen a Nyugat által befolyásolt elmével vizsgálja első utazásai alatt a Keletet. Ehhez tartozóan kapcsolódik Sir Alfred Lyall a keleti logikáról való véleménye, melyben összehasonlítja a nyugatival:

¹¹ The Education System: „Now Climb That Tree”, <https://marquetteeducator.wordpress.com/2012/07/12/climbthattree/>

„The European is close reasoner; his statement of fact are devoid of any ambiguity; he is a natural logician, albeit he may not have studied logic; he is by nature sceptical and requires proof before he can accept the truth of any proposition; his trained intelligence works like a piece of mechanism. The mind of the Oriental, on the other hand, like his picturesque streets, is eminently wanting in symmetry. His reasoning is of the most slipshod description. Although the ancient Arabs acquired in a somewhat higher degree the science of dialectics, their descendants are singularly deficient in the logical faculty.”¹²

Vámbéry ezzel ellentétben azt állítja, hogy a keleti gyermek értelmi szintje bőven a nyugati fiatal felett áll:

„Az iskolaügy nyomorult állapotát Keleten senki sem sajnálhatja jobban mit az, ki a keletiek kitűnő szellemi tehetségeit közlelő ismeri s ki meggyőződést szerezhett róla, mennyivel túlszárnyalják Kelet gyermekei a nyugatbelieket, a gyors felfogás, emlékező tehetség és lélekjelenlét tekintetében.”¹³

Jan Potocki, aki szintén a 19. század környékén utazott Keletre, nagykövete volt az emberi és vallási egyenjogúságnak, alábbiképp fogalmazott a keleti népekről:

„His accounts present the people and cultures of the East as equal, or at times perhaps even superior to those of Europe”¹⁴

Annak ellenére, hogy Vámbéry első munkáiban is kritizálta a keleti oktatást és annak eredményességét, elismerően nyilatkozott a gyermeki elméről és annak felsőbbrendűségéről, akárcsak Potocki. Ezentúl azt gondolom, hogy minden ember adottságai különbözők, amelyeknek köszönhetően vagy amelyeknek hiánya miatt az élet különböző területein lehetnek sikeresek vagy épp sikertelenek. Ezen a vonalon elindulva nem tartom helyénvalónak a felháborodást, amit egy elutasítás von magával egy olyan területről, melyről az egyén nem rendelkezik a kellő szellemi vagy testi képességekkel. Természetesen az igazságtalan elutasításokkal nem értek egyet, de ennek ellenére hiszem, hogy a hasonló döntéseket meghozó embereknek rendelkezésükre állnak a szükséges készségek és információk.

Az orientalizmus nemcsak a „fabrikált” kutatásokkal foglalkozik, hanem annak megtartásával és alátámasztásával is, hogy azok az éppen regnáló politikai hatalmat kiszolgálják. Ezen a ponton fontos megjegyezni, hogy az imperialista korszak filozófiája jelentős hatással volt a művészekre illetve ezáltal közvetlen a hétköznapi emberekre is. Ez azt eredményezte, hogy

¹² Edward W.Said – Orientalism, 39. oldal

¹³ Vámbéry Ármán – Keleti Életképek, Athenaeum R. Társ. Kiadása, Budapest, 1876, 176. oldal

¹⁴ Izabela Kalinowska-Blackwood – Between East and West: Polish and Russian Nineteenth-Century Travel to the Orient, , November 1998, Yale University, 5. oldal

az olvasók, majd későbbi kutatók téves eszmékkel érkeztek a keleti világba, majd igazolták ezeket a sztereotípiákat:

„Every writer on the Orient [...] assumes some Oriental precedent, some previous knowledge of the Orient, to which he refers and on which he relies. Additionally, each work on the Orient affiliates itself with other works, with audiences, with institutions, with the Orient itself. The ensemble of relationships between works, audiences, and some particular aspects of the Orient therefore constitutes an analyzable formation – for example, that the philological studies, of anthologies of extracts from Oriental literature, of travel books, of Oriental fantasies – whose presence in time, in discourse, in institutions (school, libraries, foreign services) gives it strength and authority.”¹⁵

Az utazónaplóknak, és a keleti irodalmi műveknek többnyire két szerep jutott, mégpedig az elferdített információ terjesztése, és a már elterjedt elvárások kielégítése. Ugyanerre a következtetésre jutott Izabela Kalinowska-Blackwood is, ki szerint az Orientről szóló írások idővel eredeti és saját tapasztalatokból – még ha azok elferdítettek is voltak, mint pl.: Chateaubriand feljegyzései – referencia tömbkeleggé alakultak, amelynek tartalma lényegében korábbi írásokra való hivatkozás volt:

„[...] as a form of growing knowledge resorted mainly of citations of predecessors scholars in the field for its nutriment [...] In a fairly strict way, then, Orientalists after Sacy and Lane rewrote Sacy and Lane; after Chateaubriand, pilgrims rewrote him.”¹⁶

Ha a biológiai szempontból közelítjük meg a problémát, akkor részben érthető a felfogás. Illusztrációként elképzelhetünk egy gyermeket, akinek születésekor az elméje az ún. tabula rasa – ezen a ponton nem áll szándékomban egyik elmélettel sem szimpatizálni, csak a szemléltetés miatt veszem ezt kiindulópontnak – és nem tudja még, hogy ha tűzbe nyúl, akkor sérüléssel kell számolnia. Idővel megtanulja, hogy minden ami vörösen vagy sárgán izzik, valószínű forró, tehát nem célszerű ezekkel a tárgyakkal érintkezni. Hasonlóképp alakulnak ki és terjednek a sztereotípiák is idősebb korban. Az ember igyekszik idegen helyeken a korábban elsajátított tudásra támaszkodni, hogy ezzel biztosítsa a túlélését, ami, mint tudjuk, egyike az emberi alapösztönnek. Hasonló tudás lehet sztereotípia is, amit az egyén bizonytalan időkben az új és ismeretlen közegben való eligazodásra alkalmazhat. Ekkor az már az egyén feladata, hogy mérlegelje meglévő tudása helyességét vagy hamisságát, tehát saját, új tapasztaltaira támaszkodva kialakítson új cselekvési mintákat. Itt szeretném megemlíteni, hogy nem támogatom a sztereotípiák terjedését és nem találok célravezetőnek az általánosításokat, de látom keletkezésük lényegét és célját. Vámbéry megfigyelései abban az időszakban keletkeztek, mikor nyugati utazók, mint pl.: Sacy, Chateaubriand és hasonló

¹⁵ Edward W.Said – Orientalism, 21. oldal

¹⁶ Edward W.Said – Orientalism, 177. oldal

utazók írásaira hivatkozva „termelték” a keletről szóló műveket, melyek tartalma hamar átalakult sztereotípiává, majd bozöttúzként terjedtek a világban. Vámbéry utazónaplót alapul véve kétféleképpen közelíthetjük meg munkáját: elsősorban mint tudományos mű, amit ennek megfelelően a tudomány eszközeivel kell analizálni. A magyar orientalista által megfogalmazott gondolatok, mint pl.: a muszlim ember munkaideje:

„Miután a gyermekek visszavonultak, akkor kezdődik a tulajdonképeni munkaidő, mely tizenegy óráig, vagy is reggel, vagy tán jobban mondva ebéd ideig tart. Ez az időszak a legélénkebb a keleti ember házánál, kit a legcsekélyebb munka is hamar kifáraszt [...]”¹⁷

Első pillantásra sztereotípiának is tűnhetnek, de nem szabad szem elől veszíteni, hogy Vámbéry számtalan órát töltött a helyi népek társaságában. Véleményem szerint érdemesebb kevésbé sztereotípiaként kezelni a megfigyeléseit, és inkább a hipotézis kategóriába sorolni. Ez azért lényeges disztingválás, mivel a tudományban a hipotézis soha nem egy igazságot jelképez, hanem a helyesség valószínűségét. Egy egyszerű példával szemléltetném állításomat: a kijelentés, hogy „minden hattyú fehér”, csak abban az esetben lehet igaz, ha a megfigyelő a földön élő összes hattyú megvizsgálása után egyetlen fehértől eltérő színű példányt sem talált. Mivel e feladat teljesítésének valószínűsége csekély, sőt lehetetlen, ezért a megfigyelő csak az helyesség valószínűségét tudja megállapítani, tehát több, mint valószínű, hogy minden hattyú fehér. Vámbéry esetében is hasonlóan kezelném a muszlim népről alkotott megfigyeléseit, és helyezném őket a hipotézis kategóriába, mintsem az orientalista előítéletek és sztereotípiákéba. Második megközelítési pont, mint szépirodalmi mű, mivel már korábban említettem a saját érzelmeinek kifejezésével kilép a tudomány által bezárt kalitkából, és a szépirodalmi művek közé emeli azt. Ha ebből a nézőpontból közelítjük meg a feljegyzéseit, akkor ismét arra a következtetésre juthatunk, hogy a saját benyomásait dokumentáló magyar tudósunk lényegében semmi oka nem lett volna arra, hogy negatív képet állítson fel a muszlim népekről. Alapos tanulmányozás után könnyen arra a következtetésre juthatunk, hogy tulajdonképpen sok szempontból többre tartja a keleti embert az európai keresztény népeknél:

„A szennyes és szegényes ruházat daczára az ázsiai-moszlim világ egynémely tartományainak legalsóbb néposztálya, sokkal tisztább mint a véle együtt lakó, hasonló osztályu keresztény nép, sőt miután a fürdők és mosdások ezeknél a művelődéshez tartoznak, még tisztábbak a megfelelő európai néprétegeknél is.”¹⁸

Vámbéry ilyesfajta pozitív és negatív feljegyzéseit érdemes fenntartásokkal kezelni, ugyanis ritkán tudni, hogy milyen szándékkal helyez előtérbe vagy degradál egy népcsoportot.

¹⁷ Vámbéry Ármin – Keleti Életképek, 19. oldal

¹⁸ Vámbéry Ármin – Keleti Életképek, 160. oldal

Az olyan jellemvonásbeli különbségek hangsúlyozása nyugati és keleti népek között, mint ki a racionális, virtuóz, érett, „normális”, vagy éppen romlott, gyerekes és „más” véleményem szerint teljesen hasztalan sztereotípiák. A tudomány többnyire egyetért azzal, hogy a gyermekek egy bizonyos a szülők által örökölt genetikai állománnyal jönnek a világra, amit genotípusnak neveznek. Az ontogenezis alatt különböző külső vagy belső behatások közepette manifesztálódik a fenotípus. Ezalatt a fejlődés alatt meghatározó szerepet játszik a nevelés, ami nem csak régióról-régióra különbözik, hanem családról-családra is. Mindenki más értékeket képvisel, és itt kiemelném a „más” szócskát, amivel oly gyakran jellemezték akkoriban a keletieket, de manapság már hétköznapi jelzőnek számít. Ha ebből a szempontból közelítjük meg, akkor végeredményben a „más” szót nem lehet rossz értelemben interpretálni, és ennek használatával sem kellene negatív jelzőre asszociálni. Véleményem szerint a hibát akkor vétik, mikor megpróbálják a különböző nevelést és életvitelt kategorizálni, tehát a „jó” és „rossz” halmaz közül valamelyikbe elhelyezni nyugati tudósok.

Végezetül vissza szeretnék kanyarodni az utazókhoz, akiknek a száma a 19.században relatív magas volt, ezért a különböző műveket kategóriákra lehet osztani annak megfelelően, hogy milyen szándékkal érkeztek keletre és milyen produktum keletkezett a tartózkodásuk alatt:

„[...] One: the writer who intends to use his residence for the specific task of providing professional Orientalism with scientific material, who considers his residence a form of scientific observation. Two: the writer who intends the same purpose but is less willing to sacrifice the eccentricity and style of his individual consciousness to impersonal Orientalist definitions. [...] three: the writer for whom a real or metaphorical trip to the Orient is the fulfillment of some deeply felt and urgent project. His text therefore is built on a personal aesthetic, fed and informed by the project.”¹⁹

Vámbéry munkája a második és a harmadik kategória közé esik, mivel a művei egy bizonyos célt szolgálnak, de szükségszerűnek érzi, hogy a száraz tényeket a saját benyomásaival, érzéseivel és tapasztalataival vegyítse, ezáltal egy irodalmi mű keletkezik, de semmiképp sem egy kitaláció, mint ahogy azt az orosz kormány állította, amiről még egy későbbi fejezetben szó fog esni. Fontos szerepet játszik az utazónaplóban a saját vélemény beszivárogtatása a száraz faktumok bemutatása mellett, amit Maurcy Mann pompásan összefoglalt:

„Talking about travels someone noticed: I do not really care what you saw, but I am interested in how you saw it.”²⁰

¹⁹ Edward W.Said – Orientalism, 159. oldal

²⁰ Maurcy Mann, Journey to the East, 1854, alábbi könyvben: Between East and West: Polish and Russian Nineteenth-Century Travel to the Orient, Izabela Kalinowska-Blackwood, November 1998, Yale University, 12. oldal

Ha a magyar orientalista műveit nézzük, különös fókusszal az utazónaplóira, akkor Vámbéry is beismeri, az olvasók számára maguk a történetek és a hétköznapi leírások sokkal nagyobb jelentőséggel bírtak, mint bármelyik eszmefuttatása a nyelvcsaládokról, nyelvrokonságról, vagy őshazakutatásról:

„Úgy vettem észre, hogy a nagyközönség vajmi kevéssé érdeklődik a törökök különböző ágai és törzsei, vagy származásuk, erkölcsük és szokásaik iránt s hogy a föld- és néprajz csak az érdekes kalandok borsával és tulajdonképpen csak ezeknek kedvéért tetszik az olvasók szűk körének.”²¹

Ezen felül nyilvánvaló, hogy az angol kormány számára is sokat jelentettek a Keletről szóló írásai, hiszen az angolok háborús helyzetjelentésekként tekintettek rájuk.

A napló keletkezéséhez elengedhetetlen volt az utazás, melynek különböző okai és motivációi lehettek. József Drohojowski, egy krakkói szerzetes, aki az 1700-as évek végén utazott Keletre a Szent Földre, úgy tartotta, hogy az utazónak szüksége van egy célra, és két társra, kegyeletre és kíváncsiságra, amik elkísérik az útján.²² Az 1800-as években a gyakorta ingoványos politikai talaj miatt megannyi ember számára a kilátástalan élethelyzet motivált számos utazót, akárcsak Julius Slowacki-t, aki az elbukott 1830-as lengyel felkelés után folyamodott az emigrációhoz, majd Keletre utazott.

Összeségében Said-ról kijelenthetjük, hogy a saját csapdjába esett, mivel a nyugati hatalmak által felállított sztereotípiákra és előítéletekre, sztereotípiákkal és előítéletekkel válaszolt. Teóriáját megdöntő példaként a diplomamunkám központi alakját, Vámbéry Ármint, lehetne említeni, vagy akár tanítványát, Goldziher Ignácot, akik zsidó háttérük miatt eleve hátrányból indultak a saját országukból. Őket hívja Mandler Dávid „orientális orientalisták”-nak²³, mivel a nehézkes kezdetekből kitörve szót tudtak ragadni és változást előidézni, emiatt szóra bírhatóak lettek, ahogy Gayatri Spivak említi.

6. Vámbéry Ármin küzdelmei, keleti utazásai és kritikái

Ebben a fejezetben Vámbéry gyermekkoráról, magyarországi megpróbáltatgatásairól, korai keleti utazásairól és a későbbi életében ért kritikáiról szeretnék szót ejteni. A fiatalkori élményei főként a későbbi karrierje szempontjából meghatározóak, hiszen figyelmét a magyarság felé terelték és tudósként a magyarok történetének kutatására ösztönözték.

²¹ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, Franklin-Társulat Magyar irod. Intézet és Könyvnyomda, 1905, 127. oldal

²² Izabela Kalinowska-Blackwood – Between East and West: Polish and Russian Nineteenth-Century Travel to the Orient, , 13. oldal

²³ Mandler Dávid – Kelet és Nyugat Mezőgyénjén, 14. oldal

Mindemellett nehézségei motiválták arra, hogy közbenjárjon a Kelet és Nyugat közti kapcsolat javítása érdekében.

6.1. Gyerekkora

Vámbéry Ármin a mai Szlovákia területén elhelyezkedő Szentgyörgyön született eredetileg Wamberger Hermann néven. A források nem egyeznek meg a születési dátumát illetően, emiatt 1831 és 1832 is említésre kerülnek különböző róla szóló életrajzokban és tanulmányokban, Vámbéry azonban az utóbbit nevezi meg születési évének. Vámbéry szegény, zsidó családba született, édesapja példaértékű talmudista volt, ki minden idejét hivatásának és vallásának igyekezett szentelni, emiatt édesanyja magára vállalta a családfenntartó szerepet. Az édesapa tragikus módon azonban a malária járványnak köszönhetően életét veszítette fiatalon, így a korán megözvegyült anya végül második férjével Dunaszerdahelyre költözött, ahol még két gyermeknek adott életet.

A fiatal Vámbérynek a család szűkös anyagi helyzetre való tekintettel hamar a dolgozók sorába kellett állnia, amelyet gyermekkorában kialakult részleges motorikus bénulása is nehezített. Fiatalkorában azonban nemcsak testi fogyatékosága, hanem származása miatt is érte hátrányos megkülönböztetés, amely maradandó lelki sérülésekhez vezetett.

A származása miatt tanulmányai alapkövét képezte a héber nyelv elsajátítása, amelyet először a német és a magyar egészített ki. Mikor keleti utazásai során betért egy-egy helyi iskolába, megannyi hasonlóságot vélt felfedezni a zsidó és az iszlám oktatás között:

„[...] Khatem is, t.i. a kórán első befejezése után következő ünnepély nagyfontosságú, vallási szertartásokkal megy végbe s családi-eseményé alakul. Még a legszegényebb sem mellőzi a Khatem-et s a gazdagoknál gyakran nagyszerű tivornyázásra ad alkalmat. A tanító tanítványával a már egybegyűlt társaságban megjelen [...] s a ki szemtanúja az apa és rokonság örömeinek, mely a dünnögő előadás hallatára elragadtatásba megy át, a ki a társaságot könyekre látja fakadni [...] azzal nehéz volna elhítenni, hogy az ifju szigorász oly textust olvas, mit sem ő, sem hallgatói nem értenek [...]”²⁴

A zsidó hagyományok része hasonló ünnepség a barmicva alkalmával:

„E Barmiczva ünnep alkalmával a zsidóság vallási értelemben vett kötelékébe lépő ifjú [...] értekezést tart egy vallási témáról. A zsinagógában nyilvános fölolvadásra szólítják a thóra elé és szimbolukusan szép az a szokás, melylyel a gyermekorból való kilépését jelzik. Tudniillik ünnepi lakomát rendeznek, melyre meghívják kortársaikat [...]”²⁵

A fenti példa is rámutat, hogy Vámbéry munkásságában gyakran von párhuzamot a zsidó és az iszlám vallás között. A muszlim gyermekben feltehetően gyermekkori önmagára, az

²⁴ Vámbéry Ármin – Keleti Életképek, 165. oldal

²⁵ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 15. oldal

édesanyja elismerésére törekvő fiúra ismert. Vámbéry úgy gondolta, hogy a muszlim és a keresztény tanuló közötti eltérés a természettudományokban nyilvánul meg:

„Von Geographie und Geologie, von Geschichte und von der grammatikalischen Kenntniss dere igenen Muttersprache, geschweige denn europäischer Sprachen, ist in diesen Mittelschulen noch nirgends die Rede, sodass die grosse Mehrzahl der Aspiranten auf den Civildienst ihre eigentlichen Studien erst im Amte selber macht.”²⁶

A fiatal zsidó fiú azonban nemcsak vallásos nevelésben részesült. Édesanyja felismerte az egyoldalú oktatás korlátait, ezért igyekezett fiát új irányba terelni, tágabb perspektívát nyújtó kihívások elé állítani. Ez hozzásegítette Vámbéryt ahhoz, hogy kilépjen a vallásos keretek közül, és felülemelkedve neveltetésén világi, széles látókörű tudósként globális mércével mérve is elismertté váljon. Erre a törekvésre találunk utalásokat Vámbéry életrajzában is, ugyanis egy gyerekkori emlékében felidézi azt az estét, mikor a Keletről érkező ősmagyarokról hallott történeteket. Erre úgy emlékszik vissza, hogy ekkor fogant meg benne először az elfeledett keleti rokonok felkutatásának ötlete:

„Megsimította kezével hosszú haját, megigazította benne a fésűt és valami különös reménykedés csendült meg a szavában: - Ne féljeteK. Majd eljönnek Ázsiából az ősi magyarok! – mondotta, és lelkén bizonyára az a régi néphit rezgett keresztül, mely ősidőktől fogva hiszi szent bizalommal, hogy rajt bocsátanak ismét az ázsiai őshazában élő testvérek, ha végső veszedelem fenyegeti a magyar népet. Tehát vannak ősi magyarok, gondoltam, és ettől az érzéstől azóta sem tudtam megszabadúlni.”²⁷

Amíg Dunaszerdahelyen élt, Vámbéry szigorúan követte a közösség által meghatározott vallási előírásokat. Édesanyja ebből a környezetből ragadta ki, mikor úgy döntött, egy protestáns intézményben taníttatja tovább fiát.

A gyermek Vámbéry már tízévesen arra kényszerült, hogy fejlett nyelvtudását kamatoztassa, és házi tanítóként korrepetálást vállaljon. Ekkor ezzel egészítette ki családjá alacsony jövedelmét, de a házi oktatói szerep egy egész életen át végigkísérte, azonban a ház egy intézményre cserélődött, mégpedig az egyetemre.

Szentgyörgyön eltöltött első gimnáziumi éve sem telt zökkenőmentesen. Először apja egykori ismerőse fogadta be, aki azonban rövid idő után megvonta tőle a szállást, mivel elítélte Vámbéry tudományos képzésben való részvételét és a keresztény vallással való megismerkedését. A küzdelmeim című könyvében (16. oldal) olvashatunk róla, hogy befogadója, Hirsch Tarnau egy tankönyvi példával szemlélteti, csak az az elfogadható, ha valaki teljes egészében aláveti magát a vallási hagyományoknak és előírásoknak. Vámbéry

²⁶ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert, 177. oldal

²⁷ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim 62. oldal

azonban passzív ellenállást tanúsított az elvárásokkal szemben, és Hirsch tudomására hozta, hogy nem áll szándékában apja nyomdokaiba lépni, mire az megvonta tőle támogatását.

Rövid ideig az utcán élt, majd befogadta egy gyermektelen család, és ez az időszak későbbi utazása során dervisként meghatározó jelentőséggel bírt, mivel soha korábban nem érzett ilyesfajta éhínséget, mint az akkori időkben. A bokharai útja alatt gyakran merített erőt ezekből a szomorú és keserves időkben, de erről még szó fog esni.

A következő tanév ráébresztette, hogy ebben az iskolában is megtalálható az intézmény falain kívül gyakran elhangzó rasszista kijelentések a származására vonatkozóan, amiket az egyik tanítója ismételt az órák során. Kevésbé foglalkoztatta azonban a negatív oldala életének, inkább koncentrált a keleti utazására, és annak tervezésére. Ekkortájt határozta el magát, hogy Pozsonyba költözik, elhagyja az esztétikailag hátráltató, de funkcionálisan előnyt jelentő mankókat, és inkább a jobban mutató de limitáló sétatatra cseréli, majd folytatja tanulmányait a Bencések iskolájában. Ebben az időszakban növekedett meg az érdeklődése az autodidakta tanulásmód iránt, mivel az intézményben kegyetlen oktatásban volt része.

„A nyelveket azzal a módszerrel tanítottam, mely szerint magam is megtanultam őket, tudniillik az úgynevezett Jacotot-módszerrel és a legtöbb esetben valóban el is értem annyi eredményt, hogy tanítványaim – fiúk és lányok vegyest – fél év múltán otthonossá lettek a könnyebb olvasmányokban, helylyel-közzel a társalgásban is.”²⁸

Az öntanítás később Keletről való visszatérése után egyenesen a védjegyévé vált Angliában, ahol hatalmas tiszteletnek örvendett, mint „self-made man”, aki saját magát képezve bejárta a veszélyekkel teli keletet, majd hű utódja lett a nyugaton kimondottan kedvelt Kossuth Lajosnak.

„Öt évvel azután, hogy Kossuth elhagyta Angliát és Olaszországba költözött, Vámbérynek, egy merész közép-ázsiai expedícióról újonnan érkezett, teljesen ismeretlen utazónak sikerült újraélesztenie azt a rokonszenvet, amelyet a britek Kossuth iránt éreztek, és nemkülönben betölteni a „hős magyar” szerepkört – az úrt, amelyet Kossuth Angliából való fizikai és szellemi távozása hagyott maga után.”²⁹

Miután ismét az utcára került Pozsonyban, jónéhány megbízást kapott, mint fordító, és így sikerült közel stabil bevételhez jutnia, de a város visszataszította, és ismét költözött. A távolléte rövidre sikerült, ami annak tudható be, hogy be szeretne volna fejezni a hatodik évfolyamot, ám ezúttal a protestáns líceumba.

²⁸ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 29. oldal

²⁹ Mandler Dávid – Kelet és Nyugat Mezszygyén, 17. oldal

6.2. A független férfi

A sikeres tanévzárást követően elhatározta 18 évesen, hogy ideje a tanulmányait szüneteltetni az iskolában, és inkább vidéken próbál szerencsét. Zsámbokréten ideális körülményekbe csöppent, ahol a számára fontos szentháromság halmazai, a fizetés, a szállás, és a saját tanulmányaira fordított idő, tökéletesen metszették egymást, és mindezt kiegészítette még a kedves háziasszony, ki segítségére volt az úri szokások elsajátításában is.

Néhány kitérő után Pesten talalta magát, ahol ismét házi tanítói munkára vállalkozott. Az ilyesfajta munkahelyeket kínáló, tehetősebb nagyvárosi lakók kávéházakban gyülekeztek, amik Vámbéry életében később a konstantinápolyi kezdetleges szárnybontogatásánál is meghatározó jelentéssel bírtak. Akárcsak Pesten, ugyanúgy a török központban, kávéházakból küzdi fel magát és harcolja ki az elismeréseket, amiknek köszönhetően futótűzként terjed a fiatal magyar autodidakta képességeinek.

ábra 2: Vámbéry Ármin 22 éves korában, *Küzdelmeim*, 33. oldal

Vámbéry későbbi életpályája úgy tűnhet, mintha a tudós időközönként szokatlanul kezelné a megfelelő életkörülményeket, és visszavágyik a nyomorba, hogy aztán ismét visszatérhessen és megújult erővel vethesse be magát az életbe. Ennek gyökerei feltehetően a feljebb említett sorokban rejlenek első törökországi útjáig bezárólag, mikor a magyar tudós hullámzó életvitele – gyakorta váltakozó lakhatás, életkörülmények, munkaadó és az ezzel összekötött nincstelenség, szegénység, de a háttérben állandóan meghúzódó tanulás és tudásszomj – nagyban befolyásolta a hétköznapjait. Közel minden egyes alkalommal, mikor már úgy tűnhet, hogy jó irányt vesz élete és stabilan, két lábbal áll a talajon, mint pl.:

„[...] megismerkedtem egy Petrikovich nevű kisbirtokossal [...] értelmes, minden előítéllettől ment derék ember, [...] házába fogadott az egyik fia mellé nevelőnek [...]. Úgy volt, hogy

teljes ellátást és évi százötven forint fizetést kapok [...] tökéletesen megfelelt annak a nem kevésbé szerény munkának, melyet végezni módomban állt [...].”³⁰

Vagy egy másik családnál:

„[...] ezúttal a gazdag Schweiger családnál Kecskeméten, a hol jól fizettek, jól bántak velem, de minden esetre jól igénybe is vettek.”³¹

akkor történik egy váratlan fordulat, és ugyanott találja magát mint korábban vagy akár mélyebben:

„Csak azt az egyet tudom, hogy nagyon kegyetlen lelkiállapotban voltam, mikor Petrikovich úr társaságában 1851 őszén Pestre utaztam, hova a derék ember levitte két fiát nyilvános iskolába, és hogy elhagyva a Petrikovich ház békés kikötőjét, megnyílt előttem az a nem épen kedves kilátás, hogy a nyomorúság és a küzdelem zivataros tengerére szálllok ismét.”³²

Az utazása előtt azonban kamatozni kezdenek a korábbi ismeretségek, fokozatosan gyűlnek a támogatók, akiket a tehetségével és tudásával maga mellé tud állítani, majd materializálódní kezd az álma.

6.3. Első keleti utazása

Ebben a fejezetben azt szeretném elemezni, hogy mi vezetett Vámbéry első utazásának megvalósulásához, illetve hogyan és kiknek a segítségével tervezte meg a tudós ezt a tanulmányutat. Az orientalista, mint ahogy munkámban már korábban is említettem, gyermekkorában fontolgatta egy keleti utazás előkészületeinek és lebonyolításának részleteit, amire munkájának végeztével összesen 120 forintjam maradt. Azonban nem is az anyagiak jelentették a legfőbb problémát, hanem az útlevel hiánya. Utóbbihoz végül Eötvös József magyar nemes segítségével jutott, miután az egy teszt elé állította az ambiciózus utazót. Eötvös meg akart róla győződni, hogy valóságosak-e az állítások Vámbéry híres nyelvtudását illetően, ezért különböző idegen nyelveken kezdeményezett vele beszélgetést:

„Francziául kérdezte tőlem előbb, hogy minő gondolattal adtam magam az idegen nyelven tanulására; aztán angolra, majd olaszra fordította a beszédet, mintegy examinálva és szemmel láthatólag elégedetten, hogy a próbát megálltam.”³³

Az útlevel megszerzése után Hunfalvy Pál az utazása szempontjából releváns könyvekkel ajándékozta meg Vámbéryt, egy Teleki József grófhoz szóló ajánlással kiegészítve, aki akkoriban az Akadémia elnöki pozícióját töltötte be. Az utazás kezdetét 1857 márciusa

³⁰ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 28. oldal

³¹ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 37. oldal

³² Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 28. oldal

³³ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 42. oldal

jelentette, mikor kihajózott a megannyiszor elképzelt és eltervezett célja felé, Konstantinápoly felé. Már a hajón számos kapcsolatra tett szert, valamint a fedélzeten tartózkodó külföldi utasokkal gyakorolhatta a tankönyvekből elsajátított nyelveket, és állítása szerint többnyire minden utassal a saját anyanyelvén kommunikált. Ennek köszönhetően gyakran vett részt különböző ebédeken, amelyeken irodalmi előadásai szórakoztatta a vendégeket. Vámbéry az utasokkal való kommunikációjáról szóló beszámolójának hitelességét érdemes felülvizsgálni:

„Egész nap fenn jártam a fedélzeten, beszélgetésbe ereszkedtem a velem együtt utazó különböző nemzetiségű nép öregjével és fiataljával és mert mindenkit az anyanyelvén szólítottam meg, sokoldalú nyelvtudásom csakhamar felkeltette utitársaim csodálkozását. [...] derült lelki állapotomban szívesen szavaltam el egy-egy szép részt kedves költőim műveiből [...]”³⁴

A nyelvtudás különböző komponensekből áll, mint beszéd, hallás utáni értés, olvasás, és írás. Vámbéry idejében nem léteztek még a tankönyvhöz készült hallás utáni szövegértés feladatokhoz elengedhetetlen eszközök, mint pl.: CD-Rom, amelyek segítségével a tanuló megismerkedik az idegen nyelvű szavak kiejtésével. Kizárólag tankönyvekből tehát nehezen tudta a nyelvtanuló a kiejtést elsajátítani. A helyes beszédhez elengedhetetlen volt az adott nyelvterületre való utazás vagy kapcsolat egy, az idegen nyelvet anyanyelvi szinten beszélővel. Charles Duff szerint a nyelvtanra – mellyel Vámbéry az irodalmi művek mellett idejének nagy részében foglalkozott – gyakran túlságosan nagy hangsúlyt fektetnek, mikor a kiejtés az igazán lényeges része a nyelvtanulásnak:

„[...] the truth is that pronunciation is of at least twice as much importance as grammer.”³⁵

A kiejtés elsajátításának hiányában nem tartom valószínűnek, hogy Vámbéry nyelvtudása – még ha a környező országok nyelveit leszámítjuk a listáról, amelyekkel könnyen kapcsolatba kerülhetett – megfelelt volna az általa lefestett magas szintnek. Mi sem igazolja jobban az általam említett teóriát, mint mikor Angliában először tartott angolul előadást, majd a következő napi kritikában megjegyzték, hogy beszédén jócskán érezni lehetett a külföldi akcentusát:

„Itt mondtam első angol beszédemet; minden esetre erősen felötlő idegenszerű kiejtéssel, a hogy másnap a Times írta, de folyékonyan beszéltem egy óra hosszági [...]”³⁶

Az állítása hihetőbb lehetne az első törökországi utazásaitól után, hiszen azokban az időkben rengeteg különböző nemzetiségű emberrel találkozott és nem keveset tanított:

³⁴ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 45. oldal

³⁵ The Modern Language Journal, Wiley, National Federation of Modern Language Teachers Association, 32. évfolyam, 6. szám, 1948, 432. oldal

³⁶ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 99. oldal

„Egy skutarii török embertől és egy von Hübsch nevű úrtól, ki a dán királyság főkonzula volt, kaptam is nemsokára felszólítást, hogy látogassam meg őket lakásukon. Az előbbnevezettet, ki váratlanul nagy örökséghez jutott és hogy megfelelhessen a modern dandy követeléseinek, szerette volna megtanúlni a francia parlizorást, a francia nyelv titkaiba kellett bevezetnem, a főkonzul pedig a levantei létére szeretett volna dánul megtanúlni [...].”³⁷

A Boszporuszra érve tudatosult benne vállalkozásának komolysága, ugyanis forrásai közel teljesen elfogytak az utazás alatt, és mindenféle terv nélkül találta magát a kelet kapujában. Szerencséjére egy Püspöky nevezetű férfi olvasott róla az újságban, várta érkezését, és szállást kínált számára. Mint már korábban említettem Vámbéry szívesen töltötte idejének zömét kávézókban, ahol átvette a helyi ritmust, és gyakorolta a török nyelvet. Feljegyzéseiben természetesen a nyelv gyakorlását a dicsekvéssel álcázta:

„[...] nagy előszeretettel szólítottam meg a kávéházakban gubbaszkodó törököket, hangos felolvasást tartottam a magammal vitt török könyvekből és csakhamar rájöttem, hogy mohamedánusok az ő különös hozzáférhető és jóindulatú voltukban nagy érdeklődéssel viseltetnek török és perzsa nyelvtudásom iránt és csodaembernek tartanak, ki alig néhány napja érkezett Sztambulba és már is úgy beszél törökül, mint egy valóságos efendi.”³⁸

Amikor szállásadója költözéséből kifolyólag szorult helyzetbe került, ismét házi tanítóként kezdett el dolgozni. Rövid időn belül sikerült egy kapcsolati hálót kiépíteni, így a felsőbb rétegekből tudott tanítványokat szerezni, mivel a házi taníttatás a gazdagok által bevált szokásnak bizonyult. Daim pasa házánál volt része az első igazi elismerésben, mikor elnyerte a nemesi rangú efendi címet és felvette a török Resid nevet, melynek jelentése derék és becsületes. Életében először érezte magát a helyi néppel egyenrangúnak, hiszen a törökök Vámbéry származásától függetlenül kikérték a véleményét a megosztó témákkal kapcsolatban.

Az évek elteltével több magas beosztású török munkaadó foglalkoztatta, emellett rengeteg nemesnél részesült baráti vendéglátásban, aminek következtében a későbbi angol kormány számára mérvadó, témákba került beavatásra. Szemtanúja volt az 1850-es években kezdődő török nyugatosításnak, mely a gyors és megfontolatlan lépések miatt elkerülhetetlen bukásra volt ítélve. Lényeges megemlíteni, hogy ezalatt az idő alatt hozzáférést kapott a helyi könyvtárakhoz is, ahol szüntelenül kutatta a magyarság történetét. Az akkori kutatómunkának köszönhetően úgy döntött, hogy második utazásakor Közép-Ázsia irányába induljon.

Ami a publikációit illeti, 1858-ban megjelenítette az első török-német szótárt. Ezen a Vámbéry név olvasható, tehát ekkorra hivatalosan is elhagyta a Wamberger nevet. Ezt követően

³⁷ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 52. oldal

³⁸ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 48. oldal

hazautazott Magyarországra, hogy anyagi támogatókat találjon a már említett második keleti utazása kiadásainak finanszírozására. Az orientalista felvetését először kételkedve fogadták, ám végül a Magyar Tudományos Akadémia jóváhagyta költségeit és kiegészítésképp még egy akadémiai ajánlólevéllel is ellátták latin nyelven, amitől azt várták, hogy oltalmat biztosít Vámbérynek, de tudatában volt, hogy keleten egy hasonló dokumentum egyenlőt jelenthet a halállal.

Az utazás kihívásai kifejezetten izgatták: nem rettent vissza a veszélyesnek tartott Közép-Ázsiától, amiről rengeteg rémtörténetet hallott. A körülmények azonban megváltoztak: belül még ugyanaz a kalandvágó fiatal tudós volt, mint első útja előtt, viszont már volt vesztenivalója. Második útja előtt már egy elismert, hosszú éveken keresztül kényelmet élvező ember volt, aki már csak halványan emlékezett a nélkülözésre és gyermekkora viszontagságaira.

6.4. Második keleti utazása

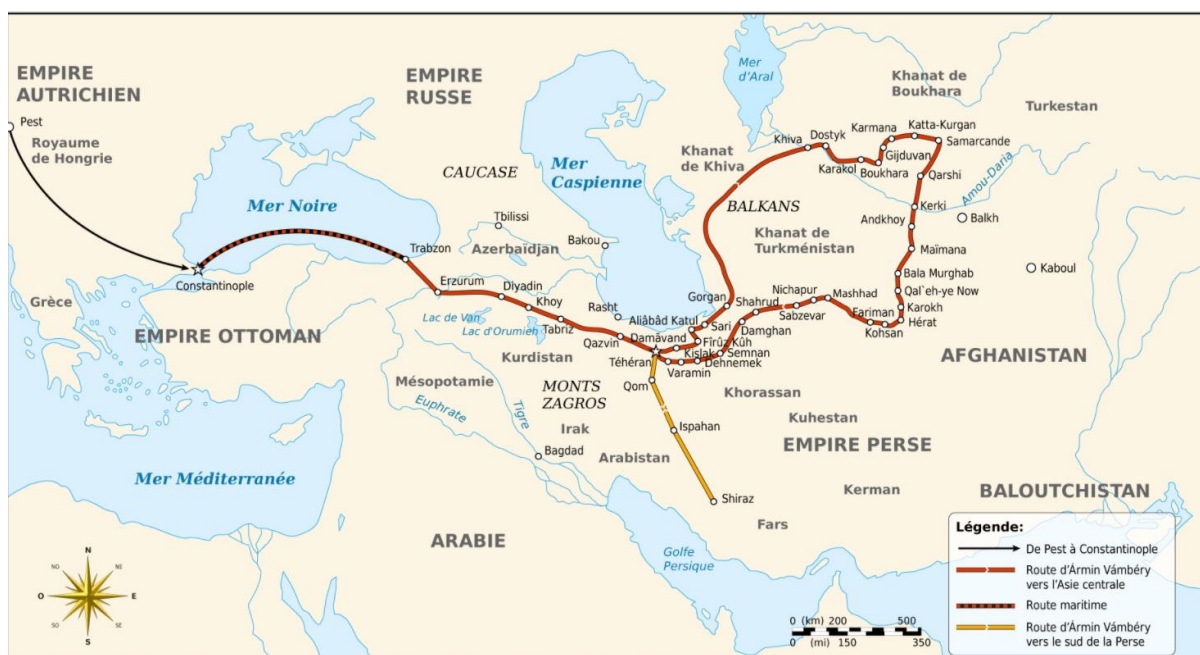
Az első fontos megállója perzsa földön Erzerumban történt, ahol a pasa olyan luxust és kényelmet biztosított számára, amit éveken keresztül élvezett Konstantinápolyban is megtapasztalt. A szállásadója csak részben járult hozzá az út sikerességéhez, ellátta őt információval a helyi népek törvényeiről és szokásairól, azonban Vámbéry személyes biztonságát nem tudta garantálni. Az út veszélyességét az adta, hogy a perzsa nép síita, ami, riválisa a szunnita törököknek, tehát szüksége volt valamiféle álcázásra. Vámbéry külön ügyelt erre az ellentétre, és problémás helyzetekben gyakran folyamodott nyelvismeretéhez, hogy a helyi dialektusban egy-egy művet prezentáljon útonállóinak. Az orientalista már az utazás tervezésekor tudta, hogy kutatása veszélyekkel és kellemetlenségekkel fog járni, de gyerekkori tapasztalataira és szenvedéseire alapozva tűrhetőnek tartotta az áhított tudáshoz vezető göröngyös utat.

ábra 3: Vámbéry Ármin és tatárja, Mandler Dávid - Kelet és Nyugat mezején, 134. oldal

Az utazás fordulópontja és egyben meghatározó pillanata Tebrizbe érkezése volt, mikor Vámbéryt elfogta a tudásszomj és asszimilálódott a környezetébe. Ruháit lecserélte dervisek viseletére rongyokra, ezáltal közel

teljes mértékig képes volt beleolvadni az utazótársai közé, és láthatatlanná vált az élesszemű helyiek számára. Szamarkand jelentette a végállomást, ahová már egy tatár társasággal utazott. A Vámbéry által gyakorta ábrázolt szellemi ellentétet képviseli ez a csapat: gyanakvóak és alattomosak voltak, de egyben segítőkészek és jó utazótársak, kikkel a magyar orientalista útjuk végén közösen ápolta a vallási szokásokat. Később egyikükkel, „Mollával” egészen Pestig utazott. Mikor perzsa földre ért megkönnyebbült annak köszönhetően, hogy ismét biztonságos övezetben találta magát, és két hónapot hagyott magának a hosszú út utáni regenerációra, majd folytatta tovább a utazását Törökországon keresztül egészen hazája fővárosáig.

ábra 4: Vámbéry Ármin utazása Közép-Ázsián át ismét vissza Budapestre, Lepeltier Ludovic munkája, https://hu.wikipedia.org/wiki/V%C3%A1mb%C3%A9ry_%C3%81rmin#/media/F%C3%A1jl:Carte_vambery-armin.png

6.5. Rasszizmus, antiszemitizmus

Ebben a fejezetben Vámbéry útleírásai kerülnek kritikai elemzésre. A magyar orientalista feljegyzéseiben gyakran találunk olyan, más népekről szóló megfigyeléseket, melyekkel érdemes kritikusán foglalkozni. Ezen feljegyzések között visszatérően találni rasszista jelleggel bírókat:

„Olyan társadalomban, melynek alaphangja a csúszás-mászás s alázatosság, különben nehéz volna meghatározni, tulajdonképpen hol kezdődik a szolgálja.”³⁹

A magyar utazó nem rejt véka alá véleményét, és feketén-fehéren megfogalmazza gondolatait az éppen zajló eseményekről, az utazása alatt megismert emberekről vagy éppen

³⁹ Vámbéry Ármin – Keleti életképek, 12. oldal

a politikai helyzetről, melyek viszont óvatosan kezelendők, hiszen a különböző nyelveken, főleg angolul, németül és magyarul íródott művei különböző érdekeket képviselnek. A kutató műveinek tanulmányozása során figyelembe kell venni írásainak célközönségét is, hiszen sokszor csak a térség vagy ország olvasóinak szimpátiáját és elfogadását próbálja elnyerni, amely írásainak kétszínűségére is utal. Ennek ékes példája Anglia, az ország melyet oly mélyen a szívébe zárt, és ideálként tekint rá, amit angolul íródott olvasmányjaiban készségesen illusztrál is, majd magyarul szerzett könyveiben nem fél a negatív kritika kifejtésétől. Közel változatlan viszont a Keletről alkotott véleménye a kormányzást tekintetében, melynek – nyelvtől függetlenül – szívesen hangot is ad, akár az akkori szultán jelenlétében is, melyet például Angliában nem mert volna megtenni. Ebben az írásban például az egykoron hozzá közelálló török szultán vezetését kritizálja:

„[...] a választ csak a rossz kormányzatban, nevezetesen a szultán autokratikus és önkényuralomra haló egyéniségében kereshettem. Csakis az udvar és a körében uralkodó lelkiismeretlen érdekszövetség az oka Törökország mostani hanyatlásának.”⁴⁰

Vámbéry annak köszönhetően is gondolkodhat szabadabban és fejezheti ki nyíltan véleményét Keleten, mivel ez az idegen közeg és annak problémái függetlenek az ő életvitelétől, hiszen ő mondhatni, csak egy „nyaraló” a régióban:

„Az európai ember, ki huzamosabb ideig élt Ázsiában, szabadabbnak érzi ott magát és fesztelenebbül jár-kele, daczára a Kelet minden fejtelenségének, barbárságának és zsarnokságának. Mindenekelőtt: mint idegennek és mint az ország vendégének nincs annyi baja a kormány önkényével és a kényelmetlen nemzeti szokásokkal, mert a rettegett Nyugat védelme alatt állván, reá nézve nem irányadók az ország nyomasztó törvényei.”

Vámbéryt zsidó gyökerei ellenére érték antiszemita vádak, melyek végeredményben teljességgel indokolatlanok, hiszen részéről közel minden vallást kollektívan bírál, mivel a hitet semmi másnak nem tekinti, csak az elme börtönének, ami gátat szab a mentális fejlődésnek. Ez egy fundamentális hiba, melyet először gyerekkorában fedezett fel az édesanyja által választott oktatási útvonalnak köszönhetően, és hiába volt része a muszlim tanokban, vagy a keresztény felfogásban, véleménye változatlan maradt. Véleményem szerint részben igazat lehet adni Vámbérynek, hiszen nem magyarázható minden természeti jelenség a vallás és hit valamely tanításával, emiatt majdhogynem kötelezettségünk kilépni az „árnyékból”, hogy láthassuk a fenomént egy másik szemszögből is. Amiben nem tartom igaznak Vámbéry felfogását, az a következő: az utóbbi közel 100 év hűen bizonyította, hogy vallás és tudomány megférnek egymás mellett, elég csak az oktatási intézmények kínálatát megfigyelni, ahol a természettudományi tantárgyak mellet, mint pl.: a fizika, biológia vagy kémia ugyanúgy

---

⁴⁰ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 170. oldal

megtalálhatóak, régiótól függően, a különböző vallások, melyek nem korlátozzák a gyermeket a tanulás vagy a világnézet szempontjából.

Vámbérynek viszont a beszűkült gondolkodást nem lehet a szemére vetni, hiszen írásaiból kiderül, hogy képes egy problémát több szempontból vizsgálni, elegendő tapasztalat gyűjtés után a véleményén változtatni, valamint beismerni, ha hibásak voltak elképzelései:

„Ha módomban lett volna, hogy Ázsiába való utazásom előtt mélyebbre ható pillantást vethessek Európa vallási, társadalmi és politikai viszonyaiba [...] talán másképp alakult volna Ázsiáról való felfogásom és ítéletem, és tárgyilagosabb lett volna a következtetés, melyet a két kultúra összehasonlításából levontam.”⁴¹

Végeredményben felvillant nála a „heuréka” lámpa, és összeállt a teljes kép előtte, csak a megfelelő távolságból kellett rátekinteni, természetesen mindenféle elfogultság és egoista filterek nélkül:

„Most, hogy életem alkonyatán elfogúlatlan szemmel nézhetem az új és új, az ázsiai és az európai kultúra fényét és árnyát gazdag tapasztalásaim tág szemhatárán; midőn nem kápráztatja el szemem semmiféle személyes érdek és semminemű elfogultság; más színben látom a dolgokat és más is az ítéletem, és kötelességemnek tartom erre vonatkozó nézeteimet közölni az olvasóval [...]”⁴²

---

⁴¹ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 180. oldal

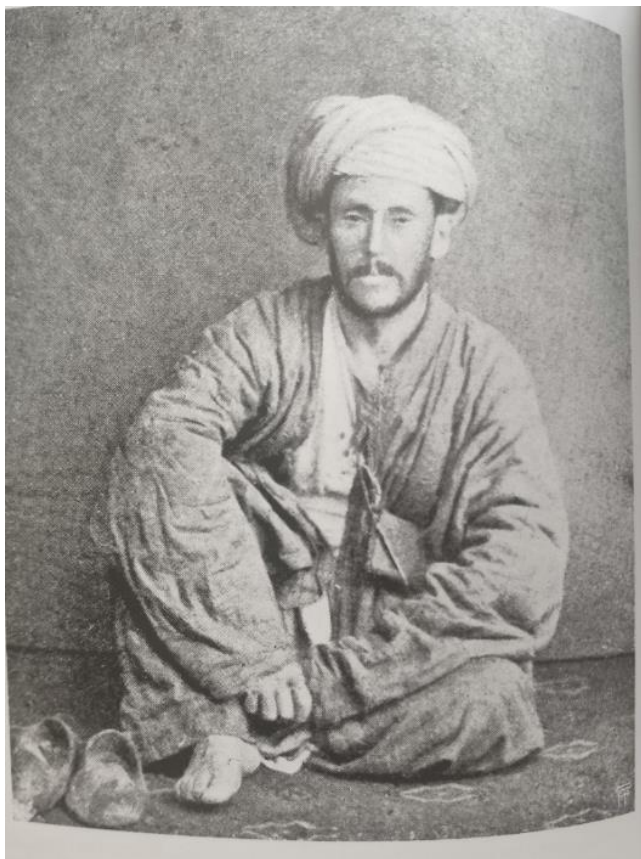
⁴² Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 180. oldal

6.6. Kitalált utazások

Vámbéry Ármin ellenszenve az orosz néppel és annak vezetőivel nem egy hirtelen légből kapott vélemény, melyet más gondolataihoz képest úgy alakított, ahogy éppen érdeke vezérelte, hanem ez egy sokkal mélyebben gyökerező érzés a magyar utazó lényében. Már gyerekkorában ellenezte a keletről érkező elnyomást, melyet felerősített az 1848-as Szabadságharcban betöltött szerepük, amit csak tetézett a keleti utazásai alatt látott és tapasztalt orosz terjeszkedés Ázsiában.

„És tehettem volna máskép, vagy szabad lett volna máskép tennem, mindön Oroszországnak szabadságharcunkba való gyalázatos beavatkozására gondoltam, és ha fontolóra vettem azt, hogy a csár kormányát, a zsarnokságnak ezt a

borzalmas eszközét, minden elképzelhető bűnnek és visszaélésnek ezt a fertőjét, az emberi nemnek ezt a gyalázatos hódítások által erősíteni és támogatni nem szabad? Minél nagyobbra nő a csári uralom Ázsiában, annál erősebb eszközök esnek a kezébe, hogy elnyomhassa Európa szabadságát és annál könnyebb lesz Oroszországnak, hogy baráti szolgálatokat tehessen az önkényuralomra áhítózó saját fejedelmeinek.”⁴³

ábra 5: Vámbéry Ármin dervis ruhában, mikor megérkezett Londonba, Mandler Dávid - Kelet és Nyugat mezgyéjén, 130. oldal

Ennek a mélyen húzóódó ellenállásnak köszönhető, hogy Vámbéry közel minden esetben kiáll a keleti nagyhatalom ellen és jónéhány alkalommal felszólal törekvéseik ellen, melyet nyilván nem néztek jó szemmel, és első utazásai után a föld közel minden tájáról érkezett hozzá egy-egy meghívó egy élménybeszámoló erejéig a nemzetek nagykövetségeire a környékről, kivétel oroszról, sőt, olyan kritikákkal illették, hogy az ázsiai „grand tour” igazából egy kitaláció a magyar utazó részéről. Ha korhűen nézzük meg az eseményeket, és az utazása utáni közvetlen időszakot tekintjük, még akár igazat is lehetne adni a vádnak, mivel néhány kéziraton kívül mást nem igazán tudott felmutatni Vámbéry. Ez idővel változott, mikor keleti nemesek és tehetős emberek látogattak nyugatra, és történeteket meséltek egy sánta dervis

⁴³ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 138. oldal

ruhában utazó emberről, ki a helyi nyelveket jól beszélve megjárta a veszélyekkel teli középzásiai régiókat.

„A hol nem ismerték származásomat, sokkal nagyobb elismerés kísérte küzdelmes életpályámat, mint azokban a körökben, a hol mint zsidónak született embert rossz hírbe keverték és már eleve hazugnak és csalónak bélyegeztek.”⁴⁴

Vámbéry tévhitben van, hiszen a csaló és hazug vádakat nem csak azért kapta, mivel zsidó származású, hanem egyrészt azért, hogy redukálják szavai súlyát, nyilván ez félig-meddig az orosz részről eredendő rágalmazás, mely végeredményben csak egy gyenge propaganda tettnek titulálható, hogy el tudják rejteni a keleten tett próbálkozásait a birodalom bővítésére. Másrészt viszont a hazug jelző egy bizonyos szintig találó Vámbéry személyiségére, de erről a következő részben szeretnék részletesebben foglalkozni.

6.7. Vámbéry Ármin karakterkritikája

Vámbéry Ármin karaktere az akkori időkben, de ha a mai szemmel nézzük is egy megosztó személy lenne, aki kevés területen rendelkezik egy biztos alappal, melybe befektetett hite rendíthetetlen, mint a korábban említett oroszellenesség. A magyar tudós kötelességének érzi, hogy kifejtse véleményét bizonyos dolgokról, mint pl.: a politika – igaz, ezt csak idővel vette vállára – az ember hétköznapi élete, mint keleti és nyugati ember, vagy a vallás:

„A tudásnak az az anyaga, melyet ez idő alatt felhalmoztam, ellenállhatatlan módon késztetett reá, hogy leírjam mindazt, a mit láttam és tapasztaltam.”⁴⁵

Kijelenthetjük tehát, hogy kritikát megfogalmazni nem áll távol tőle, viszont annál nehezebben viseli, mikor az ő munkásságát éri akármilyen formában bírálat, melyből kijárt neki bőven, főleg a magyar nyelvi kutatásai terén. Ehhez hasonló kettős mércéjű viselkedés jellemző Vámbéryre, melyekből szeretnék néhány példát megragadni, és ezekkel részletesebben foglalkozni.

Vámbéry egy gyakorlott színész, de mikor mutatja a tényleges önmagát?

„Ázsiában töröknek, perzsának és középzásiaiinak tartottak és csak nagy ritkán gyanúsítottak európai származásommal. Itthon Európában meg azt hitték, hogy titkos perzsát, vagy oszmánlit fedeznek föl bennem. Valóban nevezetes játéka az ethnikai sokoldalúságnak!”⁴⁶

Melyhez még az alábbi részlet tartozik:

⁴⁴ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 121. oldal

⁴⁵ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 123. oldal

⁴⁶ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 99. oldal

„Tiszteltem és becsültem minden vallást, a mennyiben jó és hasznos dolgokat, tudniillik az emberiség megnemeülését és haladását igyekezett előmozdítani s ha a körülmények úgy kívánták, egyszer tiszteletből az ország törvényei iránt, másszor udvariasságból a társaság iránt, melynek köréhez tartoztam, forma szerint mindig alkalmazkodtam az illető ország uralkodó vallásához, ép úgy, mint nemzeti viseletéhez, bár sokszor nagyon kényelmetlenül éreztem magam benne.”⁴⁷

Lényegében beolvad az általa látogatott területek hétköznapijaiba, legyen az Ázsia vagy Európa és igyekszik felvenni a szokásokat vagy öltözködést, tehát a hétköznapi ritmust, mely az igazi külföldre látogatásnak végülis a lényegének kellene lenni, hisz az ember csak úgy ismerhet meg egy kultúrát igazán, ha részese is. A probléma Vámbérynél ott jelentkezik, hogy a beolvadása a helyiek számára egyetértést tükröz, hiszen megjátsszik egy szerepet, amivel a bennszülöttek azonosulni tudnak, viszont Vámbéry nem ért egyet a lokális népekkel, vagy csak néhány esetben, melyekről később megjelenő műveiben elítélő értekezést tart:

„[...] de akkor alkalmazkodnom kellett a kényszerűségekhez és jó arcot vágva a rossz játékokhoz [...].”⁴⁸

Ez az elítélés nem érinti többnyire a nyugati hatalmakat, legalábbis az első munkáiban, de ugye ez változik, mikor már az érem mind két oldalát látja, és igyekszik a Keleti Életképek című munkájában a korábban felrótt negatív muszlim szokásokat ellensúlyozni cinikusan megjegyzett angol területen történő hasonlatokkal. Vámbéry a kulturális beolvadásnak köszönhetően eleinte sok szimpatizánsra tett szert Angliában, majd később Ázsiában is, ám Magyarországon sosem sikerült kiharcolnia akkora mértékben az általa oly nagyra becsült elismerést, mint ahogy szeretne volna:

„És így esett meg az, hogy szellemi tekintetben idegen maradtam saját hazámban és szakmám elszigetelt voltánál fogva éveken át magamra hagyva és a saját társaságomra utalva éltem minden szellemi ösztönzés, minden nézetváltás és minden elismerés nélkül. [...] Idegen környezetben éltem át ifjúkoromat; idegen voltam Törökországban, Perzsiában és Középázsiaiban; idegen voltam Angliában való szereplésem első idején és idegen maradtam saját hazámban is, - mindez pedig azért, mert saját szerű végzetem és bizonyos természeti hajlandóságaim oly pályára készítettek, mely szokatlanságánál fogva kivételes helyzetet teremtett számomra.”⁴⁹

Vámbéry okosan játszik szenvedésével, és megpróbálkoztatásaival, akár csak a szegénységgel kapcsolatban a „zsidófiú” szócskával, mellyel igyekszik minden egyes fájdalmát és hátrányos helyzetét visszavezetni zsidó felekezetére:

⁴⁷ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 184. oldal

⁴⁸ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 107. oldal

⁴⁹ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 190. oldal

„[...] eszembe jutott mindaz a becsmélés, megvetés és nyomorúság, mely zsidófiú és éhezõ autodidakta koromban ért [...].”⁵⁰

Igyekszik a szimpátia kiváltására használni a zsidóságát, mely egész életében hátráltatta munkájában és céljai megvalósításában, viszont elfelejti, hogy az éhezés, a koldusélet vagy a kirekesztett és elnyomott helyzet nem csak zsidók számára jelentett problémát, és jelent problémát azóta is, hanem minden rasszt, földrészt vagy nemzet érint.

A magyar tudós tudta, hogy az utazása egyedülálló és eddig még Európa gyermeke nem járta be ezt az utat:

„Beértem azzal a gondolattal, hogy én voltam az első európai ember, ki a Kaspi tenger déli partjától a hirkániai sivatagon át Khivába, onnan a Khalata-sivatagon át Bokharaba, e városból pedig Heratba jutott. Tudtam, hogy Európa tudományos köreinek ismeretlen a keleti török nyelvnek az az anyaga és ismeretlenek azok a kéziratok, melyeket összegyűjtöttem s melyek engem a turkológia terén felfedezővé és specialistává fognak avatni; és végezetül nem voltam csekély véleménynyel utazásom módjáról, mert bíztam benne, hogy a közvetlen érintkezés, melyben belső Ázsiának mindaddig csak fogyatékosan ismert tözseivel álltam, okvetlenül nagy értékűvé teszi utazásom néprajzi eredményeit.”⁵¹

Vámbéry kijelentésén érződik a pökhendiség, és a nagyképűség, akárcsak, mikor a nyelvi ismereteiről értekezik a Törökország felé tartó hajón, már szinte tapintani tudja az elismerést és hírnevet, melyek számára létfontosságúak. Majd pár sorral később nyíltan szavakba is önti sikeréről való meggyőződését:

„De az éféle gondolatok természetesen elkerültek örömeim végtelenségében, és harminczegy éves földi létem ideje óta először éreztem, hogy igazi siker aranyos gyümölcse és a nagy munka jutalma int felém a messzeségből s ejt könnyen érthető elragadtatásba.”⁵²

Az érem egyik oldalát nézve Vámbéry ténylegesen megdolgozott az elismerésért és kiharcolta a tudományos körök figyelmét az utazásával, melyhez szükséges eszközök az odáig tartó életén át tartottak, viszont ha a másik oldalát nézzük, akkor Vámbéry nagyképűsége és arroganciája csúnyán kamatozik, hiszen ha nyelvi felfedezéseit vesszük alapul, akkor közel egyöntetű elutasítás érte tudományos körökből.

Csak a hírnév, a siker, az elismerés és a pénz végeredményben a lényeg:

„A lelkemet vívó reménységek zavarából csakis az az egyedül biztos és boldogító érzés vált ki határozottan, hogy szerencsés felfedező útam hírt és dicsőséget szerez nevemnek

⁵⁰ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 137. oldal

⁵¹ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 87. oldal

⁵² Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 87. oldal

Európában és hogy végre lesz életpályám: de arról, hogy milyen természetű lesz ez a pálya, nem volt fogalmam egyáltalán.”⁵³

Vámbéry hazaérkezve ismét emlékezteti az olvasót utazásának tényleges céljáról, mely, mint korábban említettem a magyar őshaza felkutatása, ám ezt inkább tartom egy fedősztorinak a korábban felsorakoztatott, arrogáns, pökhendi és dicsekvő kijelentésekre nézve. Ennek köszönhetően számomra inkább dominál a karaktere kétszínű jelleme, mint az alázatos őshazakutató példaértékű magatartása. Megerősíti ezt a felvetést az is, hogy a meghatott hangulatból rögvest vált a szemrehányó státuszra, hiszen ő dobpergést, tűzijátékot és ünneplést várt, de ugyanolyan fogadtatásban volt része, mint mikor útnak indult Törökországba:

„Nem is gondoltam reá, hogy a milyen egyedül és elhagyottan keltem útamra évekkkel ezelőtt, ép olyan magamban és észrevétlenül térek most haza is. [...] Senki sem keresett fel, senki sem vett rólam tudomást, egyetlen hűséges jóakarómon, Eötvös József bárón kívül.”⁵⁴

Vámbéry aztán realizálta, hogy ez a fogadtatás, vagy inkább fogalmazhatunk úgy is, hogy a fogadtatás hiánya, nem annak köszönhető be, hogy zsidó származású, szegény háttérrel rendelkezett vagy szimplán nem szimpatizáltak vele tudós társai, egyszerűen az általa kutatott terület akkoriban alig játszott akármilyen szerepet a tudományban Magyarországon:

„Mint említettem, az igazságosság és a méltányosság álláspontjáról nézve és tekintetbe véve a politika napi kérdéseinek mindent lefoglaló érdekét, talán kevés, vagy semmi okom sem lett volna reá, hogy panasszal említsem az utazásommal szemben tanúsított hidegséget, vagy hogy közömbösséget, avagy érdemeimnek szándékos el nem ismerését láttam benne.”⁵⁵

A magyar kutató számára lényeges szerepet töltött be a szabadság, és annak megtartása, nem kifejezetten bármi áron, de lényeges kritériuma volt a szellemi és testi jólétének:

„Kezdetől fogva az egyszerűséget és a fesztelen életmódot szerettem s idegenkedtem mindig a formaságoktól és a külsőségektől [...]”⁵⁶

Vámbéry keleten való tartózkodása alatt állandó kritikával illette egyaránt a férfiakat és a nőket is, mivel a saját köreiben gátlástalanul társalgások folytak mindenféle témáról, mint pl.: a szexualitás, melyek számára taszítóak voltak, és hiányolta a másik nem képviselőit a beszélgetések közben, melyek véleménye szerint korlátot szabtak volna a gusztustalan konverzációknak. Paradox módon ő is hasonlóan szeretne viselkedni, tehát élvezni a

⁵³ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 89. oldal

⁵⁴ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 94. oldal

⁵⁵ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 95. oldal

⁵⁶ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 107. oldal

szabadságot minden formában és pillanatban, de elítéli, mikor ténylegesen fesztelen módon folynak a dialógusok emberek között, ami egyfajta prúdséget sejtet személyében, és ezzel együtt álszent is, mivel szinte biztos, hogy a saját bizalmi körében lefolytatott hasonló társalgásokat.

Vámbéryt megvetette az egyetemi jelentkezés után a katolikus egyház, mivel a protestáns vallást választotta és nem katolikus, továbbá a felsőbb körökben se nézték jó szemmel, hogy a családi háttere és hovatartozása nem tartoztak az akkori vezetők számára a példaértékű kategóriába:

„Sokaknak rontotta meg örömét és sokakban fojtotta el a méltánylás és az elismerés érzetét az, hogy annak a külföldön ünnepelt magyar embernek homályos a származása, családi összeköttetései egyáltalán nincsenek és hozzá még zsidónak is született. Katolikus egyházi részről ért az első bántalom, még pedig azért, mert protestáns lettem és nem katolikus. Mintha bizony alkút nem tűrő szabad gondolkozással törődtem is volna bármilyen felekezetiessel.”⁵⁷

Szabad gondolkozása megannyi példával igazolható igenis tűrt alkut, és visszatérően alkalmazta a kaméleon szerepet, hogy feljebb sikerüljön jutni a ranglétrán, mely a céljaihoz közelebb szállították. Ehhez tartozik még Vámbéry fogadtatása az egyetemen:

„ – Ne higgye, hogy tájékozatlanok vagyunk kétes jelleméről. Tudjuk jól, hogy gyöngye lábán áll a keleti nyelvekkel s hogy tanszékre való hivatottsága nagyon kétséges. De nem akarunk ellene szegülni ő felsége parancsának és ön csak e kényszerhelyzetnek köszönheti állását. [...]”⁵⁸

Ha az állítás első felének igazat is adunk, tehát a jelleme a simulékonyságnak és kétszínűségnek köszönhetően ténylegesen kétes, akkor a kijelentés második felét kötelezőnek érzem támadni, mivel nem lehet elvenni tőle, sőt el kell ismerni, Vámbéry kitartását a keletre való utazásával kapcsolatban, és ha a nyelvtudása érkezésekor nem is felelt meg az általa beharangozott szintnek, idővel biztosra vehető, hogy egy igényeket kielégítő nívóra sikerült fejlesztenie, amit igazol is a közép-ázsiai tanulmányút túlélése is, hisz abban az időben azokat az utazókat, kik nyugatról érkeztek és feltűnően kilógtak a helyi nép tagjai közül, rutinszerűen végeztek ki az útonállók.

Vámbéry számára eleinte oly kívánatos volt a gazdag élet, a csillogás, és összeségében maga a tehetős hétköznapi élet való elhelyezkedés, hogy ezért bármire hajlandó volt, viszont mikor megtapasztalta ezt, először keleten majd idővel nyugaton is, inkább találta gyomorforgatónak és műnek a komplett életstílust, mint követendő példának:

⁵⁷ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 109. oldal

⁵⁸ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 110. oldal

„[...] ha néhány órát kénytelenségből a diplomáciai világ vezető köreiből vagy a high life körében töltöttem, mindig elfogott az utálat ez üres és felfuvalkodott emberek tartalmatlan beszédje és fontoskodása miatt.”⁵⁹

Látható tehát, hogy a magyar utazó megítélésben szignifikáns szerepet tölt be maga az idő, amely ahhoz szükséges, hogy tapasztalatot tudjon szerezni véleményalkotása előtt, de fontos komponense ennek a kétoldalú perspektíva megszerzése, hogy sikerüljön tisztán látni a tematikát. Vámbéry sajnos visszatérően elhamarkodottan fogalmaz véleményt, mely a mai világban nem feltétlen lenne akkora befolyással a publikumra, mint 200 évvel korábban, ugyanis a különböző források az olvasó számára megfelelő lehetőséget biztosítanak a tájékozódáshoz, mely a magyar utazó idejében nem adatott meg. Ennek következménye, hogy feltehetőleg jónéhány olvasóját meg tudta vezetni koraérett véleményével, amit persze az idő múltával igyekezett korrigálni, de ez sokaknak már nem okozott változást megítélésükben.

6.8. Kém

Az 1800-as években a modern hírközlés még gyerekcipőben járt akárcsak a hírek terjedése, ennek köszönhetően információt eljuttatni a világ egyik feléből, mondjuk Ázsiából, a másik végébe, mint pl.: Angliába egy hosszadalmas folyamatnak bizonyult, és emellett nem elfelejtendő, hogy egy megfelelő kapcsolati hálózatot is igényelt, hiszen mit sem ér a terjesztés gyorsasága, ha nem ideálisak a hírek. Vámbéry ezt a piaci rést tudta sikeresen befoltozni, és élete malmának lapátjait a keleti hírek nyugatra áramló folyamjával megmozgatni. Ennek az információszolgáltatásnak köszönhetően elterjedt róla a híresztelés, hogy angol kém szerepben töltötte idejét Keleten, és az orosz terjeszkedést igyekszik meggátolni azzal, hogy a helybéli körülményekről híreket közöl. Teheránban töltött ideje alatt igaz írt levelet, vagy leveleket az angoloknak, de itt nem esett szó semmiféle kémkedésről vagy megbízásról:

„Emlékiratom, melyet a brit követ felszólítására már Teheránban írtam meg a középázsiai helyzetről, tényleg kezébe jutott Lord Palmerston-nak, az akkori miniszterelnöknek. Az ősz államférfiú nagyon szívesen fogadott, gyakori vendége is voltam házában és sűrűn étkeztem vele [...]”⁶⁰

Tehát eme infókat olvasva nem következtethető ki, hogy kém, és ezt a vádat többször is cáfolni próbálja:

[...] De a jó ember tévedett, mert sem veszedelmes ember, sem bármely állam titkos ügynöke nem voltam; először azt nem, mert önérzetem mindig idegenkedett a diplomáciai titkos szatócskodástól és másodszor nem tudom, melyik kormány tarhatta volna

⁵⁹ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 144. oldal

⁶⁰ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 102. oldal

szükségesnek, hogy titkos ügynököt is alkalmazzon nagy költséggel fenntartott követségén kívül.”⁶¹

vagy egy másik ízben:

„Én az angol kormányval semmi néven nevezhető hivatalos összeköttetésben nem álltam; érintkezésem úgy a Themse-parti, mint a kalkuttai konzervatív és liberális államférfiakkal mindig és egyesegyedül magántermészetű volt s valamint a napi lapokban megjelent s a közönség körében figyelemre méltatott nyilatkozataimat, úgy a külügyminisztériumhoz alkalomadtán intézett emlékirataimat is mindig az angolbaráti szakember magánértesítésének tekintették, melyre senki föl nem kért, melyét tehát ellenszolgáltatást nem is várhattam.”⁶²

Ehhez képest korábban így fogalmaz:

„Annál készségesebben fogadtam el az angolok ajánlásait, mert régtől fogva megszerettem már e nép fenséges irodalmáért és szabadságérzetéért és mert hozzá Keleten is őket tartottam a Nyugat egyetlen méltó képviselőinek.”⁶³

Vámbéry tehát ellentmondásosan fogalmaz és tény, hogy információinak a nyugattal való megosztása akár kém státusszal is összeegyeztethető, mely következtetésre Mándl Dávid is jutott:

„Ismereteit nem csupán a brit közönséggel osztotta meg, hanem titkos jelentések formájában a külügyminisztériummal is, amelynek – ha hihetünk Herzl Tivadar [...] naplójának [...] – 1868-tól, Benjamin Disraeli [...] miniszterelnökségtől fogva titkos ügynöke volt. [...] Herzl állításával ellentétben csak 1889 és 1911 közötti éveket részletezi.”⁶⁴

Ezt a státuszt azonban véleményem szerint nem csak a Nyugaton tölthette be, legalábbis pályája első szakaszában, hanem Keleten is, hiszen Hamid Szultán személyes jóbarátja volt és közeli kapcsolatot ápolt vele, emiatt a török uralkodó a szolgálataiba is állította, hogy Európáról közöljön információkat leveleiben:

„Meggért, hogy havonta legalább kétszer török nyelven írott jelentést küldjek számára az európai közvéleményről, a politikai napi kérdések állásáról, a Törökország határain kívül élő iszlám viszonyairól és válaszoljak hozzám intézendő kérdéseire.”⁶⁵

Számomra kétértelmű ez a vád Vámbéryvel szemben, hiszen egyrészt ha megnézzük az utazása célját, legkevésbé sem lehetne azt a bélyeget rásütni, hogy kémkedés motiválta keleti „tanulmányi körútját”, és inkább sorolható abba a kategóriába, hogy jókor volt jó helyen, és

⁶¹ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 162. oldal

⁶² Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 170. oldal

⁶³ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 88. oldal

⁶⁴ Mandler Dávid - Kelet és Nyugat Mezősgyénjén, 25. oldal

⁶⁵ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 161. oldal

olyan információt sikerül összegyűjtenie, ami az angol kormány számára hasznosnak bizonyult. Másrészt a későbbi munkásságának, és levelezgetéseinek csak egy töredéke ered Ázsiából, és mondhatni globális kapcsolati hálót sikerült kiépítenie, hiszen Észak-Amerikából, Ausztráliából és hasonló távoli országokból is érkeztek üzenetek a postaládájába. A saját megítélésem alapján, ha már kémkedésről van szó, akkor ezt a későbbi pályájára alkalmaznám, és akkor már inkább a kettősügynök jelzővel illetném, mivel mindkét oldalról szolgáltatott a másoknak bennfentes tájékoztatásokat. Ami részemről érdekesebb és lényegesebb szempontja ennek a kapcsolatnak, hogy a szálakat mozgató figurák, mint a török szultán vagy az angol vezetők milyen mértékben szolgáltatott fals adatokat, már ha hamisak voltak, Vámbérynek, melyet aztán készséggel továbbított a „feletteseinek”.

7. Kelet és Nyugat konstellációja

Az Óvilág és az Újvilág közötti különbségek visszatérő motívumok Vámbéry munkájában, melyek nem csak vallásban nyilvánulnak meg, hanem az élet számos más területén is. Ezen motívumokkal kapcsolatban a magyar kutató véleménye nem egységes, emiatt az idő előrehaladtával gyakran változtatja azt. Ezért is tartottam érdekesnek megvizsgálni Vámbéry vallási megfigyeléseit, és ezzel kapcsolatosan a Kelet és Nyugat között meghúzódó különbségek ábrázolását írásaiban, melyek, nem olyan mértékben régióspecifikusak, mint ahogy az orientalista eleinte állítja.

7.1. Iszlám és kereszténység

7.1.1. Min alapszanak a megfigyelések

A magyar utazó úgy tartja, hogy tevékenységei és utazásai egyedülállóak a történelem során és még soha senki nem vitt véghez hasonló tetteket a világon. Az előbbi állítást a következő idézettel szeretném alátámasztani, amely rávilágít arra, hogy Vámbéry keleti megfigyelései mely oszlopokon állnak és mely szempontokat vette figyelembe kutatása során:

„Meine diesbezügliche Anschauung basirt sich auf persönliche langjährige Erfahrung, auf angestellte Vergleichung mit den herrschenden Ideen des Islams im ottomanischen Kaiserstaate und des Islams anderer türkisch redenden Völker, und schon meine ersten Wahrnehmungen haben mich genügend überzeugt, dass, es gross die Entfernung vom Thien-Schan-Gebirge und dem Oxus zum Bosporus und zur Ostküste der Adria, ebenso gross ist auch die Verschiedenheit in den Religionsgefühlen beider extremen Ringe der grossen turanischen Familienkette.”⁶⁶

⁶⁶ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert, 22. oldal

A tudós hosszú időt töltött muzulmánok társaságában, továbbá az akkori török területeken, ahol részletes megfigyeléseket jegyzett fel. Ezen obszervációkat felhasználva aztán nyugatról keletre vonulva megkísérelte a különböző népcsoportok összehasonlítását is. Fontos viszont kiemelni, hogy a Boszporusz partján élő népekről több információt tudott gyűjteni, hiszen szignifikánsan több időt töltött eme régióban, mint Közép-Ázsiában, ahol csak átutazóként volt jelen. Utazásainak eme komponensét lényeges megemlíteni, mivel az orientalista maga is úgy véli, hogy a meghatározó értékkel bíró kutatások alapja a nem átutazó státusz:

„Passing tourists cannot possibly have a true insight into these matters ; it requires careful, earnest study, free from all religious and national prejudices, and only a deep, steady research, theoretical and practical, can lead to a clear understanding of the true state of things.”⁶⁷

Az orientalista itt azt állítja, hogy csakis olyan tudós elmélete értékelhető, amelyik képes mindenféle előítéletől vagy vallási befolyástól függetlenül megfigyeléseket tenni, majd ezeket tudományos formában közölni a publikummal. Ezen kijelentése véleményem szerint helyes konklúzió, hisz, ahogy ezt az etológia is kimondja, a megfigyelésnek központi szerepe az objektív adatok rögzítésén alapszik, bármiféle interpretálás nélkül. Habár az előbb feltüntetett idézetben Vámbéry is ezt vallja, munkáira az objektivitás nem minden esetben jellemző. A keleti kultúrával kapcsolatos feljegyzései során láthatjuk, hogy ezek nyugati befolyás alatt történtek, így kijelenthetjük, hogy a kutató ezen esetekben szubjektíven gondolkodó tudós gondolatait publikálta. Ezzel szemben Vámbéry arra a következtetésre jutott, hogy hitelességét igazolja az tény, hogy nem tartozik egyetlen valláshoz sem, így tehát saját bevallása szerint „tisztá” elmével képes képet alkotni az általa megfigyelt keleti népekről:

„Ich bin daher alles, nur kein Bewunderer des Islams, ebenso wenig aber auch ein Bewunderer des Christentums, oder irgendeines andern positiven Glaubens. Mich hat die Ueberzeugung durchgedrungen, dass die traurigen Zustände der heutigen mohammedanischen Welt nicht ein Ausfluss des Islams, sondern dass sie mit dem Islam zusammen ihren eigentlichen Ursprung in der Natur und im Boden Asiens haben [...]”⁶⁸

A kutató úgy véli, hogy a vallás, függetlenül attól, hogy melyikről beszélünk, csak béklyó az emberi elmének, és gátolja abban, hogy a teljes potenciálját felhasználva élje életét:

„Der Glaube ist ein schwächliches Kind der Phantasie und des Gemüthes, mit dem unser Zeitgeist, dieser lebenskräftige Spross der gesunden Vernunft, gar nichts gemein hat. Was ersterer erzeugt, gleicht den feenhaften Gebäuden der Fata Morgana, die nur in der Luft umhertanzen, was letztere geschaffen, ruht auf dem Granitblocke mateireller Wirklichkeit,

⁶⁷ Arminius Vámbéry – Western Culture in Eastern Lands a comparison of the methods adapted by England and Russia in the Middle East, John Murray, Albemarle Street, W., 1906, London, 269. oldal

⁶⁸ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert. 262. oldal

und hat daher keine Ursache, weder das Los der islamischen noch irgendwelcher anderer altasiatischen Culturen zu befürchten.“⁶⁹

Részemről egyetértek Vámbéry gondolataival, hiszen jómagam is inkább erősítem a vallást ellenzők táborát biológiai tanulmányaimnak köszönhetően. Híve vagyok az igazolható adatoknak és a „kézzel fogható” bizonyítékoknak, melyet a vallás nem, vagy csak részben tud előállítani. Vámbéry hasonlóképp nézett a hitre, egy igazi képviselője volt a felvilágosodásnak, aki a néprajzi megfigyeléseknek alárendelve magát felvette a vallási szokásokat, hogy más szemszögből lássa az alanyokat, tehát a keleti népeket.

7.1.2. Problémák

Az orientalista, mint fentebb is említettem, inkább tartozott az ateisták körébe, annak ellenére, hogy idővel felvette a protestáns vallást, ami inkább tekinthető egyfajta tiltakozásnak az egyetemi vezetőséggel szemben, mint tényleges megtérésnek. Vámbéry hamar felismerte az iszlám vallás problémáit, melyeknek kifejezetten erősen hangot is ad nem csak Európában, hanem szemtől szemben a muszlim emberek jelenlétében is. A magyar kutató véleménye szerint az iszlám a 19. században hasonlóképp hatott az emberekre, mint a kereszténység a sötét középkorban, amikor is a hívők képesek voltak vakon a vallás vezetői szavait bármilyenféle megingás vagy kétely nélkül elfogadni és hajlandóak voltak különböző szörnyű tettek véghezvitelére, annak érdekében, hogy haláluk után a mennyországba kerüljenek:

„[...] Erstens war Europa im Mittelalter, im Zeitalter des Glaubens, alles, nur nicht europäisch gesinnt. Es stak so tief im Pfuhle jener Laster und Gebrechen, die wir heute als asiatisch specificiren, es lag so sehr gedrückt in den Banden der Glaubenswelt, dass seine Europäisierung, d.h. die eigentliche Entwicklung der vom westlichen Himmel und vom westlichen Boden begünstigten Naturanlagen nur vom Zeitpunkte des Erwachens sich datirt. Was zweitens die christkatholischen und christoprottestantischen Culturstaaten betrifft, so ist es heute kein Geheimniss mehr, dass die eigentlichen Factoren der cultur und der geistigen Regsamkeit zumeist solche Männer sind, die auf der frühere erwähnten „neuen Strasse” muthig einherschreiten, ja durch ihre Thätigkeit zur Anlegung derselben meistens mitgeholfen haben.”⁷⁰

Ebből az idézetből jól láthatjuk, hogy Vámbéry inkább tekinti a két vallást időbeli eltolódásnak, mint két ellenpólusnak, ezáltal igyekszik szemléltetni, hogy az iszlámmal szembeni elutasítás, és elidegenítés olyan hatást keltene, mintha az európai régi önmagát utasítaná el.

⁶⁹ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert. 269. oldal

⁷⁰ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert. 248. oldal

Lényeges azonban rávilágítani arra, hogy az orientalista szerint a keleti hanyatlásért nem az iszlám a felelős, nem lehet ezt a vallást egyedül okolni a keleti életvitel megromlásáért, és szerinte eme hit leváltása a kereszténységre nem fog megoldást biztosítani:

„[...] um den Leser zu überzeugen, erstens, dass wir dem Islam unrecht thun, wenn wir ihn als alleinige Quelle all jener Gebrechen hinstellen, durch welche der mohammedanische Osten in Ruin gerathen ist, und zweitens, dass seine Beseitigung und Ersetzung durch das Christenthum die traurige Lage der Dinge nicht im mindesten verändert werden kann. [...] nicht die Religion, sondern die klimatischen und ethnischen Eigenheiten, und die mit denselben zusammenhangende geschichtliche Vergangenheit als Hauptfactoren der culturellen und socialen Zustände eines Volkes zu betrachten sind, und dass demzufolge bei einer Besserung der Zustände, bei einer Heilung der tiefen Wunden Asiens das Wählen zwischen der Lehre Christi und der Lehre Mohammed's ganz überflüssig und fruchtlos ist”⁷¹

Vámbéry véleménye érdekes kontrasztba helyezi a vallást és a népeket, mondhatni egyesíti a csoportokat vallástól függetlenül, annak érdekében, hogy kollektív kritikát fogalmazzon meg a keleti etnikumokról, melyek inkább a klímának, a térségnek és összeségében az abiotikus faktoroknak köszönhetően rendelkeznek ilyen kvalitásokkal, és melyek a keleti dekadencia elősegítéséhez szolgáltak. Vámbéry a természet által előidézett különbségekből kiindulva úgy gondolja, hogy a muszlim ember ábrándozó személyiség, aki könnyebben esik az álmok csapdájába, melyet szinonimaként használ fel a vallásra, míg ezzel szemben a nyugati ember a temérdek környezeti adottságoknak köszönhetően a realitás talaján megragadva válik a materialista javak rabjává:

„Der diesfallsige Unterschied zwischen dem Christenthum und dem Islam liegt eigentlich nur darin, dass ersteres, von innen kräftig angefochten, leichter zusammenbrach, während letzterer bisjetzt meistens nur von aussen angegriffen wurde, daher so ziemlich unversehrt blieb. [...] der Asiate infolge des ihm angeborenen und im reifern Alter stets genährten, schwärmerischen Ideenganges immer mit einer merklichen Vorliebe von der monotonen Strasse der Thatsächlichkeit ins bunte Reich der Phantasie einlenkt, und daher auch schon der Bequemlichkeit halber lieber ein Mann des Glaubens als ein Mann des Wissens ist. Hierzu gesellt sich noch der Umstand, dass die ihn umgebenden Naturverhältnisse ihn nicht so leicht zum Materialisten umgestalten werden als den Europäer, denn ein grösserer Reichtum des Bodens, ein gemässigeres Klima schneller zum Wohlstande verhilft, und ihm eine solche praktische Lebensrichtung gibt, auf welcher das Herumständeln mit unsichtbaren Geisterwesen ganz unnatürlich und auch unmöglich wird.”⁷²

⁷¹ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert. 244. oldal

⁷² Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert. 237. oldal

Vámbéry érdekes módon a földi gazdagságot említi az egyik fő különbségnek a két vallás között, holott Keleten visszatérően kritizálta az iszlám hívők kapzsiságát, mohóságát, és gazdagságuk fitogtatását:

„die innere Fäulniss und Armuth mit der Hülle des Luxus zu bekleiden, wodurch denn auch die Finanzen des Individuums, sowie des Staates in Zerrüttung gerathen müssen.”⁷³

Lényegében az orientalista úgy tesz, mintha nem létező szokás lenne keleten a materializmus, melyre viszont a fenti idézet is rácsáfol, hiszen eszerint csak nyugaton lehet ilyesfajta körülményekkel találkozni. A kutató igyekszik kollektíven fogalmazni és általánosítani a kelet-ázsiai etnikumokról, melyen csak a nyugat képes segíteni. Fontos kiemelni, hogy itt a nyugat, mint nép és nem mint kereszténység van jelen:

„Wenn daher begeisterte oder begeistert sein wollende Missionare sich der Hoffnung hingeben, dass es ihnen in der Zukunft gelingen werde, den Koran durch die sogenannte reine Lehre des Evangeliums zu verdrängen, so irren sie gewaltig ; noch mehr aber irren sie, wenn sie meinen, dass ebendiese reine Lehre des Evangeliums das Mittel sei, durch welches den siechen Zuständen des moslimischen Asiens neue Lebenskraft zugeführt werden könne.”⁷⁴

Lényeges aspektusa a magyar kutató által említett népegyesítésnél, hogy kiterjeszti a muszlim szokásokat, mint például a háremtartást a térségben tartózkodó más vallás hívőire, mint a keresztényeknél vagy buddhistáknál:

„Der Harem oder die Sonderstellung des weiblichen Geschlechtes besteht bekanntermassen im brahminischen und buddhistischen Indien, in China und in Siam ebenso streng wie in der Türkei, Persien und Arabien ; ja sogar das orientalische Christenthum mit seinem Marien- und Magdalenenecultus klammert sich stramm fest an die Institutionen des Harems an, ganz so wie der Muselman.”⁷⁵

Vámbéry mindent megtesz annak érdekében, hogy az iszlám egyfajta átlagos megítélésben részesüljön, mint bármelyik más vallás. Ezzel valószínűleg az a célja, ahogy a keleti népeket közelebb hozza Európához, és ezáltal csökkentse a különböző etnikumokra vonatkozó faji előítéleteket. Ezzel az analógiával azt bizonyíthatja, hogy nem csak a muszlimok viselkedése térhet el a nyugaton megszokott emberektől, hanem a keleten élő keresztény is akire viszont inkább tekintenek a vallása miatt rokonnélekre, mint a „más” szimbólumára. Vámbéry nemes cselekedete azonban nem marad negatív kíséret nélkül, ami az indiai nép és kultúra degradálásában vagy a kopt keresztények fanatizmusának

⁷³ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert. 235. oldal

⁷⁴ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert. 263. oldal

⁷⁵ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert. 228. oldal

radikálisabb megítélésében nyilvánul meg, mely segítségével az iszlám próbálja jobb színben feltüntetni:

„Ihre Fahrlässigkeit, ihre in den Mantel des Conservatismus gehüllte Sinnesträgheit und ihr Abscheu gegen die durch den westlichen, folglich christlichen Einfluss eingeführten Neuerungen ist nicht grösser als die des Mohammedaners, da erstens den Jesus Christus der Franken nicht für den seinen anerkennen will, und zweitens da die frühern anarchisch-despotischen Zustände trotz all der Wucht, mit welcher sie auf ihm lasteten, seinem asiatischen Geschmacke viel besser entsprechen als die Gleichberechtigung und alle auf modernen Staatsanschauungen beruhenden Reformen, die er freilich nur dem Scheine nach kennt.”⁷⁶

Megpróbál egy mumust, vagy mondhatni fekete bárányt teremteni, mely megtestesíti a tényleges veszélyt, és mely elvonhatja az olvasó figyelmét a muszlim emberről, hogy aztán gondolatait a veszedelemre irányítsa. Véleményem szerint ez a magatartás erős kontrasztban áll az előzőleg említett nemes cselekedetével, mely során megpróbálja Európában elfogadtatni, jobb színben feltüntetni a keleti kultúrát.

7.1.3. Kritikák mind a két oldalnak címezve

Vámbéry nyíltan felvállalja, hogy nem tagja egyik egyháznak sem, és ennek megfelelően kritizálja az általa látogatott területeken lévő népek felekezetét. Kritikái mértéke attól függően változik, miként szimpatizál az adott vallási közösségekkel. A magyar tudós viszont, akárcsak az oroszellenes „hadjáratában”, a kereszténységet ellenző hozzáállásában egyértelműen az olvasó tudtára adja véleményét. A katolikus egyházban látja haladásának, hírnevének és elismerésének gátját, aminek köszönhetően minden egyes alkalommal igyekszik valamiféle elítélő és lenéző kritikát megfogalmazni:

„Nem a zsidó származás, hanem az előítéletes, esztelen és minden szabadelvűség nélküli keresztény társadalom az oka, ha világpolgár válik a zsidónak született emberből, mert erőnek erejével szorítják e térre; és nem is tudom, csodáljam-e mártíromságáért, vagy megvessem-e tolkodása miatt a zsidót, ki a legridegebb visszautasítás ellenére is befúrakodik a nemzeti sorompók közé? Szó sincs róla: a törvény nem tesz különbséget ember és ember között, de a gyakorlat és a bevett szokás nem bibelődik sokat a törvényszerűséggel; és ebben a tekintetben egyforma megítélés alá esik Európa legtöbb országa, kivéve talán az egy Angliát, hol a szabadelvűség nem szóbeszéd, hol a zsidó tetőtől talpig angolnak érzi magát, de a valódi brit is annak tekint.”⁷⁷

Ezen a ponton Vámbéry pontosan úgy viselkedik, akárcsak egy tájékozatlan ember, aki úgy véli hibáiért és ballépéseiért felelős, határt szabó erők külső forrásból származnak. Az

⁷⁶ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert. 243. oldal

⁷⁷ Vámbéry Ármin – Kűzdelmeim, 187. oldal

orientalista esetében láthatjuk, hogy úgymond „cél táblára tűz” valamiféle kitalált mondhatni népszerű célpontot, esetében a kereszténységet, majd igyekszik lerombolni azt.

A magyar kutató úgy véli, hogy az iszlám nem más, mint egy korábbi stádiumban ragadt kereszténység, mely arra vár, hogy külső behatás által úgymond átlendüljön a modern korba, hogy kezdetét vegye a felvilágosodás, melynek köszönhetően elszakadnak az emberek a vallás által felállított korlátoktól. Vámbéry azonban megjegyzi, hogy lényegében, hiába ment már végbe az átalakulás Európában, és szakadt el a nép az egyház által szigorúan előírt szokásoktól, a fanatizmus méretei közel ugyanazon a szinten tartózkodnak, mint az iszlám hívőinél:

„Man muss factisch von Bochara nach London direct gegangen sein, um einzusehen, wie gering der Unterschied zwischen dem Fanatismus des Islams und dem Fanatismus der Anglikanischen Kirche sei. Die dickbeturbanten Mollabs am Zerefschan denken ganz so, wie die Highchurchmen an der Themse. Der Wille und das Ziel ist an beiden Punkten ein und dasselbe, und nur die Verschiedenheit der Machtstellung hat eine verschiedene Wirkung hervorgebracht. In Bochara wird der saumselige Gläubige mit der vierzüngigen Peitsche zum Moscheengange gezwungen, in England nöthigt der tyrannische Usus mit seinem millionenzüngigen Leumunde zum Kirchengange.”⁷⁸

Amiben viszont mégis csak találni különbséget, az a fanatizmus fokozódása nyugatról keletre haladva a keleti térségben, ahol a Boszporuszon élő török hívő felfogása jobban hasonlít egy európai nézeteire: alkoholt fogyaszt, mely tiltott ital a Korán szerint, vagy megváltoztatja megjelenését, hogy a modern időkhöz alkalmazkodjon. Ahogy keletebbre haladt Vámbéry, egyre jobban szembesült a fanatizmus fokozódásával, és a hívők által a vallás nevében elkövetett egyre szörnyűbb tettekre:

„In ähnlicher Weise verhält es sich auch mit dem Phantasie Reichthum und der Excentricität. Der Nomade auf den Steppen Turkestans und der Sesshafte in den Städten muss als fortwährend träumend und schwärmend bezeichnet werden, wenn mit seinem Religionsgenossen an der Maritza oder am Bosphorus verglichen. Bei erstem ist die Glut der Leidenschaft viel heftiger, das Nervensystem viel reizbarer, das Phantasiegebilde viel kühner, aber die Willenskraft auch viel schwächer als bei letzterm. So verhält es sich auch hinsichtlich des Aberglaubens, der Vorurtheile, der fanatischen Ueberzeugung und des strammen Conservatismus [...].”⁷⁹

Mint láthatjuk a magyar kutató némiképp ellenmondásba ütközött, ugyanis egyrészt azt állítja, hogy a fanatizmus régiótól függetlenül nem csak jelen van, hanem közel hasonló méreteket ölt, mellyel ismételten igyekszik ugyanarra a polcra helyezni a két vallást, hogy

⁷⁸ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert. 257. oldal

⁷⁹ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert. 234. oldal

eltüntesse az előítéleteket. Másrészt viszont beismeri, hogy az iszlám régiókban nyugatról keletre haladva érzékelhető a fanatizmus fokozódása, mely annak tudható be, hogy Közép-Ázsia vagy dél felé közeledve mélyebben gyökerezik a vallás tana.

„The true believer of Central Asia compares with the cultured Osman and Arab in the same manner as the strict Catholic of the Middle Ages compares with the half-enlightened European of to-day, for nothing can stem the mighty rush of intellect once set in motion.”⁸⁰

Ha szemügyre vesszük Vámbéry az iszlám és a kereszténység közötti összehasonlásait, hasonló képet kapunk, melyen előbbi pozitív képben, utóbbi pedig negatívban van illusztrálva. Lényegében amit keleten igyekezett létrehozni, a kultúra egyesítését vallástól függetlenül, annak az ellenkezőjét végzi Európában, ahol a lakosság többsége keresztény. Emiatt a hívőkre általánosságban tekint, és negatív képben tünteti fel őket, mint egy egoista társadalmat. Ezután összehasonlítja a muszlim néppel, akik az európaival szemben erkölcsösebbek:

„der Merhameti Islam ist jene strahlende Tugend, die nach den Begriffen der Orientalen nur das Sittengemälde der mohammedanischen Welt mit Licht überflutet. Im christlichen Abendlande, heisst es, ist alles von blindem Egoismus bewegt, und an der Felsenhärte des Herzens kann die Sonne des Mitleids keinen Halm der Wohltat emporschiessen lassen.”⁸¹

Nem csak a hétköznapi hívőket kritizálja, hanem a kormányzókat, uralkodókat is, akikre hasonlóképp tekint, mint korábban a keleti oktatásban résztvevő diákokra, kik állítsa szerint az egyoldalú tanításnak köszönhetően tájékozatlanok:

„It is not only ruling Sovereigns, Princes and high dignitaries, who permit themselves the pleasure of a journey to Europe. We lately made the acquaintance of a high-placed Mohammedan cleric, Sheikh Mohammed Abdu, Mofti of Egypt and Head of College of Al-azhar, who went to school at Genova to learn French, and afterwards gave lectures at the Cambridge University in defence of Islam. What Protestant or Catholic Archbishop would take the trouble to visit a Mohammedan University in order to get an intimate knowledge of the inner spiritual life of Islam?”⁸²

Ezen a ponton különösen érdekes Vámbéry szemléletének átalakulása, mely az iszlám, pontosabban a keleti ember részlegesen való lenézéséből átalakult egy muszlimbarát, mondhatni már-már egyfajta Európában ténykedő muszlim nagykövetté, aki abból él, hogy kontrasztba helyezi a két népet a jelenlegi beállítottságától függően. Lényegében az

⁸⁰ Arminius Vámbéry – Western Culture in Eastern Lands a comparison of the methods adapted by England and Russia in the Middle East, 269. oldal

⁸¹ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert. 162. oldal

⁸² Arminius Vámbéry – Western Culture in Eastern Lands a comparison of the methods adapted by England and Russia in the Middle East, 271. oldal

orientalista tevékenységét nem lehetne kritizálni, hisz igyekszik két kultúrát közelebb hozni egymáshoz, hogy a harmonikus kooperáció következtében javuljon a földi életünk, ám nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy milyen áron teszi ezt.

7.1.4. A megvilágosodás

Vámbéry kihangsúlyozza, milyen szignifikáns szerepet játszott a felvilágosodás és az ezzel együtt járó értelmi fejlődés Európában, amely elősegítette, hogy a Nyugat, melynek legfőbb reprezentánsa Anglia, globális méretű dominanciára tegyen szert. A magyar kutató szerint a legfontosabb lépés a vallástól való eltávolodás, mely hozzájárul ahhoz, hogy szélesebb perspektíván keresztül szemléljék az emberek a világot:

„Europa hat zu denken anfangen, daher aufgehört, christlich zu sein.”⁸³

Összeségében igazat kell adni a magyar kutatónak, hiszen a tudományok felé való fordulás jelentős változással járt az 1800-as években, mely magával hozta az ipari forradalmat is, tehát a modernizációt, aminek rezultátuma, hogy egy fejlett társadalom alakult ki nyugaton. Vizsgáljuk meg a keleti életvitel fejlődését, vagy inkább mondhatjuk Vámbéry megfigyeléseire alapozva, annak hiányosságát. A tudós úgy vélte, hogy az ő érkezésekor Törökországban megindult egy modernizációs hullám, mely nem csak kimondottan gazdasági irányú volt, hanem az egész népet érintő életviteli nyugatosodás is. A problémát az jelentette a korábbi korszakokban, hogy a vallásban vakon való megbízás hátráltatta a nép szellemi fejlődését. Ez a kezdetekben jelentéktelennek bizonyult, hiszen egy korlátozott területen fejlődött és terjedt az iszlám, ahol rengeteg befogadó lélekre talált, viszont a dzsihádnak köszönhetően Ázsia számos területét elfoglalták, mely számos változással járt. A Korán értelmezése ebből az okból kifolyólag elementáris, kiegészítve a Saríával, melyek például jogi kérdésekben nyújtanak útbaigazítást.⁸⁴ Vakon megbízás az iszlám tanításában majd ennek a félreértelmezése korábban gyakran vezetett téves útra:

„Blind superstition and mutilation of the doctrine of Mohammed have fostered certain abuses founded on misinterpretation and have made a caricature of the faith not at all in keeping with the true spirit of Islam. The ancient Mohammedan Sunnite sect thought it a sin to draw pictures of living objects. I remember once seeing a mother faint when the photograph of her son, who studied in Paris, was shown to her.”⁸⁵

Úgy vélem Vámbéry ezzel rávilágít arra és kihangsúlyozza azt, hogy a hit által megvakított ember nem képes teljes életet élni, és ténylegesen úgy viselkedik, ahogy ezt a keresztény oktatásban is hallható, mint isten báránya. Egy pásztort követ, kinek szavait nem vonja

⁸³ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert. 249. oldal

⁸⁴ Goldziher Ignác – Az iszlám története, Franklin társulat, Révai testvérek, Budapest, 1900,

⁸⁵ Arminius Vámbéry – Western Culture in Eastern Lands a comparison of the methods adapted by England and Russia in the Middle East, 276. oldal

kétségbe, még akkor sem ha nem ért vele egyet, ami a saját értelmezéseim szerint a szolga szerepével vonható párhuzamba.

Vámbéry úgy véli, hogy a leglenyűgözőbb változás a korábbi gőgtől való megszabadulás és az elvakult ősrégi iszlám tanítás megkérdőjelezhetetlen követésnek elhagyása:

„What most astonishes those who have been familiar with the old conditions of Islamism is the notable decrease of conceit and unreasoning preference of old Moslem culture, and with it a steadily increasing appreciation of the excellence and usefulness of Western civilisation.”⁸⁶

A nyugati befolyásnak köszönhetően indult el, ha nem is a hit megkérdőjelezése, de biztosan lehet állítani, hogy a hit másik perspektívával való nézete. Korábban elképzelhetetlen volt, hogy muszlim ember bármit az iszlám tanítása fölé tudna helyezni:

„Fifty years ago, discussing these matters with Moslem scholars or semi-Europeanised officials, I found, even amongst the most advanced thinkers of Western and Central Asia, not a single one who would admit the superiority of modern European views of life above those of Islam.”⁸⁷

Meghatározó kijelentés ez Vámbérytól, hiszen az 50 év alatt elindult a keleti világ a változás göröngyös útján, ami lényegében pozitív javulás, azonban nem értek vele egyet abban, hogy a muzulmán embernek el kellene fogadnia az európai gondolkodásmód felsőbbrendűségét. Az iszlám az élet egy másik szemszögéből való nézete, mely különbözik a nyugati felfogástól és nem gondolom, hogy kötelező lenne rangsort kialakítani, főleg nem erőszakkal beismertetni hívőkkel, hogy egy másik látószög jobb értéket képvisel, mint a sajátjuk.

Jónéhányan elismerik, hogy az eddigi tanításaik megfeleltek, de már nem tudják alkalmazni a modern időkben:

„Convinced of the advantages of Western culture, they have frankly declared that their culture did very well in the past, that it has rendered excellent service to humanity, but can now no longer compete with the demands of modern times. They admit that the Moslem world, if it is not to be utterly annihilated by the West, must of necessity accept the proffered innovations, and that this is the easier as the fundamental principles of the doctrine of the Arab Prophet in no way forbid or hinder the cultivation of arts and sciences and modern progress in general.”⁸⁸

---

⁸⁶ Arminius Vámbéry – Western Culture in Eastern Lands a comparison of the methods adapted by England and Russia in the Middle East, 267. oldal

⁸⁷ Arminius Vámbéry – Western Culture in Eastern Lands a comparison of the methods adapted by England and Russia in the Middle East, 267. oldal

⁸⁸ Arminius Vámbéry – Western Culture in Eastern Lands a comparison of the methods adapted by England and Russia in the Middle East, 268. oldal

Ez a döntő érv a fellebb említett Vámbéry gondolattal kapcsolatban, ugyanis egyrészt az iszlám hívői maguk ismerték fel, hogy a hitük gátolja a modernizáció útját, ezáltal hátrányba kerültek és elvesztették befolyásukat az egykori óriási birodalmuk felett.

7.2. Európa és Kelet viszonya Vámbéry szerint

7.2.1. A Nyugatról

Vámbéry felfogása és véleménye a két oldalról viszonylag képlékeny és idővel változáson megy keresztül, ami annak köszönhető, hogy más fényben látja idealizált mintaországát, Angliát, a keleti utazásai előtt és után, miután meghívást nyer az általa nemzetek krémjének tekintett nyugati szuperhatalomba.

A kutató lényegében felteszi a kolonizáció két centrális kérdését:

„[...] have we a right thus to interfere in the concerns of the ancient world ; in the second place, What do the Asiatics think of it?”⁸⁹,

melyeket aztán alig vagy akár semennyire sem vesz figyelembe, mikor először utazik Keletre és úgy véli, hogy az egész térség modernizációra érett, melynek forrása Angliából kell származzon, mivel eme népet tekinti az emberiség példaképének, tehát a nyugati világnézetnek el kell terjednie, hiszen az mutatja az új irányt:

„Mit dem Lauf der Zeit, mit der Zunahme unsers Machteinflusses und in dem Masse, wie das Licht der wahren Bildung um sich greifen wird, muss auch eine graduelle Verbreitung unserer Weltanschauung erfolgen, und es ist denn auch diese stufenartige Entfaltung der westlichen Cultur, vor welcher Asien, es sei der Islam oder Buddhismus, der Brahmanismus oder welcher Glaube immer, sich nie und nimmer gänzlich verschliessen kann.”⁹⁰

Vámbéry nyomatékosítja, hogy a nyugati gondolkodásmódnak muszáj megvetnie a lábát a régióban, és mondhatni megváltania a keleti etnikumokat, hogy fellendülésnek induljon a térség. Véleményem szerint helytelen a gondolkodásmódja, hiszen egy problémát több módszerrel is meg lehet vizsgálni, majd különböző metódusokkal megoldáshoz jutni. A Kelet, egészen addig, amíg nem találkozott tőle eltérő kultúrával, nem is szembesült számára megoldatlan üggyel, melyet Khalid Al-Azri is említ⁹¹. Ha egy analóg példával nézzük, az emberiség nem ütközik a hajótörés problémájába, ha nem készít hajót, amivel aztán a tengerre merészkedik. A terjeszkedés diverz és új kihívások elé állította az iszlám népeket,

⁸⁹ Arminius Vámbéry – Western Culture in Eastern Lands a comparison of the methods adapted by England and Russia in the Middle East, 4. oldal

⁹⁰ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert. 269. oldal

⁹¹ The 20th Century Islamic Reform of the Family with the Focus on Oman’s Response to Modernity, Khalid Al-Azri, Shanghai International Studies University, 2018.07.17., 62. oldal

melyek nagy része az európai találkozásokkal egybeköthető, és megoldásukhoz az orientalista szerint csak a nyugat nyújtható segítő kart:

„The advantages and disadvantages of our interference in the destiny of Eastern nations will stand out in bold relief, and the purely objective and unprejudiced estimate of the changes already effected may perchance have a beneficial influence upon future political relations all over the world.”⁹²

A magyar kutató visszatérően, mondhatni „isteníti” Anglia tetteit, amivel azt a benyomást kelti, mintha fogalma sem lenne a kolonizáció árnyoldaláról:

„Angolország, a föld egész kerekégén elszórt gyarmataival, világra szóló kereskedelmével és a föld legelrejtettebb zugában történő események iránt érzett élénk érdeklődésével a nagy világeszmék egyetlen országa e földön és az is marad minden időkbén.”⁹³

Vámbéry vajon nem volt tisztában az angol zsarnokság, kihasználás és eltiprás tényével az akkori időkből, vagy csak egyszerűen igyekezett magyar nyelven is egy hízelgő szöveget alkotni, ami nyugati olvasó számára is rokonszenvesen fog hatni? Megítélésem szerint a kutató rendelkezett kellő információval, hogy teljes képet tudjon alkotni a kolonizációról, csupán egy hízelgő és elismerő nyilatkozatot tett, az őt a hírességek soraiba emelő, nemzetéről, melyet aztán hamar meg is cáfol egy későbbi passzázsánál:

„[...] arra a meggyőződésre jutottam, hogy nagy hangon emlegetett keleti kultúrmisszióink nagyon is gyakran csak palástolásául szolgál anyagi törekvéseinknek és csak ürügy az idegen országok és népek leigázására és kizsákmányolására. Mindez visszatetszést keltett bennem és ez érzéssel együtt ébredt fel szánakozásom és részvétem az iszlám amaz egyes népei iránt, melyekkel azelőtt személyes érintkezésben voltam [...] mélyebben átéreztem e panaszos kiáltásokat mindenki másnál, és lelki szükségét éreztem, hogy barátaimnak pártjára keljek nyomorúságukban.”⁹⁴

Vámbéry beállítottságának változékonysága érdekes kilengéseket produkál és hiába az elterjedt információk áradata, melyek már a 19. században is méretes hullámokat generáltak, a kutató mégis büszkén kiáll a nyugati elnyomás mellett és ellen is, attól függően, hogy az érdeke mit diktál. Kiáll a változtatások mellett és igyekszik ezáltal minél jobban feljebb kerülni a ranglétrán csak azért, hogy kielégítse a sikerszomját valamilyen módon. Mikor azonban sikertelen a missziója, és bár a diadal kopogtat végezetül az ajtaján mégis üresnek érzi magát mindemellett boldogtalannak is. Realizálja a kutatása alatt keletkező problémáit, majd

⁹² Arminius Vámbéry – Western Culture in Eastern Lands a comparison of the methods adapted by England and Russia in the Middle East, 4. oldal

⁹³ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 98. oldal

⁹⁴ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 148. oldal

cselekedni kezd és egy vesszővonással megváltoztatja gondolkodásmenetét. A Londonban eltöltött idő egy ébresztőriasztással egyenértékű, ami felemeli a rostélyt a szemérről a két pólus közötti hasonlóságokkal, majd megpillantja a szépséget a keleti életvitelben. Ennek rezultátuma, hogy egymáshoz viszonyítja a keleti vallásokat és végeredményben különböző példákkal bemutatja, miért is jobb az iszlám, mint bármelyik mási, a régióban fellelhető felekezet, mint pl.: a kereszténység vagy a zsidóság. Vámbéry a küzdelmeim című könyvében hosszasan részletezi szavai súlyát és azok elterjedését a világban, és mégis felelőtlenül kezeli befolyásos kulturális kürtjét, hogy a világnak eljuttassa változékony elmeállapotát. Figyelemre méltó, hogy a törekvései, melyekkel az iszlámra fordítja a fókuszot, és kiáll a vallás mellett, közel egyidejűleg történik, mikor egy változás megy végbe a közösségben és a mohamedánok egyfajta nemzeti tudatra ébrednek, tehát megfogon a pániszlámizmus gondolata:

„[...] az iszlám tárgyilagos és elfogultan bírálói megritkultak az újabb időben. Indiában, hol az angolok szabad intézményei fölébresztették a mohamedánok közt az érdeklődést saját vallási közösségük minden öröme és bánata iránt [...]”⁹⁵

Érdekes egybeesés, hogy Vámbéry vizionárius lényé felismert egy kulturális rést, amit igyekezett minél hamarabb befoltozni egy művével, mely azt a célt szolgálta, hogy a muszlim népekkel szolidaritást idézzon elő az olvasónál.

7.2.2. A Keletről

A magyar utazó a népi megfigyeléseinek konklúziójaképp úgy véli, hogy a keleti személyiség, beállítottság és összeségében a gondolkodásmód nem másnak, mint a természeti körülményeknek együttes rezultátuma:

„[...] wo das Klima, der Boden und die geschichtliche Vergangenheit einen von uns psychologisch und anthropologisch ganz verschiedenen Menschen geschaffen hat? Fürwahr, dieser Unterschied zwischen Mensch und Mensch spielt eine solch bedeutende Rolle in Erörterung der vorliegenden Frage, er ist so sehr der Ausgangspunkt, die Hauptquelle all jener tausendfachen Sonderlichkeiten und Abzweigungen im Gesamtbilde des menschlichen Sinnens und Strebens, dass wir es nicht unterlassen könne, auch nicht dürfen, den Asiaten, wie er leibt und lebt, wenn auch nur in einigen, aber in den frappantesten Zügen seiner Charakterschiedenheit darzustellen.”⁹⁶

⁹⁵ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 148. oldal

⁹⁶ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert. 219. oldal

Érdekes felvetés ez Vámbérytól, melyet nehéz lenne megerősíteni és cáfolni is egyben. Tény, hogy a természet hatással van egy populáció fejlődésére, elég csak a különböző méretű állatokat megnézni, mint pl.: az afrikai elefántot összehasonlítva az indiai párjával és a köztük könnyen észrevehető méretbeli különbséget. Megfigyelései abból a szempontból is kényes területre

tapintanak, mivel jó és rossz tulajdonságokat is feljegyez a népcsoportokat illetően, melyek más fogadtatásban részesülnek. Rengetegen hallgatnak hízelgő népi

ábra 6: Konstantinápoly a 19. században, <https://www.dailymail.co.uk/news/article-4241888/Fascinating-pictures-life-1890s-Constantinople.html>

tulajdonságokat, viszont

elutasítóak és olykor akár agresszívak is néhány negatív sztereotípiá hallatán. Úgy vélem, hogy Vámbéry helyesen tette, hogy megfogalmazott jónéhány javítandó keleti szokást, és ha könyveit olvassuk, láthatjuk, sokszorosan kompenzálta őket követendő muszlim példákkal. Ezen a téren kerül előtérbe az a jelenség, mellyel az orientalistának is meg kellett volna barátkoznia, a kritika elfogadásával és azon való dolgozással, ahelyett, hogy állandó bűnbakokat keresett volna a különböző régiókban, akik őt hátráltatták, célszerűbb magatartás ilyesfajta helyzetben az önreflexió és a nyitottság a változásra.

Mikor a török felső réteg estéin járt undorodva nézett jónéhány helyi szokásra, emiatt megvetette azt az életformát, ám mikor Londonban töltött egy hosszabb periódust, ha nem is ugyanazok, de hasonló érzések fogták el, és ez a közeg is idegen volt számára:

„[...] nekem, a merőben idegennek tehát ellenszenves életszokások, melyekhez nehéz volt alkalmazkodnom s melyeket ennek következtében megvettem. Az etikett és a társadalmi szabályok kényszerzubbonya nem egy kék foltot ejt maguknak az angoloknak testén is, hogy ne ejtett volna hát a kontinens lakóján [...].”⁹⁷

⁹⁷ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 105. oldal

Vámbéry tehát se keleten se nyugaton nem érzi otthon magát, a hazájában, Magyarországon, pedig nem fogadják be állítása szerint ezáltal egy otthontalan embert testesít meg, aki kétségbeesetten igyekszik bármit elkövetni, hogy a hírnévnek köszönhetően befogadásban részesüljön. Idővel sikerül beilleszkednie Magyarországon, és elismerésből is kijár neki, de keleti barátai végig úgy vallják, hogy ő igazából csak egy európainak öltözött efendi, aki messze él hazájától, ami tökéletesen szemlélteti, mennyire kiforrott és eredményes volt álcája. Ha a nyugatosodás elejére visszatekintünk, az orientalista úgy véli, Törökország esett először áldozatául a nyugatnak:

„Turkey [...] the first and chief victim of the European attempts at civilisation. Among the many causes which aggravated the reform movement, the internal rottenness of the land takes the first place.”⁹⁸

Logikus választás, hisz mondhatni a kapuőrei mind Ázsiának mind Európának és hatalmas területtel rendelkeztek azokban az időkben mely mára jócskán redukálódott, ám még mindig relatív nagy százalékát birtokolják. Vámbéry első állomása keleti utazásainál Törökország, ami helyszínét adta első szárnybontogatásainak, mint elismert oktató, szakértő és nyelvész, majd innen utazott tovább Ázsia mélyebb régióiba, melyben szintén segítségre talált török barátainál, akik bőkezűen megáldották ajánlásokkal különböző muszlim vezetőknél, hogy védelemben részesüljön. Ennek fényében felettébb váratlan tőle, hogy az ország, mely annyi mindenben megjutalmazta, ily gyakran essen áldozatául negatív kritikájának és kerüljön a magyar orientalista bíraskodó célkeresztjébe. A korszakváltásnak köszönhetően, mely az 1800as évek derekára tehető, Vámbéry szemtanúja volt az átalakulásnak, mely a hiedelemmel ellentétben nem csak lakosság tehető rétegei közt terjedt el, hanem az alsóbb osztályokban is:

„The generally prevailing idea that this crisis only manifests itself in the upper circles of society, and that the great mass of the people has remained untouched, cannot well be maintained. The movement has been noticed everywhere [...]”⁹⁹

Későbbi fejezetekből kiderül, hogy ez a hipotézis csak részlegesen igaz, mivel pl.: a hárem tagjai, attól függetlenül, hogy a nyugatosodás számukra is nagy szabadságot eredményezett, inkább preferálták az óvilág életvitelét, és igyekeztek megmaradni a jól bevált hétköznapihoz. Ehhez kapcsolódik, hogy az orientalista mégis úgy gondolja, kötelességünk segíteni az elnyomott embereken, mikor tisztán kiderül a fentebb említett példából, hogy nem minden egyes lakó kér a nyugati segítségből:

⁹⁸ Arminius Vámbéry – Western Culture in Eastern Lands a comparison of the methods adapted by England and Russia in the Middle East, 287. oldal

⁹⁹ Arminius Vámbéry – Western Culture in Eastern Lands a comparison of the methods adapted by England and Russia in the Middle East, 266. oldal

„[...] but still it remains our duty to recognise the true state of affairs, and to take pity upon our oppressed fellow-men.”¹⁰⁰

Az orientalista úgy gondolja, hogy az igazi tanult keletiek felismerik a változás hatását és tudnak azonosulni vele, csak a visszamaradottak ellenzik:

„Of course the Asiatics themselves do not view the matter in this light. Many of them look upon our enforced reforms as hostile attacks upon their liberty, and as means to bring their people under our yoke. But the better-informed amongst them, who know what the East now is and what it used to be, will hardly share this view.”¹⁰¹

Véleményem szerint ez egy problémás megkülönböztetés, mivel nehéz valaki tájékozottságát felmérni válaszi alapján, melynek hű példája Vámbéry is, aki visszatérően mozog a két „világot” elválasztó határon kisebb-nagyobb kilengésekkel annak függvényében, hogy céljai milyen mértékben befolyásolják gondolkozását. Az én perspektívából megítélve inkább azok az emberek támogatják a nyugatosodást, akiknek ez ténylegesen érdekük is és valamiféle hasznot vélnek felfedezni a változás sötét alagútjának végén.

7.2.3. Nyugat és Kelet összehasonlítása

Az utazó számtalan különbséget vél felfedezni első keleti látogatása alatt, melyek többségét a társadalom negatív komponensének interpretál. Eleinte úgy gondolja, hogy a muszlim világ képzetlen, tanulatlan és barbár életvitelt folytat, vele szemben a nyugat egy szofisztikált, lényegében egy, a korszak kulturális, gazdasági és szociális standardjainak megfelelő, civilizációt képez:

„És most Ázsiai közepéből, vagyis a régi műveltség és a szörnyű barbárság egyik szélsőségéből, beleestem a nyugati és új műveltség másik szélsőségébe s a milyen hatalmas benyomást tett rám az, amit láttam és tapasztaltam, ép olyan érdekesnek találtam a két kultúra közt vont párhuzam eredményét.”¹⁰²

Első „grand tourja” után rendelkezett keleti tapasztalattal és nyugati ideállal, mely inkább a mesébe illő, fantasztikus álmvilágot foglalta magába, azt az elképzelést, amit egy ember a paradicsomról gondolhat, viszont a nyugati utazása után már messze nem vélte úgy, hogy a két társadalom között olyan óriási űr tátong, mint azt elképzelte:

„[...] Nyugat csak annyiban különbözik a vad Ázsiától, hogy a Nyugaton előrehaladott polgáriasságunk törvényeinek védelme alatt szelídebbé váltak az emberek szenvedélyei, hogy kevesebb veszély fenyegeti a közéletben az idegen vallás és politikai

¹⁰⁰ Arminius Vámbéry – Western Culture in Eastern Lands a comparison of the methods adapted by England and Russia in the Middle East, 5. oldal

¹⁰¹ Arminius Vámbéry – Western Culture in Eastern Lands a comparison of the methods adapted by England and Russia in the Middle East, 5. oldal

¹⁰² Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 104. oldal

gondolkodásmód híveit, mint Ázsiában, a hol a törvények hiánya és a fejetlenség miatt nincs védelem sehol.”¹⁰³

Különös összehasonlítás ez Vámbéry részéről, amit nehéz bármilyen oldalról is támadni. A törvény által való védelem és a nyugodt körülmények közötti életvitel nem feltétlen vezet kevesebb veszélyhez, melynek egy analóg példája az éjszakai köztérvilágítás nyugaton való elterjedése: a mögötte meghúzódó logikai gondolatmenet, hogy a bűnözők a világosnak és a könnyebb észrevehetőségnek köszönhetően veszélyesebbnek gondolják a bűncselekmény elkövetést, ami a büntett megghiúsulásához fog vezetni. Ezt igazolja alábbi cikk¹⁰⁴ is egy bizonyos mértékben, viszont nincs egyetértés, mivel egy másik bejegyzésben¹⁰⁵ már az ellenkezőjéről tesznek említést, tehát mondhatjuk, hogy az erőszak inkább mással függ össze. A saját szemszögemből megítélve célszerűbb a térségben kutatni, tehát a lakosságban, mint a társadalmi szabályokban, hiszen a morál, a beállítottság és az életvitel szintje lényegesebb szerepet játszik abban, hogy az ember erkölcsi iránytűje zavarok nélkül jelezze a helyes irányt. Vámbéry jelen volt a korszakváltás előtt majd a korszakváltás után, és tapasztalhatta, hogy mekkora változás ment végbe nyugaton is nem csak keleten:

„Minden esetre olyan vonások ezek, melyek szembetűnően kivesztek az újabb nemzedékekből. A brit világbirodalom óriás épülete akkor még épülőben volt, még nem bontották le állványait [...]”¹⁰⁶

A vonások alatt Vámbéry az emberszeretetre és a lelki értékekre céloz, amik kivesztek a következő generációkból, és hiányolja is belőlük, hiszen ismét értékes tulajdonságokat vélt megszűnni látni egy népből.

Vámbéry felfogásában a kelet csökönysége és elmaradottsága nem is igazán a vallásnak köszönhető, sokkal inkább a megszokásnak, ami köti őket a komfortos élethez és akárcsak az ember, aki együtt tud élni az ajtóban lévő lötyögő, ám működőképes kilinccsel anélkül, hogy megjavítaná, úgy viselkedik a muszlim ember is:

„Bei uns ruht diese Geistesrichtung sehr oft, wengleich nicht immer, auf Ueberzeugung, auf einer tiefgefühlten Achtung für alles, was die Zeit entrückt, bisweilen auch auf Starrsinn, wenn man es so nehmen will, während ihr in Asien fast ausschließlich nur Geisträgheit zu Grunde liegt. Nicht die Vorzüglichkeit der alten Sitten und Gebräuche, sondern nur die Gewohnheit ist das Band, welches sie an die alte Weltanschauung knüpft. Man kann ja

¹⁰³ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 121. oldal

¹⁰⁴ Major study finds outdoor lighting cut crime by 39% - Ray Molony, 2020.04.20, LEDs Magazine, <https://www.ledsmagazine.com/architectural-lighting/article/16701511/major-study-finds-outdoor-lighting-cut-crime-by-39>

¹⁰⁵ Turning off street lights does not lead to more crime or accidents – Press Association, 2015.07.29, The Guardian, <https://www.theguardian.com/society/2015/jul/29/turning-off-street-lights-does-not-lead-to-more-or-accidents-study>

¹⁰⁶ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim. 1905, 105. oldal

ihnen [...] tagelang die Vortheile der einen oder anderen Neuerung erklären, man wird auch ruhig angehört, doch scheitert jeder Versuch der Ueberzeugung entweder an einer gänzlichen Gedankenlosigkeit oder der ausgesprochenen Faulheit: die vorhandene Sinneskraft als Prüfstein zu gebrauchen.”¹⁰⁷

A kutató ismételtén felveti az elméletét, hogy csak a nyugat a lehetséges segítséget nyújtó kar, mely pártfogásával át tudja lendíteni a népet a stagnálást, sőt hanyatlást jelentő gödrön, ami viszont újdonság, hogy itt már említi mellette a negatív oldalát is a segítségnek és szót ejt az önzetlenség hiányáról:

„Without our help Asia will never rise above its low level, and even granted that the politics of European Powers are not purely unselfish, we must nevertheless, keeping the ultimate object in view, approve of the interference of Europe in the affairs of the East, and give the undertaking our hearty support.”¹⁰⁸

Véleményem szerint fontosabb kérdés inkább, hogy miért gondolja Vámbéry azt, hogy segítségre szorul a Kelet? Miért igyekszik olyan embereken segíteni, akik nem kérik a segítséget és ha igénybe is szeretnék venni, nem a fentebb említett „melléktermékkel”, mely a kolonizációval jár karöltve? Úgy véli, hogy a javulás elutasítása ostobaságra vezethető vissza, viszont fel sem merül a kérdés benne a tematika másik perspektívájáról, hogy a nép tisztában van a problémával, de nem tartja ideális ötletnek a nyugati segítségkérést, mivel tudatában van ennek következményeivel. Különösképp érdekes ez, hisz a kutató elismeri a keleti ember leleményességét, melyet az európai fölé helyez:

„[...] da ich zu der Ueberzeugung gelangt bin, dass die Geisteskraft des Orientalen im allgemeinen viel stärker ist als die des Occidentalen, und dass zur eigentlichen Verwerthung dieses göttlichen Funkens nur die Ausdauer und der Ernst fehlt. Man kann durchschnittlich annehmen, dass im moslimischen Osten das Kind in seinem fünften Jahre hinsichtlich seiner geistigen Begabung unserm Kinde im zehnten oder im zwölften Jahre gleichsteht.”¹⁰⁹

A problémát fejlődésében az iskoláztatás hiányának és a tehetségének elfecsérlésének tudja be:

„[...] der Morgenländer mit seiner grössern Geistesbegabung nur im Stadium des Kindesalters bleibt, daher mit kindischen, nutzlosen Dingen seine Zeit vertändelt, während der Abendländer mittels Fleiss und Anstrengung in der Reife des Mannesalters in der That denn auch männlichen, gediegenen und dauerhaften Dingen nachgeht.”¹¹⁰

¹⁰⁷ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert. 224. oldal

¹⁰⁸ Arminius Vámbéry – Western Culture in Eastern Lands a comparison of the methods adapted by England and Russia in the Middle East, 5. oldal

¹⁰⁹ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert. 224. oldal

¹¹⁰ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert. 225. oldal

A magyar utazó, saját szemszögéből megítélve, átlépi határjait a keleti kultúra megítélésével, és mondhatni frusztrációit kivetíti a lakosságra, akikről úgy gondolja képesek lennének többre, de lustaságuknak köszönhetően nem érik el a teljes potenciáljukat. Vámbéry kötelezőnek tartja, hogy minden egyes lakó minden energiájával azon legyen, hogy kiaknázza a benne rejlő tehetséget és meghatározó szerepet töltsön be a társadalomban, viszont ezáltal végeredményben megfossa őket a szabadakarattól és rá akarná kényszeríteni őket egy életpályára, amelyre kevesen hajlandóak lépni. Ha a kutató gyerekkorát nézzük, nála is felfedezhetjük ugyanezt a szabadságvágyat, amit csak az önkéntes képes bekorlátozni, ezért nehézkesen érthető, hogy miért állna szándékában más számára egy predesztinált életet kiszabni, mikor önmaga is az ilyesfajta, előre megírt sorstól menekült. Véleményem szerint sokkal lényegesebb a segítségre szoruló embernek a lehetőséget megadni a javuláshoz, vagy a helyzete javításához, mint beleegyezés nélkül megmutatni, majd rákényszeríteni egy ösvényre, amit boldogtalanul jár a későbbi életében. Ez lehetett a keleti modernizáció lyukas kereké is, mivel a keleti populáció kis százalékának állt szándékában szimpatizálni a nyugati életvitellel, aminek köszönhetően a kolonizációs hatalmak kötelességüknek érezték a lakosság többségét meggyőzni tetteik helyességéről és azok hasznáról. Szemléletem szerint értelmetlen akármelyik nyugati szemszögből szegény, létminimum alatt élő embert segíteni, ha nem szeretne a „civilizált” kultúra „oltalma” alá kerülni, legyen az a dél-amerikai bennszülött, az afrikai szavannalakó vagy az nyugat-új-guineai dzsungellakó, csakis akkor, mint már feljebb említettem, ha jelét adja rászorultságának. A nyugatosodás következménye, hogy bekerül az idegen kultúrából való ember egy számára ismeretlen mókuserékbe, ahol előre megírt útvonalon próbál megadott határokon belül tanulni, dolgozni, családot alapítani, majd visszavonulni a munkától, melynek részben számára kevés fontossága van, hisz más közegben nőtt fel és más értékekkel rendelkezik.

Ha a Nyugat hatását nézzük a Keletre Vámbéry fogalmazása angolul enyhén változik és inkább kelti az angol kolonizációs nagykövet hatását, mint a kritikus kutatóét:

„[...] our present-day Europe, in its restless, bustling activity will take good care not to let the East relapse again into its former indolence. We forcibly tear its eyes open ; we push, jolt, toss, and shake it, and we compel it to exchange its world-worn, hereditary ideas and customs for our modern views of life ; nay, we have even succeeded to some extent in convincing our Eastern neighbours that our civilisation, our faith, our customs, our philosophy, are the only means whereby the well-being, the progress and the happiness, of the human race can be secured.”¹¹¹

---

¹¹¹ Arminius Vámbéry – Western Culture in Eastern Lands a comparison of the methods adapted by England and Russia in the Middle East, 2. oldal

Részben szurreálisnak tűnik, hogy az utazó egyik nyelven képes ilyen mértékben támogatni a kolonizációt, majd német nyelvre váltva, még akkor is, ha Ázsiát egy beteghez hasonlítja, mégis el tudja ismerni a tettek helytelenségét:

„[...] es darf nicht vergessen werden, dass wir mit unsern Culturbestrebungen im Hause der kranken Asia eine gar curiose Rolle spielen, indem wir einen solchen Arzt abgeben, der nicht gerufen wurde, nicht beliebt ist, und der anstatt Honorar und Hohn und Verachtung einstreichen kann.”¹¹²,

majd ehhez kapcsolódóan, ismét angolul megfogalmazva, vitatja, hogy egy több száz éves kultúra egész eddigi létezése alatt nem ismerhette meg a boldogságot:

„Humanity in Asia has never known culture and liberty in the sense in which we understand it, and has therefore never known true happiness, which is unavoidably dependent upon these two chief factors of mental and physical well-being.”¹¹³

Az orientalista egész életében az elfogadásért küzdött, hogy a „más” figurája akceptált legyen ismeretlen területeken, és a sztereotípiák fontosságának mértéke redukálódjon a populáció szemében. A probléma csak az, hogy ezen próbálkozásai inkább irányultak önmagára, hogy az ő perszónáját elfogadás és elismerés övezze, mely ha nem valósult meg, előszeretettel fordult orosz és keresztény utálatának töltött fegyveréhez, mely segítségével mumusait célozta.

7.2.4. Felsőbbrendűség és faji rangsorolás

A magyar kutató belátása szerint nem létezik fajii felsőbbrendűség, amit alá is támaszt az arisztokratákkal, melyek megítélése alapján nem éppen kiemelkedőek, mondhatni képzetlenek tanulmányaik területén:

„[...] helyén való a származás előnyeiről beszélni akkor, midőn lóról, kutyáról, vagy más négy lábú állatról van szó, de nem volna méltányos dolog ugyanazt a mértéket alkalmazni a húszadik század emberére is.”¹¹⁴

Hipokrita állítás ez részéről, hiszen korábban így fogalmazott:

„Kelet általam ismert népei között a persa a legtehetségesebb, utána következik az arab és aztán az afghán és kurd; legalsóbb fokon áll a török, azonban még azzal szemben is előbbeni állításomhoz ragaszkodom s minden nyugati, ki Keleten a néppel szorosabb összekötetésben él, támogatni fogja véleményemet.”¹¹⁵,

¹¹² Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert. 11. oldal

¹¹³ Arminius Vámbéry – Western Culture in Eastern Lands a comparison of the methods adapted by England and Russia in the Middle East, 5. oldal

¹¹⁴ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 188. oldal

¹¹⁵ Vámbéry Ármin – Keleti Életképek, 177. oldal

melynek forrását alábbiban találja:

„Azelőtt a természeti törvényekből magyarítottam ki magamnak e tüneményt, az éles észts a véralkat tüzeit, a gyorsabb érettséget előidéző nap forróbb sugarának akarván tulajdonítani [...]”¹¹⁶

Vámbéry lényegében egy pozitív megállapítást tesz a keleti emberekről, még előrébb is sorolja őket a kognitív képességek alapján az európai párjukhoz képest, melyet végeredményben akár még derülátóan is lehetne interpretálni, hiszen kiáll a muszlim népek mellett. A probléma forrása az, hogy később kijelentette, nem létezik faji megkülönböztetés emberek között, mivel ez a rangsorolás kifejezetten csak állatok közt állja meg a helyét. Voltaképpen ellenzi az eugenika fogalmát mégis visszatérően hangoztatja, hogy a keletet „meg kell gyógyítani”, és muszáj a nyugati társadalomnak beavatkoznia az optimális egyedfejlődés érdekében, mivel az akkori állapotában a társadalom henyelő és lusta életvitele csakis a pusztulás meredek szirtjéhez vezeti őket. Az orientalista témérdek alkalommal hívja fel a figyelmet a muzulmán gögre, és annak káros hatására, ám ő is csapdjául esik és lenézően kezeli a perzsa sah-t, akit felmenői által hamar egy olyan fiókba helyezi, ahonnet vajmi kevés esélye adatik a szabadulásra:

„Ámbár dinasztiját egy legalsóbbrendű zsoldosvezér [...] alapította meg, [...] ő pedig előbbi öccsének unokája lévén, csak a negyedik Kadsar volt Irán trónján, mégis nagy előszeretettel hivalkodott mindig családfájának ősi voltával [...]”¹¹⁷

Láthatjuk tehát, hogy Vámbéry magatartásának mérlege nem billen sosem csak a pozitív felé, és megannyi tettevel okot ad a negatív tálcá súlyának gyarapodására, mellyel önként csökkenti saját kutatásainak értékét.

8. Vámbéry Ármin keleti megfigyelései

Vámbéry megfigyelései a keleti élet és hétköznapiok különböző részeit fedi le, melyekből néhányat kiemelve szeretnék a kutatásairól kritikát alkotni. Ebben a fejezetben nagyító alá szeretném venni az orientalista hétköznapi megfigyeléseit különös fókusszal a családra és az iskoláztatásra.

Az akkori időkben a globalizáció még gyerekcipőben járt, emiatt ritkább volt a népek keveredése a mai időkhez képest, melynek köszönhetően a lakosság egy homogénebb csoportot képzett. Véleményem szerint ennek következménye, hogy a bizonyos megfigyeléseinek valószínűsége a 19. második felében és 20. század elején jelentősebb nagyobb lehetett, mint az ezt követő időben, és nem elfelejtendő, hogy az orientalista a keleti

¹¹⁶ Vámbéry Ármin – Keleti Életképek, 176. oldal

¹¹⁷ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 174. oldal

népek lényeges részével érintkezett hosszabb vagy rövidebb ideig és nem csupán légből kapott, elhamarkodott gondolatok:

„Ich überliefere hiermit dem geneigten Leser die wohl anspruchslose und unbedeutende Frucht eines doch jahrelangen praktischen Studiums, eines Studiums, dem ich unter solch mannichfachen Verhältnissen des Lebens, unter verschiedenen Zonen, bei verschiedenen Völkern immer das höchste Interesse spendete, und dessen Erinnerung die interessantesten Momente meines Lebens bildete. – Und könnte, oder sollte man gleichgültig bleiben, wenn es einem beschieden ist, frei von den Fesseln der einen oder anderen Weltanschauung, folglich als Weltbürger, d.h. Mensch, das Treiben und Leben zweier grossen Gesellschaften zu beobachten, um in Anstellung von gegenseitigen Vergleichen das wahre Wohl und Weh und das gerechte Ziel des menschlichen Strebens prüfung und kenne zu wollen!¹¹⁸

Mint már a korábbi fejezetekből kiderül, Vámbéry világnézete korántsem volt befolyásmentes, viszont badarság lenne figyelmen kívül hagyni a magyar kutató megfigyeléseinek sokszínűségét és részletességét. Ennek tükrében szeretnék a következő fejezetben a hétköznapi élettel és az oktatással kapcsolatos kutatásairól kritikát képezni.

8.1. Hétköznapi élet Keleten

A keleti családi életről különféle történetek terjedtek el a nyugati világban, melyek kialakulása egyrésztől betudható a családi konstelláció közötti „szakadásnak”, mely alatt a hárem és a szelamlik, tehát a ház kettéválasztása

értendő. Ez szimbolizálja a nő családban és a társadalomban betöltött szerepét is, aki egyfajta rab hatását kelti. Ehhez kapcsolódik másrésztől az úgynevezett a misztikum érzete, amely az effajta

ábra 7: A harem- J.G.Delincourt, <https://merrynallingham.com/19th-20th-century/slavery-in-the-ottoman-empire/>

konstellációnak köszönhető, és azt jelenti, hogy kívülálló nem nyerhet betekintést a keleti

¹¹⁸ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert, 219. oldal

életvitel eme részébe. Vámbéry, rengeteg kortárs orientalista kollégájával szemben viszont, legfőképp a szerencsés házi tanítói helyzetére való tekintettel, közelebb kerülhetett ezen miliőhöz.

Visszakanyarodva a hárem létezésére, fontos megemlíteni, hogy legitimációját a Korán biztosítja, így a poligámia egy engedélyezett szociális életforma a keleti területeken. Ezzel kapcsolatban Nyugaton az a tévhit terjedt el elsősorban, hogy minden muszlim férfi él ezzel a „privilegiummal”, és a háremben – mert ugye a helyiség neve hárem, és nem a nők csoportjának, akikkel a ház ura egy fedél alatt él – jónéhány szolgálányt elszállásol, akik mind egytől egyig a feleségei. A keleti legális poligámia viszont sokkal inkább egy, a gazdagok által kihasznált kiváltság, mintsem ténylegesen gyakori életforma. Az efféle életformának szintén akad nyugati párja, melyet a „modern” világban megcsalásnak nevezhetünk, és a társadalom által megcsalásként van nyilvántartva.. Ez a tiltás viszont nem szab gátat a ilyesfajta viselkedésnek, és rengeteg válás történik ebből az okból kifolyólag, ami viszont az iszlám hívőknél nem megszokott, mivel:

„Mi a soknejüségéről mondatott, az az elválásra is vonatkozik, mely az iszlám törvény szerint aránylag nagy könnyűséggel történik, annak daczára azonban, alig fordul elő többször Keleten, mint a protestáns Angliában, vagy Amerikában. E meglepő tünemény oka, egyedül a szentség ama sajátos fénykörében rejlik, mely akár valódi, akár hamis, a családi szövetséget mindig környezi, s melynek megsemmisítésétől minden tisztességes férfi vissza borzad. [...] a férfi egy könnyen rászánhatni magát, hogy a nőt, kit valaha magáénak nevezett, másnak birtokába engedje általmenni [...]”¹¹⁹

Ha megnézzük a statisztikát¹²⁰ szintén láthatjuk, hogy az iszlám hívők lényegesebb kevesebb váláson mennek keresztül és ennek köszönhetően következtethetnénk arra, hogy az ottani a családi konstelláció egységesebb, de ez csak a látszat.

Vámbéry gyakran hangot ad elégedetlenségének a családi konstellációval kapcsolatban, mint azt az alábbi idézetben is olvashatjuk. Valószínűsíthető, hogy az orientalista saját élettapasztalataiból kifolyólag képviseli ezt a véleményt, hiszen, mint a gyerekkoráról szóló fejezetben említettem, apja korán meghalt, emiatt „igazi” apai példakép nélkül kellett felnőnie.

„Die Abtheilung zwischen Harem und Selamlík mag vielen nicht jene schreckliche Kluft der Entzweiung dünken, welche sie thatsächlich ist ; doch wird es niemand leugnen können, dass die Familie im islamischen Osten und auch noch andern Orts in Asien bei weitem nicht jenes Bild der warmen Innigkeit und der unzertrennlichen Einheit repräsentirt,

¹¹⁹ Vámbéry Ármin – Keleti Életképek, 33. oldal

¹²⁰ Jennifer L. Betts – Divorce Statistics by Religion, év nélkül,
https://divorce.lovetoknow.com/Divorce_Statistics_by_Religion

welches wir bei den Völkern Nord- und Mitteleuropas antreffen. [...] Wo der Mann Herr, die Frau nur Sklavin ist, da kann von einheitlichem und gemeinsamen Wirken nur selten die Rede sein. [...] Das grösste Unheil aber, welches das Sonderleben beider Geschlechter anrichtet, wird im Mangel an gesellschaftlichem Zusammenleben und vorzugsweise im Abgehen des gesellschaftlichen Anstandes sich manifestieren.”¹²¹

A gyermeknevelés korántsem úgy történik, mint azt nyugaton „megszokhattuk”, mivel olyan hatást kelt, mintha elvált szülőknél tartózkodna felváltva az utód:

„Vegyük például a „khatem”-et, a Kórán befejezési ünnepét. Egy szobában [...] összegyűlt egy férfitársaság. A fiu kitűnően mondja el a leczkáját, az apa arczán vég peregnék az örömkönyvek, de hiába néz körül s keresi azon lényt, mely leginkább hivatta lenne, lelkefelindulásában osztolni ; hiába! Az anya a második, a harmadik szobában van s csak olykor-olykor vesz annyi bátorságot magának, hogy könyes szemét egy-egy perczig, a függöny hasadékán keresztül, gyermekének fényes diadalán legeltesse. Ép oly szomorú jelleggel bírnak az esketések, confirmatiók, valamint az öröm vagy bánat egyéb nyilvánulásai, a mint azok a családi életben előfordulnak.”¹²²

Továbbá a nők jogai megközelítőleg nullára csökkennek, és a hétköznapi életbe dolgaiba sincs beleszólásuk. Az orientalista vitatja, hogy a nő szerepe erősen redukálva lenne a vallásnak köszönhetően, mi több, néhány helyzetben a „rabnő” státusszal ellentétben a nőket mint a családfőt sakkban tartó családtagként ábrázolja. Láthatjuk tehát, hogy a vallás, milyen mélyen ver éket a család életébe, melynek gyakori következménye, hogy a feleség a férje elleni felkelést a gyermek által mutatja ki, mégpedig úgy, hogy megpróbálja a gyermeket az apja ellen hangolni:

„Kétséget sem szenved, hogy a gyermekben, mely a háremben szemtanuja mindazon cselszövényeknek és titkos játékoknak, melyek itt mindenki által rettegett atyja ellen életbe léptetnek, már zsenge korában elnyomatnak a valódi ragaszkodás és meleg szeretet érzései, melyekkel természetes uton atyján csüggnie kellene.”¹²³

Eme cselekedet bizonyos mértékig érthető, hiszen számos férfi rabszolgaként bánik a nővel. Az viszont nem elfogadható, hogy ezt a negatív bánásmódot másokon keresztül, főleg nem a gyermekeken keresztül próbálják viszonzni, amelynek eredményeképpen, az apa iránt kialakuló szeretet fokozatosan redukálódik és tiszteletté alakul át.

„Az európai szemlélőnek rendszeren tetszeni szokott a keleti élet e kiváló vonása, mert abban a tisztelet egy magas fokát véli látni melylyel a gyermek szüleinek tartozik. Azonban ez egészen téves felfogás, a mit a felületes szemlélő lát, az pusztá, hideg etiquette, de

¹²¹ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert, 157. oldal

¹²² Vámbéry Ármin – Keleti Életképek. 23. oldal

¹²³ Vámbéry Ármin – Keleti Életképek, 26. oldal

nem szeretet, mert az említett udvariasság egyedül csak az apa iránt tanusittatik, az anya nem részesül benne”¹²⁴

Véleményem szerint viszont lényeges megjegyezni, hogy a tiszteletet nem csak elvárni kellene, mint ahogy azt a nyugati oldalon történik, és nem megparancsolni, ahogy ez a keleti gyermeknevelésben Vámbéry szerint történik, hanem sokkal inkább példát kellene mutatni a gyermeknek, melyet konzekvensen követve eljuthat céljához, ezáltal kiérdemelni nála a tiszteletet.

A női jogokra visszatérve fontos kihangsúlyozni, hogy a Korán nem egy női jogokat tiltó írás, mint azt nyugaton elterjesztették, Mi sem igazol jobban, mint az a tény, hogy az emberi egyenjogúságot az elsők között hangoztatta. Továbbá ha a női választási jogokat nézzük, láthatjuk, hogy az 1930-as években Törökországban a nőknek korábban volt joguk a választások alatti szavazáson részt venni, mint a svájci „gyengébbik nem” képviselőinek, akik először 1971-ben tehették meg ugyanezt országos szinten:

„In fact, a constitutional amendment in 1934 ensured that Turkish women were among the first in the world to achieve the right to vote and run for elected office. This was 10 years before women in France were granted full suffrage, and 37 years before those in Switzerland.”¹²⁵

A női korlátozások megannyi alternatív megoldást szültek, amivel megoldhatóvá vált például a párkapcsolati állapot jelzése, és ezzel együtt a különböző passzív szignálok kimutatása néhány trükk segítségével, mint pl.: a háremen kívül kötelezően viselt fejfedő bizonyos módokon való viselése:

[...] ki a keleti mimika titkaiba nincs beavatva, alig fogja sejteni, hogy a fátyol elrendezése a szemszegletek körül, két-három vagy négy ujjal, avagy a csucs képzése, mely a könnyű selyemköpeny előli részét összetartja, mind megannyi jel, melynek meg van a maga mély jelentősége.”¹²⁶

Látható, hogy a nők akármilyen behatárolt életvitellel is rendelkeznek, mégis leleményességükben változatos módszereket alakítottak ki, hogy ki tudják fejezni önmagukat, még ha egy fejkendőn keresztül is kell ezt megtenniük, ami, érdekes módon, a Korán szerint nem kötelező:

„Die Form der Kopfbedeckung wird im Koran nicht explizit definiert.”¹²⁷

¹²⁴ Vámbéry Ármin – Keleti Életképek, 25. oldal

¹²⁵ Turkish women torn between their rights and polarization, Sinem Cengiz, 2020.07.03., <https://www.arabnews.com/node/1699546>

¹²⁶ Vámbéry Ármin – Keleti Életképek, 42. oldal

¹²⁷ Das Fremde in uns?! Das Kopftuch im Spannungsfeld der Kulturen, Mag.a Margit Maria Dockner, Graz, 2014, 45. oldal

Vámbéry ismételt említést tesz a női elnyomás szomorúságáról, viszont visszataszítónak találja a háremben zajló eseményeket nők között:

„A beszéd tárgyak megválasztásában éppenséggel nem szőrszálhasogatók s nem képzelhető ellenszevesebb valami, mintha öreg matrónák és fiatal leányok oly témát fessegetnek, mely Európában, nemük legelvetemültebb tagjának is, arczába kergetné a vért. Ha belefáradtak a beszédbe, tánczokat kezdenek, melyek egész Keleten csak látványosságnak tartatnak ; az érzéki ösztönök plasztikai értelmezésére számítvák s mint gondolható, valódi jelenségükben még sokkal megvetendőbbek a trágár nyelvek laza értekezleténél.”¹²⁸

Ehhez hasonlóan viselkednek a férfiak is például a tivornyázások alkalmával, mikor összegyűlnek és közös étkezést tartanak. Gyakran fogyasztanak ezalatt tiltott alkoholt is és különféle kényes témákat vitatnak meg durva stílusban. Mindez nők társaságában nem jöhetne létre, és a beszélgetések inkább fordulnának a produktív irányba, mint a fent említett végletbe:

„Die Männergesellschaft mag noch so gebildet, noch so ernst und für höhere Ideen begeistert sein, so geht der Conversation fast immer eine gewisse Lebhaftigkeit und Anmuth ab, die nur die Frau durch ihre aus verschiedener Geistes- und Herzensrichtung stammenden Bemerkungen zu verleihen vermag. Ferner wo die Frau fehlt, da fehlt auch der Anstand in Wort und Rede. Man zeigt Rückhaltslosigkeit in den Ausdrücken, und dass man in den moslimischen gesellschaftlichen Kreisen der Männerwelt [...] sehr häufig von den schlüpfigsten, ja obscönsten Dingen spricht, ohne selbst auf die etwa anwesenden Jünglinge und Kinder Rücksicht zu nehmen, das ist einzig und allein der Abwesenheit der Frauen zuzuschreiben.”¹²⁹

A fenti idézetből/bekezdésből látható tehát, hogy a külön folytatott életvitel, vagy nevezhetjük a nők izolációjának, nem csak a párkapcsolatra volt jelentős hatással, hanem mélyen érintette a gyermeknevelést, és a nő-férfi kapcsolatokat is. Vámbéry kritikusan értékeli a nő és nő, illetve férfi és férfi közti beszélgetést, mellyel hosszú évek során sem sikerült megbarátkoznia sem azonosulnia, valószínűleg azért, mert ezen társalgások gyakran gátlások nélkül zajlottak. Ennek ellentétével találkozott Angliában, ahol a számottevő társalgási normáknak köszönhetően nem járt sikerrel beilleszkedése, mivel túlságosan korlátozták szabadszellemét. Véleményem szerint Keleten inkább a szégyenlős természete került előtérbe nőügyekkel kapcsolatban, melynek úgy vélem a gyökerét a gyermekkori tiltott szerelmében kell keresni, amely a befogadó családtól való távozással végződött:

¹²⁸ Vámbéry Ármin – Keleti Életképek, 45. oldal

¹²⁹ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert, 163. oldal

„Kezemben tartva hófehér, jövés és sima kezecskéjét, egy darabig megóvtam józanságomat a gépies vezetésben; de a szenvedély tüze szívemből csakhamar az ujjamba szállott és alig, hogy elárultam gyöngé szorítással, hogy tulajdonképpen nem szépírási, hanem egészen más természetű felbuzdulás kapja meg lelkemet, a leány hirtelen fölugrott, lesújtó pillantást vetett reám és ott hagyott a szobában. Sorsom ezzel dűlőre jutott és a szolgálatból való elbocsátásom végleges határozottá lett.”¹³⁰

Ha rövid kitérőt teszünk Vámbéry szerelmi életére, akkor kijelenthetem, hogy az általam olvasott beszámolókból nem találok hasonlóan részletes leírással, mely női főszereplővel rendelkezett, emiatt úgy vélem, hogy mély sebet hagyott a magyar tudós emlékezetében ez a pillanat és hatással volt a későbbi szemléletére ami az ellenkező nemet érinti. Ehhez kapcsolódva megjegyezném, hogy későbbi feleségéről korántsem nyilatkozott ilyesfajta boldogsággal, sőt, inkább csak annak hiányáról, mely különösképp fájó olvasmány lehetett feleségének, ki Vámbéry halálát követő évben hunyt el:

„[...] feleségem, e házias, jólelkű és kitűnő asszony, éveken át betegeskedett és ha nem lett volna a világon az a szép fiú [...] családi boldogságról tulajdonképpen sohasem szólhattam volna.”¹³¹

Ha még röviden visszatérünk a női hatalomra, annak ellentmondásos és természetellenes fogalmára, akkor egy érdekes, mondhatni fordított helyzetet is találhatunk a női elnyomással kapcsolatban:

„[...] ha a ház ura e szeszélyek valamelyikének nem akar eleget tenni, a család valamennyi női tagja, s gyakorta még a saját leányai is, azonnal ellenséges állásba helyezik magukat ellenében. E rideg pártállás némelyiknél rögtön, már házasságának első idejében, másoknál csak néhány hónap, sőt néhány év múlva fejlődik, s a házi úr, ha nem engedi magát meglapadni, vagy jó szemmel nem nézi a különböző cselszövényeket s rágalmozásokat, nemsokára annyira

ábra 8: Vámbéry Ármin és felesége Rechnictz-Arányi Kornélia, OSzk Kézirattár, Fol. Germ. 1573, <http://vambergy.mtak.hu/hu/01.htm>

¹³⁰ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 32. oldal

¹³¹ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 141. oldal

megunja a háremet, hogy azt szívesen mellőzi naphosszant, nyugodalmat s békét keresve és találva a szelamlikban.”¹³²

Keleten úgy tűnhet, mintha a rablás legalitása elfogadott tény lenne, hiszen hasonlóan viselkednek a családfő szolgálói is:

„ha a legyet, mely vérével teleszitta magát tovább engedi szini, mintha ennek elűzése, vagy agyonütése által egy másik, éhesebbnek helyet ad!”¹³³

Vámbéry fényt derít egy mélyen berögzült sztereotípiára, mely a mai napig megállja a helyét, és visszatérően előkerül ha muszlim népekről esik szó. Fontos kiemelni azonban, hogy az orientalista által leírt példák, melyek a valóságot hivatottak tükrözni, nem jelentik azt, hogy követendő példának tartom a női elnyomást, a háremtartást vagy a poligámiát vallástól és régiótól függetlenül.

Ha áttérünk az alkoholfogyasztásra, tehetünk egy kiterőt a különböző bódítószerek világába, amivel a keleti ember távolról sem olyan elutasító, mint azt a Korán előírná:

„Concerning smoking, the majority turn to Qur’anic verses such as „Spend your wealth for the cause of Allah, and be not cast by your own hands to ruin; and do good. Lo! Allah loveth the beneficent” [...]. Apparently this verse urges Muslims not to destroy their bodies and souls”¹³⁴

Úgy tartják, hogy elengedhetetlen a kábult állapot, hiszen ezáltal közelebb tud kerülni az ember a szeretett istenéhez, tehát egy mélyebb vallási szintet tud elérni, mint anélkül:

„[...] a mámor vallási rajongásra alkalmasnak tekintetik, a mely által legkönnyebben emelkedhetnek a valódi isten szeretetéhez.”¹³⁵

A legelfogadottabb kábítószert keleten a vízpipába töltött dohány, amely egy ami egy 2015-ös statisztikát¹³⁶ tekintve ártalmasabb, mint az alkohol, de mégis nagyobb a tolerancia felé. Ezen dohányokat, származástól függően, minőségi árunak tekintették, melyek a nap folyamán többször használatra kerültek. Ezzel ellentétben manapság a különböző ízek közel végtelen kombinációjából választhat a fogyasztó. Az élvezeti cikket, a csibukot, erre a célra „alkalmazott” rabszolga készíti elő, majd begyűjtésre kerül akár lovaglás közben is. Ritka

¹³² Vámbéry Ármin – Keleti Életképek, 25. oldal

¹³³ Vámbéry Ármin – keleti életképek, 18. oldal

¹³⁴ Shi’ite-Perso Views Towards Abusing Wine and Opium: Is it Addiction or Culture?, Majid Daneshgar, Journal of Religious Culture, 187.szám, 2014, 2. oldal

¹³⁵ Vámbéry Ármin – Keleti Életképek, 112. oldal

¹³⁶ Tobacco-, Alcohol-, and Drug-Attributable Deaths and Their Contribution to Mortality Disparities in a Cohort of Homeless Adults in Boston, Travis P. Baggett, Md, MPH és társai, Am J Public Health, 2015. június, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4431083/>

szokások egyike, amihez nőknek egyaránt joguk van, és előszeretettel gyűjtanak rá pihenésképp a nap bármely pontján:

„Szép kilátást nyújtó pontra érve, férfiaknál, mint nőknél is divat egy pihenő pipát színi.”¹³⁷

A fent említett szerek alternatívájaként szerepel a benk, a hasis vagy a mákony, melyek nyugatról keletre haladva egyre jobban felértékelődnek. Ez annak tudható be, hogy a vallási

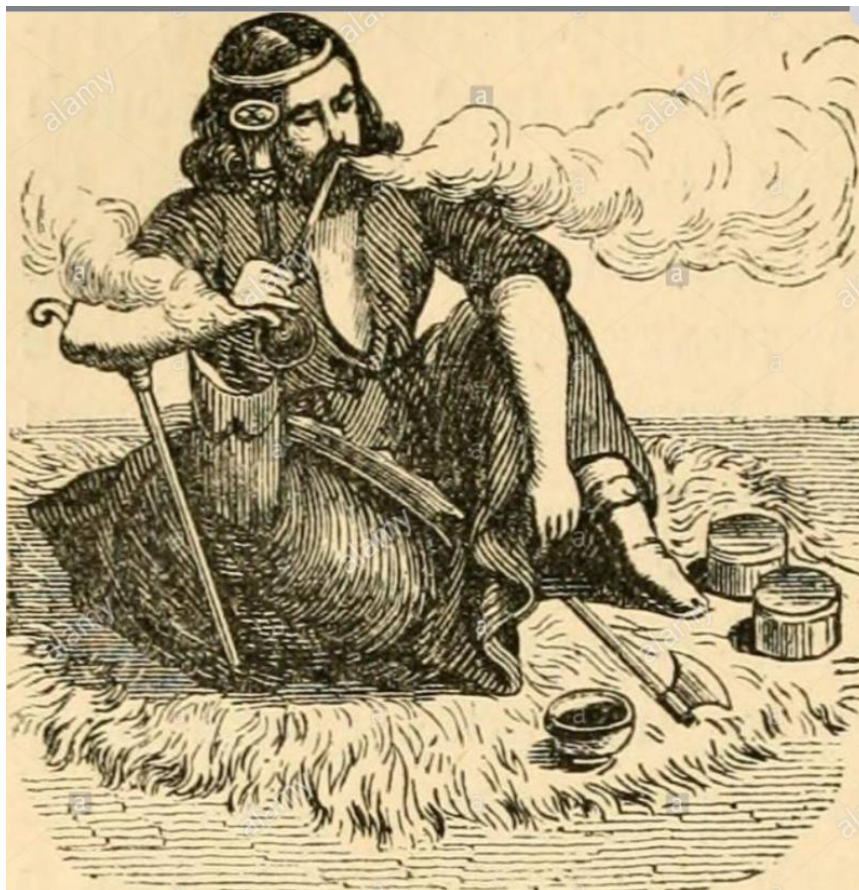
fanatizmus közel lineárisan

emelkedésével, az alkohol intoleranciája is nő. Az úrhoz azonban valamilyen úton-módon közelebb kell kerülni, és a leleményes keleti kiváltja az alkohol által okozott mámort más szerekkel. Itt jönnek a képbe a dervisek, akik:

„A mákonnyal fűszerezett pipák tanítói és kezelői, többnyire dervisek, ezek a kitanult gazemberek, kik a

szentség álarcza alatt a világzajából, khankáikba (zárda) vonulnak vissza,

hogy nemcsak maguk kéjeleguessenek ezen elgyöngítő élvezetben, de másokat is annak élvezetére csábítsanak.”¹³⁸

ábra 9: dervis pipázás közben, <https://www.alamy.com/the-dervishes-or-oriental-spiritualism-at-of-raising-the-imagination-until-it-attainedto-a-beatified-realization-of-the-joys-of-a-future-worldthis-last-effect-could-only-be-produced-by-mixing-othernoxious-in>

Vámbéry szintén dervisnek öltözve járta be a veszélyes Közép-Ázsiát, ahol saját szemével látta a csontig lesóványodott ám természetellenesnek tűnő öregembereket, akik kábulatukban még a kijózanodást el sem érve már a következő adag után kutatnak. Eme szomorú függőséget az állam behunyt szemmel figyeli, mivel:

¹³⁷ Vámbéry Ármin – Keleti Életképek, 124. oldal

¹³⁸ Vámbéry Ármin – Keleti Életképek, 137. oldal

[...] többnyire oda magyarázták, mikép általa az érzéki érzelmek erőszakos elnyomását akarják elérni, hogy annál buzgóbban engedhessék át magukat a vallásos elmélkedésnek.”¹³⁹,

vagy az órákon át tartó böjtölés átvészelésképp, de ez már nem csak a dervisek körében:

„[...] drug consumption was introduced into many cells of these religious orders to help members endure the long hours of fasting, prayer and solitary meditation. Later, this permissiveness developed into a habit that led to numerous cases of addiction. The dreadful prostitution of religion was often a cover for the pernicious influences of secret societies and the horror of unbridled political ambitions.”¹⁴⁰

A tiltott dolog már nem tiltott, ha olyan területen kerül végzésre, ahol más azt nem látja:

„Világos tehát, hogy az üzletet elnézéssel türik, s ha a fogyasztók saját házukban, nagy titokban hódolnak a mámorító élvezetnek, senki sem törődik vele, mert titokban elkövetett bűnt nem tekintik bűnnek.”¹⁴¹

Vámbéry leírásaiból kiderül, hogy a bódítószerek segítségével próbálta kimutatni vallási elkötelezettségét jónéhány muszlim, de volt rá számos precedens, mikor egyszerűen a mulatság céljából nyúltak a hívők alkoholhoz. Lényeges megjegyezni, hogy Vámbéry ellenezett mindenféle tudatmódosítást viszont nem a kártékony hatása miatt, hanem zsigerből elutasította minden fajtáját:

„[...] természetemnél fogva mindig idegenkedtem a szeszes italtól és minden rendetlenségtől.”¹⁴²

Ha a mulatással vagy az alkoholfogyasztással szempontból vizsgáljuk a magyar utazó feljegyzéseit, akkor azokat véleményem szerint fenntartásokkal kell kezelni, hiszen ha például egy vegetáriánus ember szemszögéből vizsgálnánk a húsfogyasztást, akkor ritkán kapnánk pozitív visszajelzést a tevékenységről. Véleményem szerint a mulatások vagy házi ünnepek messze nem tartoztak a kutató által leírt degradáló kategóriába, csak elutasításának köszönhetően vannak ezen keleti szokások negatív fényben feltüntetve. Ha ellenben a drogfogyasztással foglalkozunk, tehát a mákonnyal való visszaéléssel a dervisek részéről, mellyel az alábbi bejegyzés is foglalkozik¹⁴³, láthatjuk, hogy ezen tudatmódosító szerek fogyasztása olyan méreteket öltött, hogy testbéli elváltozásokat, mint például alultápláltságot, zavarodott elmeállapotot vagy függőséget, okozott. Ezen példák kiindulva

¹³⁹ Vámbéry Ármin – Keleti Életképek, 142. oldal

¹⁴⁰ Shi'ite-Perso Views Towards Abusing Wine and Opium: Is it Addiction or Culture?, Majid Daneshgar, Journal of Religious Culture, 187.szám, 2014, 7. oldal

¹⁴¹ Vámbéry Ármin – Keleti Életképek, 137. oldal

¹⁴² Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 141. oldal

¹⁴³ Drug Politics: Managing Disorder in the Islamic Republic Of Iran, Maziyar Ghiabi, 2019, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK543499/>

egyértelművé válik, hogy a vallási felindulásból elkövetett tevékenység már inkább szolgált az addikció kielégítésére, mint istenhez való közeledésre.

Ha a ház és maga a lakhatás aspektusát nézzük a családra vonatkozóan, akkor hamar felfedezhetjük, hogy a korabeli muszlim szokásoknak megfelelően korántsem volt elterjedt a cifra berendezés, vagy a temérdek bútor használata, mint Európában.¹⁴⁴ Fokozatosan került egyre több – a keleti számára felesleges – bútor a házba, aminek nem volt funkciója, és még gyakorta kényelmetlen is:

„So z.B.: hat man seine Wohnung mit kostbaren, vom fernen Westen importirten Möbelstücken geziert, ohne im Gebrauche deserlben irgendeinen Genuss zu finden; denn sitzt der Orientale auf europäischen Lehnstühlen oder Kanapees, so fühlt er einen förmlichen Schmerz in den Kniebändern und ruht mit wahrer Wonne nur auf schwellendem Sofa, wo die Beine regelrecht untergeschlagen weden können.”¹⁴⁵

A ház, főleg a török területeken – mivel ők nyitottak voltak a nyugati szokásokra, és vették át ezeket a leghamarabb – idővel elvesztette a keleti jellegét. A muszlim, Vámbéry szerint, kedveli a nyitott tereket, a minimalista berendezést és a funkcionalitást. Akárcsak a muszlim ruházat, amely alkalmazkodik az időjáráshoz és a klímához, úgy illeszkedik a keleti hétköznapijába a ház, ami a változásoknak köszönhetően idővel majdnem idegennek tűnt:

„Der Privatmann zieht anstatt des zu den klimatischen

Verhältnissen geeigneten Landeskleides einen europäischen Rock an, der ihn natürlich bei jedem Schritt und Tritt beengt und ihm das Leben verbittert.”¹⁴⁶

¹⁴⁴ The Analysis Of The Changes In The Interior Design Of Houses Due To The Westernization Movements In 19th Century In The Ottoman Empire, Orhun Polat, alábbi folyóiratban: *Advances in Social Sciences Research Journal* 5. és 12. kiadás, 2018.12.25., IELEV Private High School, Törökország

¹⁴⁵ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert, 157. oldal

¹⁴⁶ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert, 157. oldal

Érdekes, hogy Vámbéry gyakorta említi a nyugati befolyásnak köszönhető újításokat, melyeknek többsége negatív értékkel bír, mivel olyan változásokat idéz elő a keleti ember életében, amik számára nem előnyösek, de azonban mégis véghez viszik azokat. Ilyenkor felmerül a kérdés, hogy ha nem is foglalkozunk a gazdasági vagy kormányzásban „javasolt” irányváltoztatással, akkor miért változtatunk a hétköznapi életünkben olyan dolgokat, amelyek addig számunkra teljesen megfelelőek voltak?

„Dem Beobachter all dieser Umgestaltungen musste in erster Reihe die Naturwidrigkeit, in zweiter Reihe die Zwecklosigkeit eines solchen Verfahrens im Vorhinein auffallen.”¹⁴⁷

Köztudott, hogy Keleten, pl.: Törökországban az időjárás Angliához képest lényegesen melegebb, amihez a keleti ember jónéhány évszázad alatt megfelelően alkalmazkodott, és ezáltal elviselhetőbbek a hétköznapijai. Ennek tudatában mégis inkább a nyugati ruházatot igyekszik átvenni teljesen logikátlanul, hiszen számára a forróságban előnytelen öltözködésnek bizonyul. Az ilyesfajta viselkedés szembenegy az orientalista a korábbi elméletével, miszerint logikai szempontból felsőbbrendűbb a muszlim az Európainál. Felettébb érdekes, hogy amíg a férfi igyekszik egy új irányba terelni népet és megújulást vinni a hétköznapiokba, addig a korábban széles körben elterjedt női elnyomást és emancipáció hiányát megcáfolja, hogy nők a háremben foggal és körömmel ragaszkodnak az addigi megszokott tradicionális öltözködéshez és házi berendezéshez, mivel a praktikusság győz a modern felett:

„[...] im Haren, diesem Heiligthume der mohammedanischen Familie, alles beim alten geblieben, an Möbel, Sitte und Hausordnung, an Tracht, Redensart und Denkungsweise ist nicht das mindeste geändert worden [...]”¹⁴⁸

8.2. Az oktatás

Már a 16.században volt rá precedens, hogy keletre utaztak nyugati, keresztény misszionáriusok annak érdekében, hogy elterjesszék a világban az általuk ismert és egyedül elismert nézeteket, tudást és annak az ő perspektívájukból való megközelítést.

[...] the influence of the Orientalists was waning in the General Committee, as younger members with more radical views joined it. They challenged the policy of patronizing Oriental learning and advocated the need for spreading Western knowledge through the medium of English.”¹⁴⁹

¹⁴⁷ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert, 184. oldal

¹⁴⁸ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert, 159. oldal

¹⁴⁹ Education, Joseph S. Szyliowicz, év nélkül az Encyclopedia Britannica honlapján, <https://www.britannica.com/>

Ennek a folyamatnak lehetett a szemtanúja Vámbéry, mikor a 19. század derekán Konstantinápolyba érkezett, és megfigyelte az oktatási rendszert, szembesülve annak hibáival. A keleti oktatás a fent említett időben, főleg a török térségben, a nyugatosodás következményeképp jelentős átalakuláson esett át, ami egy ingoványos alapokra fektetett rendszerben nem éppen járt megfelelő eredményekkel. Vámbéry megfigyelései is alátámasztják a változásokat, mégpedig a széles körben elterjedt olvasás- és írástudás oktatását, nemtől való megkülönböztetés nélkül:

„In dieser Zeit wurde bereits die Alphabetisierung aller Kinder und Jugendlichen geplant. Das bezog sowohl Mädchen als auch Jungen mit ein.”¹⁵⁰

A probléma forrása nem az alapképzésben volt keresendő, hanem inkább a további oktatás hiányában, mivel jövődöbéli nemzedék képzésével foglalkozók úgy gondolták, az általános edukáció a vallásra, az írásra, és az olvasásra koncentrálnak:

„Von Geographie und Geologie, von Geschichte und von der grammatikalischen Kenntniss der eigenen Muttersprache, geschweige denn europäischer Sprachen, ist in diesen Mittelschulen noch nirgends die Rede, sodass die grosse Mehrzahl der Aspiranten auf den Civildienst ihre eigentlichen Studien erst im Amte selber macht.”¹⁵¹

Látható tehát, hogy nem csak az általános tudományágak, amik nyugaton már a 19. század elején az ipari forradalomnak köszönhetően¹⁵² a tanterv részét képezték – hiányoztak az oktatási rendszerből, hanem a regionális nyelvek, mint például a török, a perzsa és az üzbég is háttérbe szorultak az arabbal szemben, mivel a Korán az utóbbi nyelven íródott:

„Az igazhívő véleménye szerint az írás leginkább a szent könyv sokszorosítása s magyarázata terjesztése eszközeül szolgál ; hasznossága a világbeli forgalomban, mellékesnek tartatik.”¹⁵³

Lényeges megemlíteni ezen a ponton Vámbéry képzettségét, melyről említést is tesz a Küzdelmeim című könyvében:

„Csillagászati fölvételeket nem tehettem, nem is volt meg hozzájuk a képesítemem. Oro- és hydrográfiáról sem lehetett szó ; merőben tájékozatlan voltam a fauna és flóra tudományában, a mi pedig a geológiát illette, ezt a tudományt nem ismertem nevééről sem, midőn utam nyugatról e tájakra vezérelt.”¹⁵⁴

¹⁵⁰ Bildungspolitische Umbrüche in der Türkei, Meltem Kulacatan, 2020.11.18, Bundeszentrale für politische Bildung, <https://www.bpb.de/internationales/europa/tuerkei/315182/bildungspolitische-umbrueche-in-der-tuerkei>

¹⁵¹ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert, 177. oldal

¹⁵² Education, Joseph S. Szyliowicz, év nélkül az Encyclopedia Britannica honlapján, <https://www.britannica.com/>

¹⁵³ Vámbéry Ármin – Keleti Életképek, 164. oldal

¹⁵⁴ Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, 124. oldal

Lényegében a magyar utazó egy oktatási rendszert vitatott, mely megragadt egy múltbéli állapotban és nem alkalmas a korszak kihívásaival való megbirkózásra, viszont ő hasonló, elviekben modern, oktatásban részesült. Tény, hogy gimnáziumi tanulmányait nem fejezte be és hivatalosan nem tartozott az „érettek” körébe, hiszen érettségit nem szerzett, ami lényegében azt eredményezi, hogy nyelvtudásán kívül másféle képzéssel nem rendelkezett. Ebből a szemszögből megvizsgálva nem tartom helyénvalónak, hogy visszatérően kritizálja a keleti oktatást, annak hiányosságát és a megszerzett tudásnak a hétköznapi életben való haszontalanságát. Hiszen hivatalosan maga Vámbéry sem rendelkezik tudományos, akadémiai végzettséggel, és ezért végeredményben egy tájékozatlan embernek tartható Keleten, aki nyelvtudásán és irodalmi ismeretein kívül mást nem tud felmutatni. Saját megítélesem szerint mit sem ér a nyelvtudás, ha nem képes a beszélő a hétköznapi témakörökön kívül másról társalgást folytatni, ami nem feltétlen jelenti az idegen nyelvű szakzsargon hiányát, hanem inkább a beszélő egyéb területeken való tájékozatlanságát.

A következőkben a neveltetés témakörével szeretnék foglalkozni: A diák Keleten az írás és olvasás elsajátítása után, kiegészítve néhány alapismerettel, kész embernek számított, ami Vámbérytól nem állt távol, hiszen gyerekkorában hasonló felkészítésben részesült. Az orientalistát is többnyire a vallás megfelelő ápolására nevelték, mellette pedig keveset foglalkoztak a tudományokkal. Számára azonban anyja dobott egy mentőövet, amivel sikeresen fel tudott készülni a 19. századi modern világban, a Nyugaton, rá váró problémákra, ami jobb esetben csak később, de általában egyáltalán nem adatott meg.

„Im Schutze des alten mohammedanischen Unterrichtswesen, das dem Geiste und den Zeiterfordernissen der frühern Islamwelt so ziemlich entsprach, konnte die Jugend wenigstens auf ein bestimmtes Ziel lossteuern. Man studierte arabische Grammatik, lernte Kalligraphie, memorirte die beliebtesten classischen Autoren, las mitunter geschichtliche Werke, und gelangte auf diesem Wege zur Gewandtheit in Stilistik, zu diesem Hauptdesideratum der auf Bildung Anspruch habenden Laienwelt.”¹⁵⁵

A problémák az alapoktatás utáni időszakban kezdődnek, és idővel csak rosszabbodik a helyzet, mivel gyakori a gyermekek alkalmazása a különböző hivatalokban, ahol egyfajta szakképzés folyik, mialatt elsajátítják a munkaterülethez szükséges tudást, majd alkalmazzák ezzel egy erősen beszűkült „felnőttképzésben” részesülnek, mely azt eredményezi, hogy a további érdeklődés meglehetősen elhalványul:

„Aus diesem Grunde haben verschiedene Bureaux der Pforte den Spottnamen „Kleinkindbewahranstalt” erhalten. Einige wimmeln factisch von Burschen von 12-18

---

¹⁵⁵ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert, 175. oldal

Jahren, aus deren Mitte die Leiter der späteren Generation, „die Säulen des Reiches“ hervortreten.“¹⁵⁶

Vámbéry szerint mi sem mutatja jobban a keleti élet hanyatlását, mint az iskolai rendszer elhanyagolása:

„Wie sehr den Versuchen zur Einführung der abendländischen Culur im moslimischen Asien der dieser Aufgabe vollauf würdige Ernst stets abging und noch immer abgeht, beweist am besten die Vernachlässigung des Schulwesens, das Brachliegen jenes Feldes, in welchem allein der Keim einer bessern Zukunft mit bestem Erfolge hätte gesäet werden können.“¹⁵⁷

Szerintem két szemszögből érdemes megközelíteni az általános képzés után következő oktatás módszert: elsősorban a diák – ha hívhatjuk így a hivatalban dolgozó gyermeket – lényegében a tényleges későbbi munkájára készül fel a gyakorlat, a tipikus „learn by doing” módszer segítségével, mely saját a megítélésben egy kimondottan hasznos módszere a gyereknevelésnek. Lényeges előnyei vannak a praxis orientált tanulásnak¹⁵⁸, hiszen megtanítyják a fiatalokat az előttük álló munka elvégzésére. Másrészt nyilván számos negatív oldala is van ennek az oktatási módszernek, természetesen nem a „learn by doing” módszerre gondolok ezalatt, hanem a Vámbéry által említett hivatalokban való tanításnak. A diákok egy specifikus munka elvégzésre készülnek, mondhatni betanított munkásokká válnak, ami a lehetőségeik erős beszűkülését jelenti. Úgy vélem, hogy célszerűbb egy általános képzésben részesülni, mint az egyetemen kínált alapképzés, viszont jóval több gyakorlati tárggyal, amik egy biztos és stabil alappal látják el a diákokat.

A nyugati átalakítás tehát két aspektusa figyelhetjük meg:

„Dem Beobachter all dieser Umgestaltungen musste in erster Reihe die Naturwidrigkeit, in zweiter Reihe die Zwecklosigkeit eines solchen Verfahrens im vorhinein auffallen.“¹⁵⁹

Vámbéry úgy vélte, hogy a keleti ember számára hasztalan az újítás, sőt azt állította, hogy az új rendszer egyenesen a természet törvényeivel áll szemben. Hiszen hiába a modern oktatás, a jövő szempontjából célszerűbb nevelés, a muszlim férfi mégis jobbnak látta, ha a gyermek, még ha álcázás segítségével is, de inkább a régi, jól kitaposott utat járja:

„[...] diese Ruschdije-Schulen (Szerk.: egyfajta újszerű általános iskola), im ewigen Kampfe mit den Medressehs, waren im Innern der Provinzen aufs bitterste verhasst, und ich habe Väter gekannt, die, um dem grossgerrlichen Befehle auszuweichen, lieber ihre Sohne in

¹⁵⁶ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert, 177. oldal

¹⁵⁷ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert, 171. oldal

¹⁵⁸ szerző nélkül - Benefits of Learning by Doing, , 2020.07.28., <https://www.sanskrutividyasankul.com/benefits-of-learning-by-doing-in-education/>

¹⁵⁹ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert, 184. oldal

Mädchenkleider steckten und sie in die noch nach alter Form bestehenden Mädchenschulen schickten, oder gar zu Hause behielten.”¹⁶⁰

Érdekes, hogy a nők az iskola rendszer tekintetében is ragaszkodnak a tradíciókhoz és a gyökerekhez – akárcsak például a lakberendezéssel kapcsolatban – annak ellenére, hogy a „gyengébbik nem” képviselőinek megannyi oka lett volna befogadni a változásokat, mivel a nyugati nevelésben nagyobb szabadságot élvezhettek volna. Mikor a „modern” tanulmányok elterjedtek keleten, és szépen fokozatosan beépítésre kerültek a tananyagba, vajon milyen mértékben folyt közvéleménykutatás ennek a hasznosságáról és ennek szükségéről? Vámbéry megjegyzi, hogy a nép, még ha valamilyen szinten titkolva is, de jobban tud azonosulni az ősi oktatással, amiben több fantáziát látnak, mint a nyugatihoz, amit csak akkor fogadnak el, ha már látják benne a rációt.

Az orientalista gondolkodása jó úton halad, és ténylegesen nehéz egy oktatási rendszer hibáiról meggyőződni addig, amíg nem tudja a mókuserékben tartózkodó személy egy kívülálló perspektívájából tekinteni a helyzetét. Véleményem szerint helyénvaló párhuzamot lehetne vonni a kínai oktatással, melynek eredményességét úgy gondolom, hogy nemzetközi szinten nem lehet vitatni, ám a kulisszák mögé érdemes betekintést tenni. Kutatások¹⁶¹ szerint a diákok 20 százaléka szenved depressziótól vagy figyelemhiányos-hiperaktivitás-zavartól (ADHD), melynek fő okozója a sikerorientált nevelés és a diákok túlságos leterhelése. A rendszer hibája, és a szülők irreális elvárásai véleményem szerint egészen addig nem feltűnő komponense a távolkeleti kultúrának, amíg nem látogatnak el másik régióba, ahol láthatják, máshogy is lehetséges kiváló eredményeket elérni. A meggyőződés fontos szerepet játszott a 19. században élő szülők életében is, kik először hitetlenül állhattak a nyugati újítások előtt, de idővel láthatták annak hasznát és eredményességét. Ehhez kapcsolódik a már korábban említett elméletem a fejletlenebb népnek való segítséggel összefüggésben: csak abban az esetben szükséges támogatást nyújtani, ha jelzi szükségét.

Lényeges pontja a modernizációnak a helyi néphez való alkalmazkodás. Ezzel kapcsolatban a hétköznapi életből egy másik példát szeretnék említeni, mellyel szemléltetni lehet egy fontos problémát:

„A mienktől teljesen elütő perzsa zene már számtalan szakember fejtegetési tárgyát képezte, én csak annyit akarok róla mondani, hogy európai fülnek még sok évi megszokás és hallás után sem hangzik kellemesen”¹⁶²

Melyhez kapcsolódóan meg lehet említeni a keleti véleményét az európai zenéről:

¹⁶⁰ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert, 174. oldal

¹⁶¹ Phuwit – Mental health awareness in Chinese schools, 2020.01.21., <http://pacificprime.cn/blog/mental-health-awareness-chinese-schools/>

¹⁶² Vámbéry Ármin – Keleti Életképek, 186. oldal

„Man muss erwägen, welcher himmelhoher Unterschied zwischen der Musik Asiens und Europas existiert, um begreifen zu können, dass das Gemüth der Orientalen selbst von den schönsten Erzeugnissen unserer Tonkunst ganz unberührt bleibt, demzufolge jede Beifallsäusserung nur eine erkünstelte und gezwungene ist.“¹⁶³

Vámbéry számára a perzsa zene egyenesen zavarónak hatott, és nem sikerült hosszú évek alatt sem azonosulnia vele, mely szintén igaz megannyi nyugaton járt keleti utazó véleményére is az európai stílusról. Az oktatás is szintén olyan cipőben jár, mint a lakásberendezés, az öltözködés stb., olyasfajta változások, amikre végeredményben nincs szüksége a muszlim embernek, csak kreálásra került egy probléma, aminek köszönhetően kialakult a kereslet. Ha gazdasági párhuzamot kellene vonni, akkor példának az Apple nevű cég telefonfejlesztését tudnám megemlíteni, akik 2016-ban a készülékekből elhagyták a Jack nevű csatlakozó beszerelését, amin keresztül vezetékes fülhallgatót lehetett csatlakoztatni. Ezáltal kreáltak egy problémát¹⁶⁴, aminek megoldása egy általuk gyártott, drágább termék, a vezeték nélküli fülhallgató, melynek megvásárlása jelentette a megoldást. Vámbéry alábbiképp látta a helyzetet:

„Wir haben in Mittelasien vor uns ein lebendes Stück achthundertjähriger Vergangenheit [...]“¹⁶⁵

Ezek a sorok úgy hatnak, mint az Egyiptomban élő beduin népekhez szervezett kirándulás, melyen a családommal jómagam is részt vettem, ahol lehetőség nyílik az utazónak, hogy egy múlt korszakban élő népcsoportot közelebről szemügyre vegyen és megfigyelhesse, milyen is lehetett az élet jónéhány évszázaddal korábban. Szemtanúi lehetünk egy olyan népcsoportnak, melyek a területeik korlátozásának köszönhetően életmódváltásra kényszerülnek¹⁶⁶, és majdhogynem kötelezve vannak, hogy alkalmazkodjanak a kor követelményeinek. A kérdés csak az, hogy honnan erednek a követelmények? Ki szabja meg őket és miért? Miért kell az embernek modernnek lennie, ha a középkori énye is megfelel neki? Ezen a ponton lép előtérbe a „más” szócska, és annak tiszteletben tartása, hisz nem ítélezhetünk más életvitelre, nevelésre vagy nézeteire felett, és úgy vélem, hogy népek eszméibe és alkalmazkodásukba a saját területeikhez nem szólhatunk bele az akaratuk nélkül, mint ahogy azt a kolonizáció alatt tették.

A különböző régiókra jellemzőek a különböző fiziológiai eltérések az ember genetikájában, aminek köszönhetően például a malária által sújtotta területeken, mint pl.: Afrika egyenlítőhöz

¹⁶³ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert, 186. oldal

¹⁶⁴ Mark Wilson – I still miss my headphone jack, and I want it back, 2018.11.26., <https://www.fastcompany.com/90270691/i-still-miss-my-headphone-jack-and-i-want-it-back>

¹⁶⁵ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert, 195. oldal

¹⁶⁶ Szerző nélkül – Bedouins in the State of Israel, év nélkül, https://www.knesset.gov.il/lexicon/eng/bedouim_eng.htm

közeli térségei, kialakult egy mutáció, a sarlósejtes betegség, melynek köszönhetően a „betegek” egyfajta védelmet élveznek a malária ellen.¹⁶⁷ Ezzel a kitérővel arra szeretnék kilyukadni, hogy az ember alkalmazkodik a környezetéhez, akárcsak ezt megtették a keleti népek is, ami Vámbéry megfigyeléseire alapozva abban nyilvánul meg, hogy például magasabb kognitív képességekkel rendelkeznek születésüktől fogva, mint a nyugati. Az orientalista szerint ez idővel kiegyenlítődik, viszont egyenesen zavarja, hogy elvesztegetik a tehetségüket és kimondottan frusztrálja a lustaságuk ezen a területen, ám az ilyesfajta elítélése, mint korábban is említettem, jogtalan.

A fejezetet egy kifejezetten ritka orosz nézeteket támogató Vámbéry idézettel, zárnám, mely lényegében a modernizációnak egy járható útvonalát illusztrálja:

„Russland hatte zur Zeit seiner ersten Reformbewegung nicht die Hälfte dieser Kräfte aufzuweisen, doch hier hat der Staat sich ins Mittel gelegt, und hat selbst die leitende Rolle eines Civilisators mit Energie übernommen ; denn zugestanden, dass Bildung nicht durch Edichte verbreitet werden kann und dass der eigentliche Aufschwung nicht von oben nach unten beginnen muss, so ist doch nicht zu leugnen, dass ein kräftiges Untermarmgreifen bei den Asiaten stark von nöthen ist, - und diese Pflicht hat die Pforte bis heute entschieden vernachlässigt.”¹⁶⁸

9. Népi megfigyelések – néptáblázat

Ebben a fejezetben Vámbéry három művéből, Keleti Életképek, Küzdelmeim és az Iszlám a 19. században összegyűjtött és kiválogatott népi megkülönböztetésekkel szeretnék foglalkozni, melyeknek segítségével szemléltetni szeretném a magyar orientalista néhány gondolatát a török, azeri, üzbég és iráni népcsoportokról. Vámbéry idejének javarészét Törökországban töltötte keleti látogatásai alatt, ennek köszönhetően a legrészletesebb feljegyzései erről a népről készültek. Ez azonban nem szabott gátat jónéhány további népcsoportról készült megfigyeléseinek.

---

¹⁶⁷ Dr. Manuela Rutsatz – Warum Sichelzellenämie vor Malaria schützt – Mechanismus aufgeklärt, Lipcsei Egyetem, 2011.05.02., <https://idw-online.de/de/news420704>

¹⁶⁸ Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert, 180. oldal

9.1. A török népről:

Az oszmán népcsoport egy „félturáni”, mely ereiben alig csordogál a igazi turáni vér, ami annak tudható be, hogy a nagy területen elhúzódó birodalom megannyi népet egyesített és így keveredtek a lakók egymással. Ezalatt értendő a szláv, görög, vagy örmény vegyülete a szemita, tehát arab tulajdonságokkal, melynek végeredménye egy turáni népektől jelentősen eltérő megjelenés. (Der Islam im 19. Jahrhundert, 19. oldal)

A természetre vonatkozóan már nem mondható el a fent említett vegyes manifesztálódás. Karakterisztikus nemzeti szellemiségükből árad a már-már álmoságba áthágó gyengédség, a higgadt, csendes lényük és a méltóságteljes arckifejezésük függetlenül attól, hogy a szegényen berendezett vályogkunyhóból vagy pompásan felöltözve a díványon ülve tekint a megfigyelőre. (Der Islam im 19. Jahrhundert, 20. oldal)

ábra 11: Le costume historique. [...], Racinet, Auguste, 1888, <https://www.flickr.com/photos/internetarchivebookimages/14577511419>

Az ilyesfajta higgadtságot az Európából érkező utazó a töröknél, vagy a Távols-Keleten még az üzbégnél vagy a kirgiznél fogja megtalálni. A nyugati sztereotípiának köszönhetően a „modern” világból érkező látogató úgy véli, hogy az efféle nyugodtság a belső vihar előtti csend állapotát tükrözi, mely a mögötte rejlő és kitörni váró indulatot fedi. A história szerint egy kis szikrára van csak szüksége a fent említett nép tagjának és rövid időn belül a felgyülemlő indulatok kitörnek belőle és pusztító erővel csapnak le. Az ilyesfajta karakterleírások nem indokolatlanok, ha a perzsa vagy szemita népcsoportokról van szó, de török népekkel kapcsolatban kimondottan szokatlan. A félreismerhetetlen gyengédséget kíséri még továbbá a végtelen jóság, mely az arisztokráciától és az egoizmustól teljességgel mentes. Az előzékenység és a baráti fogadtatás vendégeikkel szemben mindenféle rang, vallás vagy származástól független azt a hitet kelti az európaiban, hogy a vendéglátó oszmán ember ezzel csak a nyugati felsőbbrendűséggel szembeni félelmét és gyengeségét leplezi. (Der Islam im 19. Jahrhundert, 21. oldal).

Lényeges megemlíteni, hogy hiába a muszlim életvitel, az iszlám már nem élvez akkora prioritást, mint korábban. Érdekesség, hogy Vámbéry megítélése szerint nem is tartozott a török nép a mélyen hívők közé. Eme felvetés a vallási szabályok megszegésén alapszik, melyek keletebbre súlyos következményekkel jártak volna, ám az oszmán birodalomban ezek beleestek a tolerancia határai közé. Ilyen kihágások közé lehetne sorolni a hívők közt nagy tekintéllyel bíró szakállatól való megszabadulást, mert például a török büntetés nélkül levághatta azt, miközben ez kifejezetten nagy felháborodást keltett a mélyen vallásosok, tehát a Közép-Ázsiában élők köreiből. (Der Islam im 19. Jahrhundert, 23. oldal).

Már korábban szóba került, hogy Törökország elsők között indult el a nyugatosodás ingoványos talaján, ami Vámbéry szerint az alábbi módon nyilvánul meg a karakterjellem területén:

„[...] Konstantinápolyi törökje fajsajátságainak egyetlen egy vonását, egyetlen gyöngye nyomát sem bírja felmutatni ; sem arczéle, sem szem-, homlok- vagy áll alakzata nem árulják el benne a turánit. Épen így, s tán még feltünőbbben áll a dolog lelki tulajdonaira nézve. A mai efendi-világ hanyatlása, laza erkölcsi, s a nemes érzület és hazaszeretet teljes hiánya, e helyen nem említetnek először s nem is először kárhoytatnak.”¹⁶⁹

A magyar orientalista úgy látta, hogy a török kifordult magából, és a fontossági sorrend felborult, aminek az élén akkoriban csak a tivornyázás, az élvezetek hajszolása, és a pazarlás állt. Ennek a dőzsölésnek nem más látja a kárát, mint az alsóbb rétegekben élők, mint például a földművesek, kik a munkájukért annyit kapnak, ami az élethez kevés, a halálhoz viszont sok.

9.2. Az azeri népről, tehát az iráni törökről:

Perzsa föld északi részén lehet találkozni a Vámbéry által csak iráni törököknek nevezett néppel, akik körülbelül hatszáz éve telepedtek le ezen a területen. Még ennyi idő után is rögtön feltűnnek a különbségek a perzsákhoz képest, mint például a kirívóan nagy testalkat vagy a széles arc, illetve – Vámbéry szerint- a lassú gondolkodásmódjuk és a környező néptől való elmaradásuk a beszédképességükben.

¹⁶⁹ Vámbéry Ármin – keleti életképek, 339. oldal

„Ugyan szintugy hazudik és csal, mint a déli nap gyermeke, de hazugsága és csalása esetlenebb, átlátszóbb.”¹⁷⁰

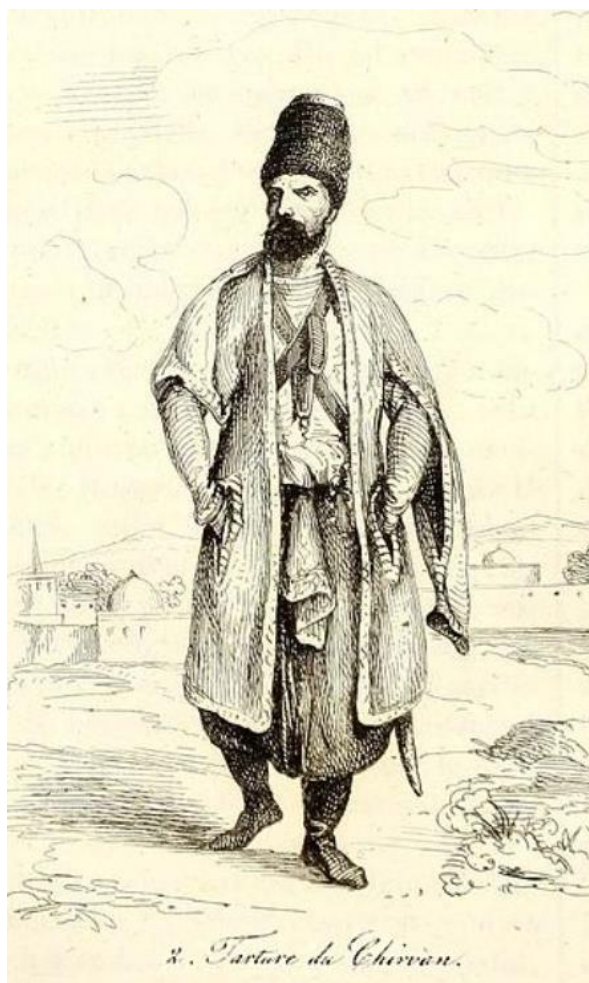
Emellé párosul a makacssága, ami segít abban, hogy kulturális kincseit őrizze és ne asszimilálódjon a perzsa népbe. Olyannyira ragaszkodik ehhez, hogy ha veszélyben érzi a népi szokásait, akkor inkább kivándorol és elhagyja otthonát, mint alkalmazkodjon a változáshoz.

Az azerbajdzsáni muszlimok – az iráni törökök megnevezése Vámbéry szerint – különböző hatalmak befolyása miatt, mint az orosz, perzsa vagy török, különböző népcsoportokra oszlottak, ám a gyökereikre való tekintettel a regionális felosztás nem szabott határt a népi egységnek. A turáni népekhez való hasonlóságot tagadni sem tudják, hiszen beszélnek a Türk dialektust, emellett osztoznak a fizikai és mentális adottságaikon. (Der Islam im 19. Jahrhundert, 24. oldal)

Ha a külső tulajdonságaik alapján kellene felismerni, akkor Vámbéry szerint ezt 100 perzsa között is könnyen megtehetjük, mivel

esetlen testfelépítésük párosul a széles és ormótlan arcvonásaikkal. Ha az iráni török nép elveit nézzük a vallással vagy a morállal kapcsolatban, akkor ismét egy turáni nép képviselőjének mintapéldájával állunk szemben, akinek központi szerepe van a családnak és az otthonnak. A hazafiasság a perzsa befolyás ellenére is, kiemelkedő tulajdonsága az azeri népcsoportnak. Ennek a nemzeti karakternek köszönhetően gondolja a magyar orientalista úgy, hogy a külső megjelenés mellett könnyen felismerhetővé válik a perzsa területeken. (Der Islam im 19. Jahrhundert, 25. oldal)

A magyar utazó úgy véli, hogy a perzsához képest az iráni török a hazugság, az átverés és a képmutatás terén csak kontárnak számít, melyet ügyetlenül próbál ellesni inkább kevesebb, mint több sikerrel. A megfigyelések szerint az azeri nép, ha a vallási, állami vagy társadalmi

ábra 12: Shirvan Tatar, Voyage pittoresque en Asie et en Afrique [...], Jean Baptiste Benoît Eyries, 1839, <https://www.wikiwand.com/en/Azerbaijanis>

¹⁷⁰ Vámbéry Ármin – keleti életképek, 345. oldal

értékeket nézzük, jóval a befogadója, tehát iráni, és nyugati testvére, azaz az oszmán felett áll, melyet nem lehetséges félreismerni. (Der Islam im 19. Jahrhundert, 27. oldal)

9.3. Üzbégek

Az üzbég ismét egy keveréknép, az „Aranyhorda”, mely összefoglalta a különböző török népeket, szétesését követően, a nomád-barbár életvitelt feladva városokba költöztek és felvették az iszlám vallást. (Der Islam im 19. Jahrhundert, 27. oldal).

Közép-Ázsiában is találni még török népcsoportokat, ezeket két részre lehet osztani: az egyik a letelepedett üzbégek, a másik csoport pedig a sivatagban élők.

„Feje és tagjai alakítása, orra, homloka és álla ugyan a törökök széles formáit tüntetik fel, azonban járásában, egész életmódjában és jellemében, a röghöz való csatlakozása folytán, sokkal törökösebb, mint sivatagbeli testvére.”¹⁷¹

Értelemszerűen a városban élők valamennyivel modernebb életvitelt folytatnak, mint a szárazságban letelepedett rokonaik, emiatt jobban hasonlítanak is az oszmán területen élő törökökre.

„Erkölcsei és szokásainak képe, az idegen moszlim vegyülék által szinte már nagyon elfajult, míg másrészt mindennapi élete, s még szellemi iránya is, az általa lenyűgözött nép iránti kulturája által, erősen megváltozott.”¹⁷²

Az üzbég népre jellemző a becsület, viszont az engedékenység is, aminek eredménye, hogy akármilyen zsarnoki hatalom érkezik a hazájába, soha nem áll ellen neki.

„Meg van benne is az ázsiai megátalkodottság és felfogási makacsság, azonban engedékeny és megadásteli, ha hatalmas körülmények arra kényszerítik [...]”¹⁷³

Megjelenésüket illetően attól függően, hogy milyen külső behatás érte, mint pl.:

ábra 13: Clothing of Uzbek men, Khiva, <https://www.wikiwand.com/en/Uzbeks>

¹⁷¹ Vámbéry Ármin – keleti életképek, 352. oldal

¹⁷² Vámbéry Ármin – keleti életképek, 352. oldal

¹⁷³ Vámbéry Ármin – keleti életképek, 352. oldal

az iráni keveredés, különböző mértékben hajlik el a tradicionális türk-mongol típustól. Ha a belső tulajdonságaikat nézzük, akkor mindenhol megtalálhatjuk a török jólelkőséget, mely már évezredek óta védjegye a turáni népeknek. A korszerűsítésnek köszönhetően karakterváltozáson mentek keresztül, a hazafias és nomád primitív élethez való ragaszkodás jónéhány negatív tulajdonsággal járt, mint a harciasság, közömbösség, vagy a babonaság. Perzsák és arabok hamar elkezdték Mohammed tanítását szabadon interpretálni, ami az üzbégeknél elmaradt, és helyébe a vallási fanatizmus került, ami vajmi kevés toleranciát engedélyezett. Ennek köszönhetően a szellemi felvilágosodás nem érkezett meg a térségbe, ami részben pozitívan interpretálható, hiszen szemtanúja lehetett Vámbéry az érintetlen iszlám vallás hívóinak. Az ilyesfajta fanatizmusnak hála egyfajta rangsor alakult ki a muszlimok között, melynek alján a liberális felfogásnak betudhatóan a törökök állnak és keletre haladva fokozatosan növekszik a vallásba fektetett hit. (Der Islam im 19. Jahrhundert, 27. oldal).

Az üzbégeknél a társadalom felső rétegét két csoportra lehet osztani: a katonai és a hivatalnoki értelmiség:

„Írni és olvasni nem tudni, egész Közép-Ázsiában kevésbé szégyen, mint első látásra fel nem ismerni egy ló korát, egy fegyver értékét hajszálalig ki nem találni a nélkül hogy a kéz érintette volna azt, vagy egy rabszolga munkaképességét meg nem tudni határozni, anélkül hogy lábait meg ne tapogatóznák.”¹⁷⁴

Lényegében a gyakorlatias, hétköznapi élettel kapcsolatos tudás, mint a rabszolgák és lovak értékelése vagy harcászati ismeretek lényegesen fontosabbak, mint a tudományok ismerete.

9.4. Az iráni mohamedán

Az iráni nép kevésbé fanatista, mivel a Korán tanítását sosem fogadta be olyan mértékben, hogy teljességgel „uralkodjon” rajtuk a vallás, ami azt eredményezte, hogy vallási központnak nem lehetne mondani az államot. (Der Islam im 19. Jahrhundert, 31. oldal).

Ábra 14: 40 Amazing Vintage Portraits of Persians, Antoin Sevruguin, 19. század, <https://www.vintag.es/2018/07/antoin-sevruguins-portrait-photography.html>

¹⁷⁴ Vámbéry Ármin – keleti életképek, 190. oldal

Vámbéry a törökök számára a Koránt egy lámpához hasonlítja, mely útmutatóképp szolgált a képzettség területén. A perzsáknál ezzel ellentétben fáklyaként gyújtotta lánggra a már magasan fejlett kultúrát, amely a vallás hatására hanyatlásnak indult, melyet mi sem igazol jobban, mint az egyetemek omladozó állapota a térségben. (Der Islam im 19. Jahrhundert, 31. oldal). Ehhez kapcsolódik még :

„In spite of the great natural wealth of the country and the splendid intellectual endowment of its people, Persia occupies now a lower level than it did in the beginning of the nineteenth century.”¹⁷⁵.

„It is even worse with the schools. Beyond the so-called Dar ul Ilm (University) at Teheran, where medicine, languages, and military sciences are taught, there is in all the land no educational establishment on the modern system worthy of the name, and they who want to attend European schools go at their own expense either to Europe or to India.”¹⁷⁶

Ha össze kellene hasonlítani Ázsia többi népével, akkor az iráni muszlim lenne a legkevésbé hívő ember az összes többi vallásos lakó közül, ennek ellenére a látszat fenntartása nagy szereplője a hétköznapoknak. (Der Islam im 19. Jahrhundert, 32. oldal).

Az orientalista megfigyelései alapján, ha vallási kérdésekre terelődik a szó, a szunnita elutasító más nézetekkel szemben és védelmezője vallásának, mely mellett foggal-körömmel kiáll, és igyekszik mihamarabb rövidre zárni a beszélgetést. A síita ezzel ellentétben előszeretettel száll vitába különböző hívőkkel, akiknek véleményét nyugalomban és higgadtan hallgatja, majd megpróbálja logikus és kifinomult érveléssel jobb belátásra terelni vitapartnerét. (Der Islam im 19. Jahrhundert, 33. oldal).

A perzsa nemzeti karaktere viszonylag kétélű: egyik oldalon ott a szellemi felvilágosult nézet, a ravaszság, és a furfangosság, a másik oldalon viszont az őszinteség és a jólelkűség hiánya. Az iránról azt tartják, hogy többnyire sunyi és alattomos, mely az orientalista szerint könnyen megmagyarázható: a mások általi uralkodásban kell keresni a probléma forrását, mely arra sarkalta a síitákat, hogy bármi áron elérjék céljukat és eközben résen legyenek akármilyen helyzetben. (Der Islam im 19. Jahrhundert, 36. oldal).

Az iráni nép az évezredek során alig változott valamit, ami a megjelenésüket illeti.

„Külső megjelenésében csak igen keveset különbözik őseinek képmásaitól [...] másrészt alig lehetne eleget mondani e népecske tevékenysége, ravaszsága és körmönfonságáról.”¹⁷⁷

¹⁷⁵ Arminius Vámbéry – Western Culture in Eastern Lands a comparison of the methods adapted by England and Russia in the Middle East, 294. oldal

¹⁷⁶ Arminius Vámbéry – Western Culture in Eastern Lands a comparison of the methods adapted by England and Russia in the Middle East, 294. oldal

¹⁷⁷ Vámbéry Ármin – keleti életképek, 346. oldal

Mi sem bizonyítja jobban Vámbéry szimpátiáját e nép felé, mint hogy kinézetére csupa pozitív jelzőt sorol fel, mint például:

„a persának hosszudac arca, finom orra, szép formájú homloka s egész kifejezése már felismertetik benne a szellemi tehetségű embert.”¹⁷⁸

Dicséri az öltözködésüket, az otthonuk díszítését, és az ízlésüket. Hiába azonban a lángelme, és a pompás életvitel, ha a taláékonyságot rosszra. Hazugságra és álszentségre használják. Emiatt egy negatív kép alakult ki az egész népcsoportról.

„A persa szelleműs gyermek, mely soha nem érlelődik szelleműs férfivá.”¹⁷⁹

Lehetőség többször is adott nekik, hogy maradandót alkossanak, de a kitartás és a céltudatosság hiánya meggátolta őket ebben.

ábra 15: Steirische Völkertafel - szerző nélkül, 1720/1730 körül, https://austria-forum.org/af/Wissenssammlungen/Damals_in_der_Steiermark/Die_steirische_V%C3%B6lkertafel

¹⁷⁸ Vámbéry Ármin – keleti életképek, 346. oldal

¹⁷⁹ Vámbéry Ármin – keleti életképek, 346. oldal

Néptáblázat Vámbéry Ármin megfigyelései alapján				
	Török	Azeri	Üzbég	Perza
Származás	Keveréknép – szláv, görög, örmény és szemita	Igazi turáni nép	Keverék különböző török népekből	Síta nép
Külső tulajdonságok	Erösen nyugatosodott külső; rövid, előírásokkal szembenemő szakáll; turáni népektől eltérő	Kirívóan nagy és egyetlen testalkat; széles, ormóttan arcvonások; turáni népre jellegzetes megjelenés	Török megjelenésre hasonlító orr, homlok, áll és járás; további karakterisztikája a mongol behatástól függ	Hosszú arc; finom orr, szép formájú homlok,
Belső tulajdonságok	Nemzeti szellemiség; higgadt; csendes; gyengéd; vendégszerető	Makacs; perzsákhoz viszonyítva ügyetlenebben hazudik és csal; hazafias; családcentrikus; összetartó	Becsületes; engedékeny; szintén megátalkodott és makacs, mint a turáni népek többi tagja; jólélő akár a török; harcias; közömbös; babonás	Szellemi felvilágosultság; ravasz; furfangos; sunyi; alattomos; gyakorlott hazudozó
A vallásba fektetett hit - fanatizmus	Változásoknak köszönhetően visszaeső	Viszonylag fanatista	Szigorú fanatizmus	Keleti muszlim népek között a legkevésbé jellemző rá a fanatizmus
Szellemi képességek	Keleti népeknél legutolsó	Lassú gondolkodásmód; Környező népektől elmaradó beszédkészség	Nincs adat	Szellemdús; tehetséges
Iskoláztatása	Írás; olvasás; felkészítés a hivatali munkára	Nincs adat	Írás- és olvasásképtelen; gyakorlati tudása nagy a hétköznapi területeken, mint pl.: rabszolgáltatás, lóval kapcsolatos kérdések	Képzetlen; az iszlám átvétele miatt leáldozófélben vannak képzési központjaik.

ábra 16: Néptáblázat Vámbéry Ármin adatait felhasználva

10. Konklúzió

Ebben a fejezetben a munka szempontjából kronológiai sorrendben szeretnék reflektálni Vámbéry Ármin életéből kiemelt időszakokra, megfigyelésekre, és álláspontjára:

Az orientalista gyerekkora és összeségében fiatalkorától az első utazásáig bezárólag meglehetősen szomorúan telt. Mások előítéletei megnehezítették önképének kialakítását, mely érthetően keserű ízt hagyott a szájában. Ha csak a Közép-Ázsiába tett utazását nézzük, jónéhány évvel később is visszatekintett erre az intervallumra, hogy erőt tudjon meríteni belőle és lényegében túlélje a vállalt távot. Saját szemszögemből nézve Vámbéry joggal gondolhatta, hogy életének ezen szakaszában etnikumának, neveltetésének, társadalmi helyzetének és sántaságának tudható be a kirekesztettsége és visszatérő háttérbeszorulása, ám ahogy popularitása növekszik és nemzetközi hírnévre tesz szert, nem fedezi fel, hogy helyzete sokkal inkább köszönhető a személyiségének és stílusának, mint a fent említett tényezőknek. A magyar utazó egy társadalmi „kaméleon”, aki képes jónéhány embert megtéveszteni különleges alkalmazkodóképességével, viszont ez kéz a kézben jár az álszentséggel és képmutatással. A keleti utazásai alatt feltűnően gyakran említi a helyi népekre jellemző hazug, furfangos, sunyi és megátalkodott jelzőket, melyek végeredményben kiterjednek Európára is, hisz Vámbéry önmaga is hasonló kvalitásokat mutat mikor dervisként próbálja átvészelné az utazást.

Lényeges pozitívum és vitathatatlan tény, hogy az orientalista egy veszélyes, kihívásokkal teli és sántaként különösen megterhelő utazást tudhat maga mögött, mely alatt ha kétes és vitatható feljegyzéseket is készített, mégis tisztelendő, hiszen kevesen tették meg ezt a távot. Vámbérynek azonban az alázatosság és szerénység kevésbé tartozott az erényei közé, és ahelyett, hogy visszafogottan szabadjára engedte volna a hírt, inkább úgy tett, mintha elsőként utazott volna Közép-Ázsiába:

Tatsächlich war Vámbéry nicht der erste Europäer, dem es gelang nach Zentralasien vorzudringen. [...] So etwa in einem Artikel [...] in welchem auf die Zentralasienreise des Gesandten Ivan Danilovic Chochlov im Jahre 1620 hingewiesen wurde.¹⁸⁰

Vámbéry kém státusza úgy gondolom, hogy némi redukálásra hivatott. Angliába való érkezése, a nyugat piedesztálra emelése és a Keleten látott életvitel úgy gondolom, hogy elég okot adott az utazónak, hogy információkat szivárogtasson a kormánynak. Ez azonban megvilágosodásának és véleménye átalakulásának köszönhetően megváltozott, mivel felismerte, hogy a muszlim népek között zavarónak talált motívumok a modern világban is fellelhetőek, emiatt idővel inkább Törökországot preferálta. Véleményem szerint Vámbéry

¹⁸⁰ Michael Knüppel – Ármin(ius) Vámbéry und die Frage des Antisemitismus, Georg-August-Universität Göttingen, Folia Orientalia, 55. kiadás, 2018, 383. oldal

szerepe „kettőském” státusza alatt inkább tartozott a ferdített vagy hamis információkat szállító bábu kategóriába, mint a ténylegesen releváns hírek kétoldalról való hírszerzőjébe. A megítélésem szerint nem tartom valószínűnek, hogy hivatása valamelyik oldal részére is ismeretlen lenne, emiatt úgy vélem, az általa szállított információk inkább szolgáltak a megtévesztés céljából, mint államtitkok kiszivároztatásául.

A kutató véleménye keresztény és muszlim témákról lényegében változatlan egész élete során, sőt, mondhatni radikális beállítottságot alkalmaz a kereszténységgel szemben, melynek végeredményben tudományos előrehaladásának részbeni behatárolását látja. Az iszlám közelebb áll a szívéhez, melyben jónéhány zsidó szokást fellelt utazásai során, és emlékeztették gyerekkorára, amikor ő is hasonló ünnepeken vett részt. Úgy gondolom, hogy fontosabb szerepet játszott az édesanyja jelenléte, és az ő büszkévé tétele, mint a vallási rituálé. Végző soron azonban, hiába a protestáns egyházhoz való csatlakozása, inkább marad hitetlen és pragmatikus.

Hasonlóképp viselkedik Vámbéry a Nyugat és Kelet kérdésben is, ahol először inkább az előbbit támogatja, majd átpártol az utóbbihoz, viszont végeredményben sehol sem leli a helyét. Saját meglátása szerint pedig Magyarországon sem talál befogadásra. Lényegében egy hontalan ember hatását kelti, viszont ha közelebről megnézzük, olyan igényei vannak, melyeket önmaga sem képes teljesíteni, mint pl.: az őszinteség vagy az elfogultságmentes életvitel és tolerancia, hiszen helyszíntől függetlenül az orientalista is a hazugság csapdájába esik érvényesülése érdekében. A saját szemszögéből nézve fontosabb a méltóság megtartása, mint a kétségbeesett hírnév utáni hajsza, mely kompromitálja a személyt, és ezáltal negatív fogadtatást eredményez előbb vagy utóbb.

Lényeges aspektusa még a Kelet és Nyugat összehasonlításában a faji eltérések megfigyelése, melynek eredményeképp Vámbéry felállít egy rangsort a keleti népek között. Ennek köszönhetően voltaképpen szembemegy az általa prédikált faji egyenlőséggel, melyben ő is oly kétségbeesetten részesülni szeretett volna, és tudva vagy tudatlanul, de az eugenika támogatójává vált. Elítélendő cselekvés ez, hisz az ember különböző képességei még nem jogosítják fel arra a megfigyelőt, hogy rangsort képezzen egy teljes népcsoportról.

Vámbéry hétköznapi életről tett feljegyzései különösképp hasznosak lehetnek, ha a Keletre utazó betekintést szeretne kapni egy átlag helyi család hétköznapijaiba, a háremtartást leszámítva, és biztosan jókora tanáccsal a zsebében érkezik ebbe a kultúrába, mely hasznos lehet számára, hogy hamarabb beilleszkedjen. Úgy vélem, hogy a magyar utazó ilyesfajta megfigyelései rettentően hasznosak, hisz az akkori nép életéből megörökített egy pillanatot, viszont tudományos szempontból értékelhetetlen, mikor interpretálja az eseményeket és véleményt alkot az eseményekről. Jónéhány negatív jelzővel illeti a lokális etnikumokat,

melyek miatt jogosan nyomhatjuk perszónájára a rasszista bélyeget, azonban érdemes egy másik szemszögből is megközelíteni a tematikát. Alábbi bejegyzésben¹⁸¹ olvasható, hogy a negatív élményeknek, kritikáknak vagy eseményeknek nagyobb értelmet titulálunk, mint a pozitív visszajelzéseknek. Ennek gyökereit az evolúcióban kell keresni, mivel az ilyesfajta tapasztalatok az élet-halál közti különbséget jelentették, és az elkerülendő kategóriába lettek besorolva. Vámbéry munkáit olvasva is hasonló csapdába esünk, mivel elsiklunk a tény felett, hogy a magyar orientalista kompenzálja a negatív megfigyeléseit megegyező, vagy akár nagyobb, számú pozitív gondolattal. A feljegyzésre került negatív tulajdonságok elsősorban a keleti emberre vonatkoztak, ám hasonló tapasztalatot szerzett nyugaton is és ezáltal látta, vagy láthatta, nem népcsoportspecifikus a kapzsi, hazug vagy kétszínű viselkedés. A hibát véleményem szerint ott ejtette, hogy ezt nem javította később, hanem egyszerűen egy másik etnikumot is felruházott hasonló értékekkel.

A néptáblázatra reflektálva meglepő, hogy Vámbéry milyen áhítattal nézett a török népre, melyeket ennek ellenére intelligenciában a muszlim népek legalsó fokára helyezett, és milyen megvetéssel a perzsára, kiket ravaszságuk és kétszínűségük miatt elutasított, viszont megjelenésüket és leleményességüket magasztalta.

Összegezve Vámbéry Ármin életére úgy tekinthetünk, mint egy tehetséges, kitartó és eltökélt ember útjára, aki a kítűzött céljáért képes volt minden követ megmozgatni, és sokszor folyamodott olyan kétes és elítélendő eszközökhöz, mint a megtévesztés, kétszínűség és álszentség. Úgy gondolom utazónaplóit célszerű szkeptikusan olvasni. Ezt a saját hibámból kellett megtanulnom, hiszen mikor a *Küzdelmeim* című autóbiográfiáját olvastam, könnyen elhittem, hogy Vámbéry ténylegesen már Törökországba való érkezése alatt jónéhány nyelvet közel anyanyelvi szinten beszélt. A valóság azonban nem ezt tükrözte, melyről első angliai előadásában is szót ejt.

A diplomamunkámat azzal zárnám, hogy Vámbéry Ármin munkássága mindenféleképpen tisztelendő, de fontosnak tartom a nézeteit illusztráló szavakat kétes beállítottsággal olvasni, hiszen ritkán tudni, milyen szándékkal is íródtak.

11. Zusammenfassung der Diplomarbeit

Vámbéry Ármin wurde im Jahr 1832 als Kind einer jüdischen Familie in Sankt Georgen geboren, in einer Stadt, die sich heute in der unmittelbarer Nähe von Bratislava befindet. Der ungarische Orientalist hatte eine komplizierte Kindheit aufgrund der ungünstigen Lage der Familie und musste als Nachhilfelehrer in den verschiedenen Schulfächern mit Schwerpunkt

---

¹⁸¹ Kendra Cherry – What is the Negativity Bias?, Verywell mind, 2020.04.29., <https://www.verywellmind.com/negative-bias-4589618>

auf Sprachen arbeiten. Seine natürliche Begabung für das Erlernen von Sprachen manifestierte sich in der relativ schnellen Aneignung von Deutsch und Hebräisch.

Bis zur seiner ersten Reise nach Asien konnte er seine Sprachkenntnisse weiter ausbauen, und abwechselnd hatte er auch die passenden Umstände, wie etwa regelmäßiges Einkommen oder Zeit für das Eigenstudium, somit bereitete er sich auf die Herausforderungen vor. Mit ein wenig Hilfe durch verschiedene Adelige bekam er die wichtigen Dokumente und konnte seine Reise in die Türkei gestalten, wo er dann sein in der Kindheit gesetztes Ziel, die Wurzeln des ungarischen Volkes verfolgen konnte. Während seiner ersten und zweiten Reise sammelte er zahlreiche Beobachtungen über die lokalen muslimischen Stämme, die in verschiedenen Reisejournals aufgezeichnet und veröffentlicht wurden. Nachdem er sich nicht nur auf die positiven Eigenschaften der Muslime konzentrierte, sondern auch eine Menge negativer Attribute aufzeichnete, bekam er den Stempel des Rassisten und Antisemiten. Hier schließt sich auch die Kritik am Orientalismus von Edward W. Said an, der behauptete, dass der westliche Reisende mit Vorurteilen in die Region reise, und dementsprechend versuche seine Stereotypen zu bestätigen. Vámbéry wollte das Gegenteil zeigen, und behauptete öfters, dass seine Beobachtungen unabhängig seien von irgendwelchen Einflüssen. An dieser Stelle gerät er aber in Widerspruch, da seine Einschätzungen durch englische Einwirkung verdorben war. Bis zur seiner ersten westlichen Reise nach England, „vergöttlichte“ er die Regierung, die Handlungsweise und die Kultur von diesem westlichen Land, aber bald realisierte er, dass Scheinheiligkeit, und Durchtriebenheit keine spezifisch muslimischen Eigenschaften seien. Die Verallgemeinerung und die Reduktion von solchen Eigenschaften auf islamische Völker war auch empörend, da Vámbéry selber ähnliche Qualitäten aufwies, mit denen er die zweite gefährliche Reise durch Zentralasien überleben konnte.

Eine weitere Kritik während den Reisen bekam er von russischer Seite, die in der Periode versuchten in Asien mehrere Gebiete zu besetzen. Der ungarische Orientalist beschrieb die damalige Situation und kritisierte diese auch, erstens, weil er die russische Ideologie nicht für herrschaftswürdig hielt, zweitens, weil er kaum Sympathie gegenüber den Russen hatte, nachdem die Ungarische Revolution von 1848 durch östliche Kräfte niedergeschlagen wurde, und drittens, weil er, wie oben genannt, England präferierte. Als Antwort behaupteten die Russen, dass seine Reisen nur eine Erfindung seiner Phantasie seien und die russische Expansion eine Lüge sei. Natürlich wurde es später durch verschiedene europäische Reisende, die sich in diesem Zeitraum in Osten aufhielten, bestätigt, dass Vámbéry die langen Reisen unternahm. Aus meiner Perspektive betrachtet ist diese Leistung vom ungarischen Orientalisten zu respektieren, und eine der wenigen Tätigkeiten, die man nicht kritisieren kann, im Gegensatz z.B.: zu seinem Charakter.

In meiner Sicht der tatsächliche Grund, warum er die Reisen unternahm, war nicht die Suche nach der Heimat des ungarischen Volkes, sondern die Jagd nach Ruhm. Das verderbt die noble Akt ergänzt mit seiner Behauptung und Einbildung, dass er der erste Reisende sei, der diese Strecke vornahm.

Durch die oben genannte Informationsverbreitung für England kam es zu Gerüchten über eine angebliche Tätigkeit als englischer Spion, der über die asiatische Lage berichtet. Später, als sich seine Einstellung zum Westen änderte, lieferte er Informationen, durch Sultan II. Abdülhamid persönlich beauftragt, von England in die Türkei. Man könnte also sagen, dass er als Doppelagent arbeitete. Meines Erachtens nach kann man es für sicher halten, dass eine der beiden Seiten im Klaren bezüglich der Situation von Vámbéry war, und falsche Gerüchte für die andere Seite durch den Spion verbreitete als Täuschung. Die Frage ist aber, in welchem Ausmaß?

Nachdem der ungarische Reisende im Grunde genommen kein Gläubiger war, hielt er sich für den qualifiziertesten in der Rolle des Religionskritikers. Er versuchte die Schattenseiten vom Islam und in seinen späteren Arbeiten vom Christentum, zusammenzufassen. Nachdem er das Christentum für das Hindernis des Aufschwunges seiner wissenschaftlichen Laufbahn hielt, wurde es, wie die Russen, als Mummel gemalt und als „Bullseye“ der Zieltafel seiner Studien gestellt. Das Problem mit seiner Vorstellung war, dass er eher wegen seinen Persönlichkeitseigenschaften als Mensch nicht akzeptiert wurde, und nicht wegen seiner Herkunft oder motorischen Behinderungen, was außer Acht gelassen wurde.

Vámbéry beobachtete die muslimischen Völker und stellte, obwohl er öfters behauptete, dass er gegen die Grundideen von Eugenik sei und keine Rangliste der Menschenrassen für gerecht halte, eine Rangordnung anhand von kognitiven Fähigkeiten der muslimischen Völker auf. Seiner Vorstellung nach waren alle östlichen Ethnien in Bezug auf geistige Begabungen oberhalb der Europäern, aber durch Faulheit und Unmotiviertheit werden sie im Endeffekt überholt und somit Verharren sie im Zustand des ungebildeten Menschen. Einerseits haben nicht nur Ethnien, sondern auch Menschen in Gemeinschaften unterschiedliche Fähigkeiten, somit ist die Verallgemeinerung vernachlässigbar. Zweitens ist die Bewertung der Erziehung mit gut/schlecht nicht vorteilhaft, da es auch die Redewendung sagt „andere Länder andere Sitten“. Somit gehören die Werte, die bei der Bildung in den Vordergrund kommen, respektiert und nicht stigmatisiert, weil sie nicht den Voraussetzungen unserer Gesellschaft entsprechen.

Anhand der Beobachtungen aus verschiedenen Büchern von Vámbéry, stellte ich eine steirische Völkertafel auf. Dabei ist es überraschend zu sehen, wie positiv die Türken bewertet wurden, obwohl sie laut Vámbéry auf dem schlechten Weg in Richtung „Verwestlichung“ waren. Als Kontrast kann man auch die negativen Betrachtungen der Perser sehen, die vom

Aussehen und ihren kognitiven Fähigkeiten durch Vámbéry zwar anerkannt, aber durch die Attribute, wie ihre vermeintliche Doppelgesichtigkeit oder ihrer lügnerischen Art insgesamt negativ betrachtet wurden.

Zusammenfassend kann ich über den ungarischen Orientalisten sagen, dass seine Reisen, Anstrengungen und Beobachtungen über das tägliche Leben sicherlich hilfreich für Reisende aus dem Ausland waren, und lieferten wertvolle Informationen, die das Akkomodieren erleichterten. Meiner Meinung nach sollte man aber seine Worte skeptisch lesen und auch von einer anderen Perspektive beobachten, da man nicht immer sicher sein kann, wo sich die wirklichen Intentionen im Hintergrund versteckten.

12. Források

Mandler Dávid – Kelet és Nyugat mezsgyéjén, Múlt és Jövő Kiadó, 2014, 29. oldal

The Editors of Encyclopedia Britannica, 2020.09.21.,
<https://www.britannica.com/biography/Edward-Said>

Edward W.Said – Orientalism, Penguin books/Penguin Group, 1978, 41. oldal

Mameet Sahni – 5 Ways the British Empire Ruthlessly Exploited India, The Guardian-The Telegraph-BBC, 2017.04.25. <https://www.telesurenglish.net/news/5-Ways-the-British-Empire-Ruthlessly-Exploited-India-20170425-0033.html>

Hermann Vámbéry – Der Islam im 19. Jahrhundert, F. A. Brockhaus, 1875, Leipzig, 158. oldal

The Education System: „Now Climb That Tree”,
<https://marquetteeducator.wordpress.com/2012/07/12/climbthattree/>

Vámbéry Ármin – Keleti Életképek, Athenaeum R. Társ. Kiadása, Budapest, 1876, 176. oldal

Izabela Kalinowska-Blackwood – Between East and West: Polish and Russian Nineteenth-Century Travel to the Orient, , November 1998, Yale University, 5. oldal

Maurycy Mann, Journey to the East, 1854, alábbi könyvben: Between East and West: Polish and Russian Nineteenth-Century Travel to the Orient, Izabela Kalinowska-Blackwood, November 1998, Yale University, 12. oldal

Vámbéry Ármin – Küzdelmeim, Franklin-Társulat Magyar irod. Intézet és Könyvnyomda, 1905, 127. oldal

The Modern Language Journal, Wiley, National Federation of Modern Language Teachers Association, 32. évfolyam, 6. szám, 1948, 432. oldal

Arminius Vámbéry – Western Culture in Eastern Lands a comparison of the methods adapted by England and Russia in the Middle East, John Murray, Albemarle Street, W., 1906, London, 269. oldal

Goldziher Ignác – Az iszlám története, Franklin társulat , Révai testvérek, 1900, Budapest

The 20th Century Islamic Reform of the Family with the Focus on Oman's Response to Modernity, Khalid Al-Azri, Shanghai International Studies Univeristy, 2018.07.17., 62. oldal

Ray Molony – Major study finds outdoor lighting cut crime by 39%, 2020.04.20, LEDs Magazine, <https://www.ledsmagazine.com/architectural-lighting/article/16701511/major-study-finds-outdoor-lighting-cut-crime-by-39>

Turning off street lights does not lead to more crime or accidents – Press Association, 2015.07.29, The Guardian, <https://www.theguardian.com/society/2015/jul/29/turning-off-street-lights-does-not-lead-to-more-or-accidents-study>

Jennifer L. Betts – Divorce Statistics by Religion, év nélkül, https://divorce.lovetoknow.com/Divorce_Statistics_by_Religion

Sinem Cengiz – Turkish women torn between their rights and polarization, 2020.07.03., <https://www.arabnews.com/node/1699546>

Mag.a Margit Maria Dockner – Das Fremde in uns?! Das Kopftuch im Spannungsfeld der Kulturen, , Graz, 2014, 45. oldal

Majid Daneshgar – Shi'ite-Perso Views Towards Abusing Wine and Opium: Is it Addiction or Culture?, Journal of Religious Culture, 187.szám, 2014, 2. oldal

Travis P. Baggett, Md, MPH és társai – Tobacco-, Alcohol-, and Drug-Attributable Deaths and Their Contribution to Mortality Disparities in a Cohort of Homeless Adults in Boston, Am J Public Health, 2015. június, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4431083/>

Mazyar Ghiabi – Drug Politics: Managing Disorder in the Islamic Republic Of Iran, 2019, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK543499/>

The Analysis Of The Changes In The Interior Design Of Houses Due To The Westernization Movements In 19th Century In The Ottoman Empire, Orhun Polat, alábbi folyóiratban: Advances in Social Sciences Research Journal 5. és 12. kiadás, 2018.12.25., IELEV Private High School, Törökország

Joseph S. Szyliowicz – Education, év nélkül az Encyclopedia Britannica honlapján, <https://www.britannica.com/>

Bildungspolitische Umbrüche in der Türkei, Meltem Kulacatan, 2020.11.18, Bundeszentrale für politische Bildung,

<https://www.bpb.de/internationales/europa/tuerkei/315182/bildungspolitische-umbrueche-in-der-tuerkei>

szerző nélkül - Benefits of Learning by Doing, , 2020.07.28.,
<https://www.sanskrutividyasankul.com/benefits-of-learning-by-doing-in-education/>

Phuwit – Mental health awareness in Chinese schools, 2020.01.21.,
<http://pacificprime.cn/blog/mental-health-awareness-chinese-schools/>

Mark Wilson – I still miss my headphone jack, and I want it back, 2018.11.26.,
<https://www.fastcompany.com/90270691/i-still-miss-my-headphone-jack-and-i-want-it-back>

Szerző nélkül – Bedouins in the Stato of Israel, év nélkül,
https://www.knesset.gov.il/lexicon/eng/bedouim_eng.htm

Dr. Manuela Rutsatz – Warum Sichelzellanämie vor Malaria schützt – Mechanismus aufgeklärt, Lipcsei Egyetem, 2011.05.02., <https://idw-online.de/de/news420704>

Michael Knüppel – Ármin(ius) Vámbéry und die Frage des Antisemitismus, Georg-August-Universität Göttingen, Folia Orientalia, 55. kiadás, 2018, 383. oldal

Kendra Cherry – What is the Negativity Bias?, Verywell mind, 2020.04.29.,
<https://www.verywellmind.com/negative-bias-4589618>